

Σχολή Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας

Τμήμα Βιοϊατρικών Επιστημών

Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών

Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία

Παιδαγωγικό τμήμα

Διδρυματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Επιστήμες της Αγωγής μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και Βιοϊατρικών

Προσεγγίσεων

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Οι αντιλήψεις των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας ως προς την αξιοποίηση των μουσείων με παιδιά προσχολικής ηλικίας. Η περίπτωση του Δήμου Δέλτα Θεσσαλονίκης.

POST GRADUATE THESIS

Early childhood educators' perceptions for utilization of museum to preschoolers. The case of the Municipality Delta of Thessaloniki

ΟΝΟΜΑ ΦΟΙΤΗΤΗ(ΤΩΝ)/NAME OF STUDENTS

Δήμητρα Γιάνναρου

Dimitra Giannarou

ΟΝΟΜΑ ΕΙΣΗΓΗΤΗ/NAME OF THE SUPERVISOR

Δέσποινα Καλεσοπούλου

Despina Kalessopoulou

ΑΙΓΑΛΕΩ/AIGALEO 2024

Faculty of Health and Caring Professions
Department of Biomedical Sciences
Faculty of Administrative, Financial and Social Sciences
Department of Early Childhood Education and Care

Department of Pedagogy

Inter-Institutional Post Graduate Program
Pedagogy through innovative Technologies and Biomedical approaches

POST GRADUATE THESIS

Early childhood educators' perceptions for utilization of museum to preschoolers. The case of the Municipality Delta of Thessaloniki

DIMITRA GIANNAROU

21515

mscedt21515@uniwa.gr

FIRST SUPERVISOR

DESPINA KALESSOPOULOU

SECOND SUPERVISOR

PANAGIOTIS PILIOURAS

AIGALEO 2024

Επιτροπή εξέτασης

Ημερομηνία εξέτασης: 16 Φεβρουαρίου 2024

	Ονόματα εξεταστών	Υπογραφή
1 ^{ος} Εξεταστής	Δέσποινα Καλεσοπούλου	
2 ^{ος} Εξεταστής	Ιωάννης Παναγάκος	

Δήλωση συγγραφέα μεταπτυχιακής εργασίας

Ο/η κάτωθι υπογεγραμμένος/η **Γιάνναρου Δήμητρα** του **Χρήστου**, με αριθμό μητρώου **21515** φοιτητής/τρια του Διϋδρυματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Παιδαγωγική μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και Βιοϊατρικών Προσεγγίσεων των Τμημάτων Βιοϊατρικών Επιστημών/ Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία/Παιδαγωγική τμήμα των Σχολών Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας/Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής και της Ανώτατης Σχολής Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης, δηλώνω ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος. Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Ο/Η Δηλών/ούσα

Ευχαριστίες

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την Α» επιβλέπουσα κ. Δέσποινα Καλεσοπούλου , με την οποία συνεργάστηκαν άριστα και με βοήθησε με τις συμβουλές της και με υποστήριξε κατά τη διάρκεια εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας, χωρίς τις οποίες δε θα ήταν δυνατή η ολοκλήρωσή της.

Ακόμα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Β» επιβλέπουσα της διπλωματικής εργασίας, κ. Παναγιώτη Πήλιουρα, καθώς όλους τους εκπαιδευτικούς που με δίδαξαν πολλά καινούργια πράγματα κατά την διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος.

Επιθυμώ να απευθύνω ένα μεγάλο ευχαριστώ προς όλους τους παιδαγωγούς του Δήμου Δέλτα που ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα και συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο. Η συμμετοχή τους ήταν συγκινητική και καθοριστική για την πραγματοποίηση της έρευνας. Ιδιαίτερη ευχαριστία προς την διευθύντρια του Παιδικού Σταθμού Σίνδου, κυρία Κατερίνα Παυλίδου, που υποστήριξε την έρευνα μου αλλά και σε όλες τις συναδέλφους μου που δέχτηκαν με χαρά να με βοηθήσουν.

Τέλος, νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω τους κοντινούς μου ανθρώπους και, ιδιαίτερα, την οικογένεια μου και τον σύντροφό μου για τη στήριξή τους καθ' όλη τη φοίτησή μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα, καθώς και κατά τη διάρκεια εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας.

Αφιέρωσεις

Αφιερώνεται στην οικογένεια μου.

Περίληψη

Εισαγωγή: Το μουσείο αποτελεί έναν χώρο άτυπης μάθησης μέσα στον οποίο το παιδί αποκτά πολλές εμπειρίες. Η μουσειακή αγωγή μπορεί να αποτελέσει ένα «γερό χαρτί» στα χέρια των παιδαγωγών, αφού η αξιοποίησή της είναι μια καινοτομία που μπορεί να ανανεώσει την μαθησιακή διαδικασία.

Σκοπός: Η διερεύνηση των απόψεων και των αντιλήψεων των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας των δημοσίων βρεφονηπιακών σταθμών του Δήμου Δέλτα Θεσσαλονίκης σχετικά με την αξιοποίηση των μουσείων ως μέσο μάθησης από τα παιδιά προσχολικής ηλικίας.

Μέθοδος: Αποτελεί ποσοτική έρευνα με χρήση ερωτηματολογίου σε δείγμα 30 παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας που εργάζονται σε έναν από τους δημοτικούς παιδικούς σταθμούς του Δήμου Δέλτα Θεσσαλονίκης. Η ανάλυση των δεδομένων έγινε με τη χρήση SPSS.

Αποτελέσματα: Το μουσείο είναι ένας χώρος όπου το παιδί βιώνει εμπειρίες, με σκοπό την εκπαίδευση, την ψυχαγωγία και τη διάδοση της γνώσης. Οι παιδαγωγοί το χαρακτηρίζουν ως ένα χώρο συντήρησης εκθεμάτων που προσφέρει ιστορικές πληροφορίες. Οι γνώσεις των παιδαγωγών παρουσιάστηκαν περιορισμένες ως προς τα μουσεία και την ύπαρξη μουσειακών εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Οι παιδαγωγοί δεν είναι εξοικειωμένοι με το μουσείο και δηλώνουν απρόθυμοι να το αξιοποιήσουν, κυρίως, οι παιδαγωγοί μεγαλύτερης ηλικίας. Δεν έπαιξε ρόλο η εμπειρία των παιδαγωγών στις απαντήσεις. Οι τεχνικές που προτάθηκαν για την αξιοποίηση του μουσείου απορρίφθηκαν από τους παιδαγωγούς ενώ κάποιοι τρόποι επιλέχθηκαν περισσότερο από άλλους και το επίπεδο εκπαίδευσης δεν επηρέασε τις απαντήσεις τους. Οι παιδαγωγοί συμφώνησαν ότι το μουσείο παρέχει πολλά οφέλη στα παιδιά προσχολικής ηλικίας, αλλά δεν είχαν εμπειριστατωμένη άποψη ως προς τις αντιλήψεις των γονέων σχετικά με τα μουσεία. Για τα εμπόδια που μπορεί να αντιμετωπίσουν κατά την αξιοποίηση των μουσείων αναφέρθηκαν διεξοδικά, με βασικότερη τη δυσκολία μετακίνησης.

Συμπεράσματα: Τα μουσεία έχουν εξελιχθεί και έχουν εκπαιδευτικά προγράμματα που είναι κατάλληλα για τα παιδιά κάθε ηλικίας. Αυτή η εξέλιξη πρέπει να υπάρξει και στους παιδαγωγούς που επιμένουν στο ότι το μουσείο είναι ένας απλός χώρος μάθησης, αποκλείοντας την ψυχαγωγία που παρέχει στα παιδιά. Αναγνωρίζουν τα οφέλη που παρέχει η επαφή παιδιού- μουσείου, αλλά λόγω έλλειψης γνώσεων, επιλέγουν την μη αξιοποίησή του, κάτι που είναι πολύ σημαντικό να αλλάξει μέσω καλύτερης ενημέρωσης σε τέτοια ζητήματα.

Λέξεις κλειδιά: μουσείο, απόψεις και αντιλήψεις παιδαγωγών, μαθησιακή διαδικασία, παιδιά προσχολικής ηλικίας.

Abstract

Introduction: The museum is a place of informal learning in which the child acquires many experiences. The museum education can be a "strong card" in the hands of educators, since its use is an innovation that can renew the learning process.

Purpose: To investigate the views and perceptions of early childhood educators of the of the public kindergartens of the Municipality Delta of Thessaloniki regarding the utilization of museums as a means of learning by preschoolers.

Method: It is a quantitative research using a questionnaire on a sample of 30 early childhood educators who working in one of the municipal kindergartens of the Municipality Delta of Thessaloniki.

Data analysis was done using SPSS.

Results: The museum is a place where children experience, with the aim of education, entertainment and the dissemination of knowledge. Educators describe it as an exhibit conservation area that offers historical information. Educators' knowledge of museums and the existence of museums» educational programs was found to be limited. Educators are not familiar with the museum and are reluctant to use it, especially older educators. The experience of the educators did not play a role in the responses. The techniques suggested for utilization of museum were rejected by the educators, while some ways were chosen more than others and the level of education did not affect their answers. The educators agreed that the museum provides many benefits to preschoolers, but they did not have an in-depth view on parents' perceptions of museums. The obstacles that they may face when utilization the museums were mentioned in detail, the main one being the difficulty of getting around.

Discussion: The museums have evolved and have educational programs that are suitable for children of all ages. This evolution must also be seen in educators who insist that the museum is simply a place of learning, to the exclusion of the entertainment that provides for children. They recognize the benefits of child-museum contact, but due to lack of knowledge, they choose not to use it, which is very important to change through better information on such issues.

Key words: museum, early childhood educators» views and perceptions, learning process, preschoolers.

Περιεχόμενα

Δήλωση συγγραφέα μεταπτυχιακής εργασίας	iv
Ευχαριστίες	v
Αφιέρωσης.....	vi
Περίληψη	vii
Abstract	viii
Περιεχόμενα Πινάκων.....	xii
Συντομογραφίες	xiii
Πρόλογος.....	2
Κεφάλαιο 1. Μουσείο	5
1.1 Ορισμός του μουσείου	5
1.2 Ιστορική αναδρομή του μουσείου.....	6
1.3 Τα είδη μουσείων	8
1.4 Εκπαιδευτικές λειτουργίες και οι ρόλοι του μουσείου.....	10
Κεφάλαιο 2. Μουσειακή Αγωγή (Μουσειοπαιδαγωγική).....	13
2.1 Ορισμός μουσειακής αγωγής	13
2.2 Η εξέλιξη της μουσειακής αγωγής.....	14
2.3 Θεωρίες μάθησης της μουσειακής αγωγής	14
2.4 Σκοπός μουσειακής αγωγής	16
2.5 Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι και εκπαιδευτικά εργαλεία	17
2.6 Εκπαιδευτικά προγράμματα	18
2.7 Σκοποί και οφέλη εκπαιδευτικών προγραμμάτων	20
Κεφάλαιο 3. Αντιλήψεις και στάσεις παιδαγωγών ως προς τα μουσεία και τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες αυτών	22
3.1 Απόψεις παιδαγωγών για την αξιοποίηση των μουσείων	22
3.1.1 Παιδαγωγοί πρώιμης ηλικίας	24
3.1.2 Παιδαγωγοί μεγαλύτερης ηλικίας παιδιών.....	25
3.2 Πρακτικές παιδαγωγών	25

3.3 Συνεργασία παιδαγωγών- μουσείων	26
Κεφάλαιο 4. Μεθοδολογία της έρευνας.....	28
4.1 Σκοπός και σκεπτικό της έρευνας.....	28
4.2 Επιμέρους στόχοι	29
4.3 Ερευνητικά ερωτήματα	29
4.5 Πληθυσμός- Δείγμα- Δειγματοληψία.....	30
4.6 Εργαλεία Συλλογής Δεδομένων	30
4.7 Στατιστική ανάλυση δεδομένων.....	32
Κεφάλαιο 5. Παρουσίαση και ανάλυση αποτελεσμάτων.....	35
5.1 Δημογραφικά δεδομένα παιδαγωγών	35
5.2 Απόψεις παιδαγωγών για την έννοια «Μουσείο».....	35
5.3 Γνώσεις παιδαγωγών γύρω από τα μουσεία και εξοικείωση τους με αυτά.....	36
5.4 Αξιοποίηση του μουσείου στην παιδαγωγική πράξη από τους παιδαγωγούς.....	39
5.5 Τεχνικές και τρόποι προώθησης της εμπλοκής των παιδιών σε δραστηριότητες για τα μουσεία.....	41
5.6 Οφέλη των παιδιών προσχολικής ηλικίας από την επαφή με το μουσείο.....	44
5.7 Απόψεις παιδαγωγών ως προς τις στάσεις και τις αντιλήψεις των γονέων σχετικά με τα μουσεία.....	47
5.8 Εμπόδια και προκλήσεις στην αξιοποίηση των μουσείων	48
Κεφάλαιο 6. Συζήτηση και συμπεράσματα	49
6.1 Συζήτηση και συμπεράσματα της έρευνας	49
6.2 Περιορισμοί της έρευνας.....	57
6.3 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.....	57
Αναφορές	58
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	64
Παράρτημα Α. Έντυπο Ενημέρωσης	64
Παράρτημα Β. Ερωτηματολόγιο.....	66
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο συμβάλλει στην διέγερση της φαντασίας των μικρών παιδιών;	69

Θεωρείτε ότι μέσω μιας εκπαιδευτικής επίσκεψης στο μουσείο αναπτύσσεται και η κοινωνικοποίηση των μικρών παιδιών;.....	69
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο προσφέρει αισθήματα χαράς και ευχαρίστησης στα μικρά παιδιά;	69
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο φέρνει τα μικρά παιδιά σε επαφή με διαφορετικούς τρόπους επικοινωνίας και δημιουργικής έκφρασης;	69
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο βοηθά στην ανάπτυξη καινούργιων ενδιαφερόντων;	69

Κατάλογος Πινάκων

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. ΣΥΧΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΟΣΟΣΤΑ ΤΩΝ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΩΝ	35
ΠΙΝΑΚΑΣ 2. ΑΠΟΨΕΙΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ	36
ΠΙΝΑΚΑΣ 3. ΓΝΩΣΗ ΤΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	36
ΠΙΝΑΚΑΣ 4. ΓΝΩΣΗ ΥΠΑΡΞΗΣ ΠΑΙΔΙΚΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ	37
ΠΙΝΑΚΑΣ 5. ΓΝΩΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΠΟΥ ΑΠΕΥΘΥΝΟΝΤΑΙ ΣΕ ΠΑΙΔΙΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ	37
ΠΙΝΑΚΑΣ 6. ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΜΕ ΤΗΝ ΤΑΞΗ ΣΕ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΟΥΣΕΙΟΥ	38
ΠΙΝΑΚΑΣ 7. ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ	38
ΠΙΝΑΚΑΣ 8. ΕΙΔΟΣ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ	38
ΠΙΝΑΚΑΣ 9. ΑΠΟΨΕΙΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΩΝ ΠΡΩΙΜΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΑΚΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ	39
ΠΙΝΑΚΑΣ 10. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΚΕΨΗΣ ΣΕ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΠΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥΣ	40
ΠΙΝΑΚΑΣ 11. ΕΙΔΗ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΠΟΥ ΕΠΙΛΕΓΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥΣ	40
ΠΙΝΑΚΑΣ 12. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΚΕΨΗΣ ΣΕ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΠΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ ΗΛΙΚΙΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΩΝ	40
ΠΙΝΑΚΑΣ 13. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΚΕΨΗΣ ΣΕ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΠΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΑ ΕΤΗ ΠΡΟΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΩΝ	41
ΠΙΝΑΚΑΣ 14. ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΠΡΟΩΘΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΜΠΛΟΚΗΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ ΣΕ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΑ ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ	42
ΠΙΝΑΚΑΣ 15. ΤΡΟΠΟΙ ΠΡΟΩΘΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΜΠΛΟΚΗΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ ΣΕ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΑ ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ	43
ΠΙΝΑΚΑΣ 16. ΤΡΟΠΟΙ ΠΡΟΩΘΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΜΠΛΟΚΗΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ ΣΕ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΑ ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΩΝ	44
ΠΙΝΑΚΑΣ 17. ΟΦΕΛΗ ΤΗΣ ΕΜΠΛΟΚΗΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ ΜΕ ΤΑ ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ	45
ΠΙΝΑΚΑΣ 18. ΑΠΟΨΕΙΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΩΝ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΑ ΜΟΥΣΕΙΑ	47
ΠΙΝΑΚΑΣ 19. ΕΜΠΟΔΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΣΤΟΥΣ ΠΑΙΔΙΚΟΥΣ ΣΤΑΘΜΟΥΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥΣ	48

Συντομογραφίες

Συντομογραφίες	Αγγλική ορολογία	Ελληνική ορολογία
ICOM	International Council of Museums	Διεθνές Συμβούλιο των Μουσείων
AAM	American Alliance of Museums	Αμερικανική Ένωση Μουσείων
MA	Museums Association	Ένωση Μουσείων

Πρόλογος

Ένα χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης είναι ότι από τη στιγμή της γέννησης ακόμη, και από την εμβρυϊκή περίοδο, ο άνθρωπος μαθαίνει μέσα από τη δόμηση εμπειριών (Maguire-Fong, 2020). Το άτομο μαθαίνει μέσα από οργανωμένα περιβάλλοντα, κατά τη διάρκεια των σχολικών του χρόνων ή των σπουδών του, ωστόσο, το μεγαλύτερο διάστημα της ζωής του μαθαίνει έξω από το τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα, δηλαδή τα σχολεία, σε περιβάλλοντα μη τυπικής και άτυπης εκπαίδευσης (Commission of the European Communities, 2000). Ένα περιβάλλον μη-τυπικής εκπαίδευσης είναι το μουσείο, το οποίο απευθύνεται σε όλες τις ηλικίες, ακόμα και σε παιδιά από την προσχολική, ήδη, ηλικία. Τα τελευταία χρόνια, μάλιστα, έχει παρατηρηθεί μια αξιοσημείωτη αύξηση στην δημιουργία παιδικών μουσείων και στον αριθμό και στα είδη των προγραμμάτων που προσφέρονται από τα μουσεία για αυτή την ηλικία (Καλεσοπούλου, 2018· Ρούση, 2022).

Ο επίσημος ορισμός του μουσείου έχει δοθεί, πρώτη φορά, από το Διεθνές Συμβούλιο των Μουσείων (ICOM) το 1946, αλλά αναθεωρήθηκε πολλές φορές από τότε με πιο πρόσφατο το 2022 και σύμφωνα με αυτόν το Μουσείο είναι «μη κερδοσκοπικό και μόνιμο ίδρυμα στην υπηρεσία της κοινωνίας που ερευνά, συλλέγει, συντηρεί, ερμηνεύει και εκθέτει την υλική και άυλη κληρονομιά, είναι ανοικτό στο κοινό, προσβάσιμο και χωρίς αποκλεισμούς, προωθώντας την ποικιλομορφία και τη βιωσιμότητα. Λειτουργεί και επικοινωνεί με επαγγελματική δεοντολογία και με τη συμμετοχή των κοινοτήτων, προσφέροντας ποικίλες εμπειρίες με σκοπό την εκπαίδευση, την ψυχαγωγία, τον αναστοχασμό και τη διάδοση της γνώσης». (International Council of Museums (ICOM), 2022). Ο ορισμός αυτός βασίζεται στις τρεις βασικές λειτουργίες του σύγχρονου Μουσείου οι οποίες είναι η συλλογή και διαφύλαξη των συλλογών, η προβολή τους και η εκπαίδευση του κοινού (Ρούση, 2022).

Η μορφή και οι λειτουργίες των μουσείων παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία ανά τους αιώνες. Η λειτουργία των μουσείων, σήμερα, χαρακτηρίζεται ως «διττή». Από τη μία πλευρά, είναι η παραδοσιακή έννοια του χώρου, ο τόπος που διατηρείται η πολιτιστική κληρονομιά, στον οποίο, ταυτόχρονα, συντηρούνται τα αντικείμενα και η έρευνα. Ενώ, από την άλλη, συναντάται ο χώρος, όπου το κοινό έρχεται σε επαφή με την τέχνη και την επιστήμη ακόμη και πριν τη διδαχθεί στο σχολείο, αποκτά τοπική συνείδηση και ωθείται στη δημιουργία (Kim & Crowley, 2010). Ο ρόλος του μουσείου έχει μετατοπιστεί από εκείνον της έκθεσης των αντικειμένων στην αλληλεπίδραση με τα αντικείμενα (Stavrou & Urhahne, 2010). Πλέον, το μουσείο αποτελεί πεδίο γνώσεων και παιδαγωγικών εμπειριών για τον επισκέπτη, του προσφέρει ευκαιρίες να αγγίξει, να ακούσει, να νιώσει και να αλληλοεπιδράσει συναισθηματικά, ψυχικά και πνευματικά με ό,τι βρίσκεται εντός του και ό,τι εκείνο μεταφέρει (Talboys, 2016). Μέσα σε αυτό το άτομο μαθαίνει πράγματα ασυναίσθητα και αβίαστα (Hooper-Greenhill, 1999).

Το μουσείο, πλέον, είναι ένας χώρος με έντονο κοινωνικό, εκπαιδευτικό και ψυχαγωγικό ρόλο. Μέσα από τα εκπαιδευτικά του προγράμματα διευκολύνει την κοινωνική αλληλεπίδραση μεταξύ των μαθητών και στοχεύει στη συναισθηματική, κοινωνική και γνωστική τους ανάπτυξη.

Μάλιστα, πολλοί μελετητές (Falk & Dierking, 2000· Νικονάνου, 2015γ) συμφωνούν ότι το μουσείο είναι ένα μέσο το οποίο δίνει τη δυνατότητα για μάθηση, εξερεύνηση, έμπνευση και, κυρίως, ψυχαγωγία. Επιπρόσθετα, ενθαρρύνει την κριτική σκέψη, τη δημιουργικότητα, την ανακάλυψη και την πρωτοβουλία και την αυτενέργεια. Θα λέγαμε ότι το μουσείο προσφέρει ένα περιβάλλον - ασυνήθιστες και αποτελεσματικές εμπειρίες- στο οποίο και από το οποίο επιτυγχάνεται «μάθηση ελεύθερης επιλογής» (free-choice learning), κάτι που το καθιστά ως ένα μοναδικό περιβάλλον μάθησης (Falk & Dierking, 2000).

Πολλοί ερευνητές στο έργο τους έχουν τονίσει την αξία του ρόλου του παιδαγωγού και της ενεργού συμμετοχής του στην εκπαίδευση των μαθητών σχετικά με τα μουσεία, αφού αυτοί μπορεί να σταθούν αφορμή να γνωρίσουν τα παιδιά το μουσείο, ενώ στο πλαίσιο της οικογένειας μπορεί να μην τους δινόταν εύκολα αυτή η ευκαιρία. Μπορούν, επίσης, να προκαλέσουν εμπειρίες στους μαθητές και κοινωνικές διαδικασίες μάθησης πριν, κατά και μετά την επίσκεψη σε ένα μουσείο (Κακούρου-Χρόνη, 2015· Καλογιάννη, 2015· Κόκκοτας & Πήλιουρας 2016· Νάκου & Γκαζή, 2015). Ωστόσο, η στάση που κρατούν οι παιδαγωγοί, σύμφωνα με την βιβλιογραφία, είναι, κυρίως, παθητική και αποστασιοποιημένη ως προς την αξιοποίηση του μουσείου παιδαγωγικά. Σύμφωνα με τον Talboys (2016) οι παιδαγωγοί δείχνουν απροθυμία, έλλειψη διάθεσης ή και αυτοπεποίθησης για την αξιοποίηση του μουσείου στην μαθησιακή διαδικασία, κάτι που καταδεικνύει ότι κάποιοι παιδαγωγοί δεν βρίσκουν κάποια παιδαγωγική αξία στην επίσκεψη σε μουσείο ή δεν διαθέτουν τις απαραίτητες δεξιότητες λόγω έλλειψης γνώσεων και ακαδημαϊκής εκπαίδευσης. Από την άλλη, υπάρχουν έρευνες που αποδεικνύουν ότι υπάρχουν και παιδαγωγοί που είναι θετικά προδιαθετεμένοι ως προς την αξιοποίηση των μουσείων στην εκπαιδευτική διαδικασία (Δημητριάδη & Μαλαφάντης, 2002·Ζαρκάλη & Πανόπουλος, 2021· Καλογιάννη, 2010·Μαραβέλη, Σβίρου, & Πλιόγκου, 2014·Παπαγιαννούλη, 2022· Ρούση, 2022· Τσιάκα, 2022· Χατζημαρκάκη, & Σηφάκη, 2019).

Όλα τα παραπάνω καταδεικνύουν τη σημαντικότητα αξιοποίησης των μουσείων στη παιδαγωγική πράξη και διερεύνησης των απόψεων των παιδαγωγών και, ιδιαίτερα, αυτών που ασχολούνται με παιδιά προσχολικής ηλικίας, αφού οι έρευνες που υπάρχουν είναι λιγιστές. Σκοπός της παρούσας ερευνητικής μελέτης είναι η διερεύνηση των απόψεων των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας των δημοσίων βρεφονηπιακών σταθμών του Δήμου Δέλτα Θεσσαλονίκης σχετικά με την αξιοποίηση των μουσείων ως μέσο μάθησης από τα παιδιά προσχολικής ηλικίας.

Η παρούσα εργασία θα αποτελείται από δυο μέρη, το θεωρητικό και το εμπειρικό μέρος. Στο θεωρητικό σκέλος θα γίνει ο σχολιασμός δευτερογενών δεδομένων από την ελληνική και ξένη βιβλιογραφία, καθώς και διαδικτυακές πηγές, σχετικές με το θέμα που επεξεργαζόμαστε. Στο εμπειρικό μέρος της εργασίας θα παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας, η ανάλυση των αποτελεσμάτων και η ανάπτυξη συμπερασμάτων και προτάσεων.

Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται η περιγραφή του μουσείου, δίνεται ο ορισμός αυτού, περιγράφεται η ιστορική αναδρομή του και τα είδη μουσείων που υπάρχουν, όπως επίσης, και οι σκοποί λειτουργίας του και οι ρόλοι που αυτό παίρνει.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, αναφέρεται η έννοια «μουσειοπαιδαγωγική» ή αλλιώς μουσειακή αγωγή, ο ορισμός αυτής και η εξέλιξή της. Επιπρόσθετα, παρουσιάζονται και αναλύονται και οι θεωρίες μάθησης που αξιοποιούνται στο μουσείο, όπως και οι σκοποί και οι μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι που χρησιμοποιούνται. Περιγράφονται και τα είδη των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που λαμβάνουν χώρα στο χώρο των μουσείων, όπως και τα οφέλη αυτών.

Στο τρίτο κεφάλαιο, εκφράζονται οι αντιλήψεις και οι στάσεις που έχουν οι παιδαγωγοί απέναντι στο μουσείο και στις δραστηριότητες που αυτό οργανώνει, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία. Αναφέρονται οι απόψεις τόσο των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας, όσο και παιδαγωγών που ασχολούνται με μεγαλύτερης ηλικίας παιδιά- στη Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση- όπως και οι πρακτικές που χρησιμοποιούν οι παιδαγωγοί. Εκτός των άλλων, περιγράφεται και η ανάγκη συνεργασίας, μεταξύ παιδαγωγών και μουσείων.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, ξεκινά το ερευνητικό μέρος της εργασίας, και παρουσιάζεται η μεθοδολογία που έχει ακολουθηθεί. Αναλύεται το σκεπτικό της έρευνας, γίνεται αποσαφήνιση του σκοπού, αναφέρονται οι επιμέρους στόχοι και τίθενται τα ερευνητικά ερωτήματα. Επιπλέον, περιγράφονται τα χαρακτηριστικά του δείγματος, τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν και οι διαδικασίες συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων.

Στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται η παρουσίαση των αποτελεσμάτων μέσω των στατιστικών αναλύσεων με τη χρήση πινάκων.

Στο έβδομο, και τελευταίο, κεφάλαιο παρουσιάζονται τα συμπεράσματα όλης της εργασίας με βάση τα αποτελέσματα που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της έρευνας, στηριζόμενα στα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν αρχικά. Ακολουθούν οι περιορισμοί της έρευνας και οι προτάσεις για περαιτέρω έρευνες σχετικές με το θέμα.

Μετά το τέλος της εργασίας παρουσιάζονται οι βιβλιογραφικές αναφορές και το παράρτημα με το έντυπο ενημέρωσης που μοιράστηκε στους συμμετέχοντες και το ερωτηματολόγιο, που αποτέλεσε το μεθοδολογικό εργαλείο ολόκληρης της έρευνας.

Κεφάλαιο 1. Μουσείο

1.1 Ορισμός του μουσείου

Η λέξη μουσείο έχει ως ετυμολογική βάση την αρχαία λέξη «Μουσεῖον» που σημαίνει «Ναός των Μουσών», οι οποίες σύμφωνα με την μυθολογία ήταν κόρες του Δία και της Μνημοσύνης. Οι Μούσες θεωρούνταν θεότητες που εκπροσωπούσαν την επική ποίηση, τη μουσική, την ιστορία, τη λυρική ποίηση, την τραγωδία, τον χορό, την κωμωδία, την αστρονομία και τους ύμνους, για αυτό και το μουσείο, κατά την αρχαιότητα, ήταν ο χώρος που καλλιεργούνταν οι τέχνες, τα γράμματα, η μουσική, η ποίηση, η φιλοσοφία και ο χορός. (Καλούρη-Αντωνοπούλου, 1988).

Οι ορισμοί που έχουν δοθεί για την έννοια του «Μουσείου» είναι πολλοί ανά τα χρόνια. Ο επίσημος και επικρατέστερος ορισμός του μουσείου έχει δοθεί από το Διεθνές Συμβούλιο των Μουσείων (International Council of Museums – ICOM), σύμφωνα με τον οποίο το μουσείο είναι «μη κερδοσκοπικό, μόνιμο ίδρυμα στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξής της, που είναι ανοικτό προς όλο το κοινό χωρίς αποκλεισμούς, προωθώντας την ποικιλομορφία και τη βιωσιμότητα, με κύριο στόχο την έρευνα, τη συλλογή, τη συντήρηση, την ερμηνεία και την έκθεση της υλικής και άυλης κληρονομιάς. Παράλληλα, λειτουργεί και επικοινωνεί με επαγγελματική δεοντολογία και με τη συμμετοχή των κοινοτήτων, προσφέροντας ποικίλες εμπειρίες με σκοπό την εκπαίδευση, την ψυχαγωγία, τον αναστοχασμό και τη διάδοση της γνώσης» (International Council of Museums (ICOM), 2022). Ο συγκεκριμένος ορισμός αντικατέστησε τον ορισμό που είχε δοθεί το 2007 και τον αμέσως προηγούμενο, το 1974, που είχε αποτελέσει σημείο αναφοράς για πάνω από τριάντα χρόνια, σύμφωνα με τον οποίο δινόταν μεγαλύτερη βάση στην έρευνα, την οποία παρουσίαζε ως κινητήρια δύναμη του μουσείου, στον πιο σύγχρονο ορισμό ο ερευνητικός ρόλος που αποδίδεται στο μουσείο έχει σαφώς περιοριστεί (Desvallées & Mairesse, 2014).

Ωστόσο, για πολλούς ερευνητές οι ορισμοί του ICOM (2019, 2022) έχουν έντονο κανονιστικό χαρακτήρα και καλύπτουν μόνο την φύση των παραδοσιακών μουσείων. Ένας ορισμός που δίνεται για να αναφερθεί και στα πιο σύγχρονα μουσεία είναι ο εξής:

«το μουσείο μπορεί να είναι μια συγκεκριμένη λειτουργία, η οποία δεν είναι απαραίτητο να πάρει την μορφή ενός θεσμού/ οργανισμού, η οποία στοχεύει στη διασφάλιση, μέσω της βιωματικής εμπειρίας, τη συσσώρευση και τη μετάδοση του πολιτιστικού αποθέματος» (Desvallées & Mairesse, 2014, 20).

Με αυτό τον ορισμό περιγράφονται τόσο οι παραδοσιακοί μουσειακοί χώροι, όσο και τα «εικονικά μουσεία» (Desvallées & Mairesse, 2014).

Υπάρχουν πολλοί ακόμα ορισμοί που έχουν δοθεί από τις επιμέρους ενώσεις μουσείων διαφόρων χωρών αλλά και από ερευνητές. Η American Alliance of Museums (AAM), το 1973, όρισε το μουσείο ως έναν οργανωμένο και μη κερδοσκοπικό οργανισμό με στόχο εκπαιδευτικό ή αισθητικό, στο οποίο εργάζονται άνθρωποι με τις απαιτούμενες γνώσεις σχετικά με τα εκθέματα που το συμπεριλαμβάνουν, που έχει και χρησιμοποιεί απτά αντικείμενα, τα οποία τα επιμελείται και τα

εκθέτει στο κοινό. Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται και οι δυο ορισμοί που έχουν δοθεί από την Museums Association (MA) της Μεγάλης Βρετανίας, το 1984 και το 1998, όπου χαρακτηρίζουν το μουσείο ως έναν οργανισμό που συλλέγει, τεκμηριώνει, διαφυλάσσει, εκθέτει και ερμηνεύει υλικές μαρτυρίες και σχετικές πληροφορίες για το δημόσιο όφελος, στον πρώτο ορισμό, και προσθέτοντας, στον δεύτερο ορισμό, και την δυνατότητα που παρέχει το μουσείο για εξερεύνηση των συλλογών και την άντληση έμπνευσης, γνώσης και ψυχαγωγίας.

Για τη Shaffer τα μουσεία δεν είναι απλές αποθήκες αντικειμένων, τέχνης και φυσικών δειγμάτων, αλλά χώροι που περιέχουν κάποια πολύ σημαντικά εκθέματα, και, ταυτόχρονα είναι οι χώροι που περιέχουν όλη την ιστορία μιας χώρας, μέσα σε αυτά προφυλάσσονται οι αξίες και οι κληρονομίες, μέσω αυτών μεταφέρονται από γενιά σε γενιά όλα όσα συνέβησαν τα χρόνια που δημιουργήθηκαν αυτά τα εκθέματα., και συμβάλλουν έμπρακτα στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη του τόπου (Shaffer, 2015). Η Γκαζή (1999) προσθέτει ότι ο ρόλος του μουσείου είναι σημαντικότερος αφού είναι η πρώτη επαφή του ατόμου με τον πολιτισμό μας, είναι το μέρος που δημιουργεί καινούργιες εντυπώσεις στο άτομο λόγω του πλούτου και της αισθητικής των εκθεμάτων σε συνδυασμό με το ότι είναι κάτι καινούργιο για αυτόν.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι ο ορισμός του μουσείου δεν είναι ίδιος, αλλά μεταβαλλόμενος, από την ίδρυση του μέχρι και τη σημερινή εποχή, διότι με τα χρόνια δημιουργούνται κάποιες αλλαγές στον χαρακτήρα του ως προς τον τρόπο που μεταδίδει στον κόσμο. Παλαιότερα στα μουσεία δεν υπήρχαν εκπαιδευτικές δραστηριότητες για σχολεία και εκπαιδευτικά ιδρύματα αλλά ούτε και ψυχαγωγικές διαδικασίες για άτομα και οικογένειες που το επισκεπτόταν, κάτι που την σημερινή εποχή έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα (Βασιλείου & Χατζίδου, 2018).

1.2 Ιστορική αναδρομή του μουσείου

Η έννοια του «μουσείου» άλλαξε ανά τα χρόνια, πάντα με βάση τις πολιτικές, πολιτισμικές, επιστημονικές, τεχνολογικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες σε κάθε εποχή (Κακούρου – Χρόνη, 2015· Νάκου, 2001). Το μουσείο στην αρχαιότητα περιγραφόταν ως τέμενος που ήταν αφιερωμένος στη λατρεία των Μουσών, όπως αναφέρεται και προηγουμένως. Στην περίοδο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, από την άλλη, θεωρούνταν ο χώρος στον οποίο πραγματοποιούνταν φιλοσοφικές συζητήσεις (Νάκου, 2001). Στους επομένους αιώνες η εξέλιξη του μουσείου ήταν ραγδαία με τον 15ο, 16ο και 17ο αιώνα να θεωρούνται ως χώροι που περιέχουν ακαδημαϊκές συλλογές «αξιοπερίεργων αντικειμένων». Το πρώτο μουσείο δημιουργήθηκε στην Αλεξάνδρεια και ήταν το «Μουσείον» των Πτολεμαίων, όπου ήταν ένας χώρος για την καλλιέργεια των γραμμάτων και των τεχνών, ενώ το παλάτι των Μεδίκων στη Φλωρεντία του 15ου αιώνα μπορεί να θεωρηθεί το δεύτερο μουσείο, το οποίο αποτέλεσε πρότυπο των ευρωπαϊκών μουσείων της Αναγέννησης (Γκαζή, 1999· Νάκου, 2001). Κατά την εποχή εκείνη, το μουσείο παρέπεμπε σε ιδιωτικές συλλογές της ευρωπαϊκής αριστοκρατίας και τα αναγεννησιακά μουσεία ονομάζονταν *cabinetto* (Νάκου, 2001). Στο τέλος του 17^{ου} αιώνα, λόγω της ανάπτυξης των επιστημών, έγινε μια προσπάθεια μετατροπής των ιδιωτικών μουσείων σε δημόσια, κάτι που πραγματοποιήθηκε μετά την Γαλλική Επανάσταση,

όπως συνέβη με το Λούβρο, το οποίο από παλάτι και σύμβολο της βασιλείας, μετατράπηκε σε μουσείο της Γαλλικής Δημοκρατίας (Νάκου, 2001). Την εποχή του Διαφωτισμού ξεκινούν να επεκτείνονται οι συλλογές των μουσείων σε όλη την Ευρώπη, στις οποίες, όμως, είχαν πρόσβαση μόνο φιλοξενούμενοι ή ερευνητές. Την εποχή εκείνη καθιερώθηκε ο όρος «μουσείο», όπου έτσι ονομάζονταν συγκεκριμένα κτίρια που στέγαζαν συλλογές αντικειμένων και χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην περιγραφή της έκθεσης αντικειμένων του Elias Ashmole στην Οξφόρδη. Κατά τον 18ο αιώνα κάνει την εμφάνιση του το μοντέρνο μουσείο, με την δημιουργία του Βρετανικού Μουσείου, το 1759, και την συλλογή της αριστοκρατίας στο Λούβρο, το 1793, που καθιερώθηκε και η δωρεάν είσοδος στο μουσείο και δημιουργείται και το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας στη Φιλαδέλφεια, το 1786. Η ραγδαία ανάπτυξη των επιστημονικών μεθοδολογιών των επιστημών οδηγεί στην αναδιάρθρωση των συλλογών και στο να διαχωριστούν τα μουσεία ανάλογα με τους επιστημονικούς κλάδους. Για τους επιστήμονες εκείνης της εποχής τα μουσεία διατηρούν και παράγουν την εθνική ταυτότητα και η έκθεση των αντικειμένων γίνεται σε κλειστές εκθεσιακές ενότητες που οδηγούν σε έναν κλειστό τύπο γνώσης, αποκαλύπτοντας και δημιουργικότητας ένα «αντικειμενικό» παρελθόν. Δίνεται, δηλαδή, μεγαλύτερη βάση στις συλλογές των μουσείων και λιγότερο στην κατανόηση τους από το κοινό (Τζιαφέρη, 2005).

Στον 19^ο αιώνα κάνουν την εμφάνιση τους τα μεγαλύτερα μουσειακά κτήρια. Η εξέλιξη των μουσείων επηρεάζεται από την οργάνωση των πρώτων Διεθνών Εκθέσεων που είχαν ως σκοπό το να παρουσιάσουν στο ευρύ κοινό των εξελίξεων στην οικονομία, την τεχνολογία και την επιστήμη. Αυτό τον αιώνα, οι εθνικές επαναστάσεις και η ίδρυση των εθνικών κρατών οδηγούν στην σύνδεση των μουσείων με την υπόσταση του έθνους – κράτους και λειτουργούν ως φορείς διαμόρφωσης της εθνικής συνείδησης και συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας (Βούρη, 2002· Νάκου, 2001· Τζιαφέρη, 2005). Προς το τέλος του αιώνα, τα μουσεία είναι, πλέον, ανοικτά στο κοινό και έχουν αποκτήσει και έναν παιδαγωγικό χαρακτήρα, που στοχεύει στον εκπολιτισμό, την διαμόρφωση αισθητικού κριτηρίου και εθνικών συνειδήσεων. Το 1845 δημιουργείται το πρώτο εκπαιδευτικό μουσείο στον Καναδά και έχει ως στόχο να προσφέρει σε δασκάλους και μαθητές πληροφορίες σχετικές με την οργάνωση των σχολείων αλλά και εποπτικό υλικό χρήσιμο για τη διδασκαλία. Σε αυτές τις συλλογές υπήρχαν σχολικά όργανα, δείγματα φυσικής ιστορίας και αναπαραγωγές ευρωπαϊκών έργων τέχνης. Τότε, άρχισαν τα εκπαιδευτικά ή παιδαγωγικά μουσεία να πληθαίνουν και μέχρι τις αρχές του επομένου αιώνα να έχουν ιδρυθεί πάνω από 50 εκπαιδευτικά μουσεία. Στο τέλος του αιώνα, τα περισσότερα ευρωπαϊκά μουσεία είναι, πλέον, εθνικά και έχουν ως στόχο τη διαφύλαξη της εθνικής κληρονομιάς, ιστορίας και γνώσης, αλλά και την καλλιέργεια εθνικής μνήμης (Νάκου, 2001, σ.116-117). Μάλιστα, το 1866 ανεγείρεται το πρώτο μουσείο, το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Ελλάδας, ωστόσο η λειτουργία του ξεκινά το 1874 (Καλεσοπουλου, 2018·Κόκκινος & Αλεξάκη, 2002).

Ο 20ος αιώνας αποτέλεσε σημαντικό σταθμό στην ιστορία του θεσμού των μουσείων. Αναπτύσσονται καινούργιοι τύποι μουσείων και, πλέον, τα ίδια τα μουσεία δίνουν προτεραιότητα

στην κοινωνική και εκπαιδευτική αποστολή τους και βάζουν στο επίκεντρο τον επισκέπτη-αποδέκτη, διευρύνοντας την έννοια του σύγχρονου μουσείου. Ακολουθώντας τις εξελίξεις της εποχής, τα μουσεία υιοθετούν μια πιο μοντέρνα προσέγγιση, κατά την οποία οι επισκέπτες δεν αντιμετωπίζονται όλοι με τον ίδιο τρόπο, αλλά γίνονται αντιληπτές οι διαφορετικές ομάδες με διαφορετικό πολιτιστικό και ιδεολογικό υπόβαθρο, οι οποίες έχουν άλλες ανάγκες και τα αντικείμενα που περιέχονται σε αυτά, παρουσιάζονται με τρόπους που ενθαρρύνουν εναλλακτικές ερμηνείες. Σταδιακά, λοιπόν, τον αιώνα αυτό αρχίζουν να εξειδικεύονται και να κατηγοριοποιούνται, ανάλογα με την επιστήμη που υπηρετούν (Νάκου, 2001). Στην Ελλάδα, το 1987, ιδρύεται το πρώτο παιδικό μουσείο από το μη κερδοσκοπικό σωματείο «Ελληνικό Παιδικό Μουσείο». (Κόκκινος & Αλεξάκη, 2002).

1.3 Τα είδη μουσείων

Τα μουσεία που υπάρχουν, την σήμερον ημέρα, χωρίζονται σε τρεις βασικούς τύπους, στα παραδοσιακά, τα μοντέρνα και τα μεταμοντέρνα. Τα παραδοσιακά μουσεία είναι αυτά που περιλαμβάνουν εκθέσεις με αντικείμενα της εθνικής ιστορίας, με τις οποίες συμβάλλουν στη δημιουργία της εθνικής ιστορίας. Αυτά τα μουσεία έχουν πιο κλειστό χαρακτήρα και είναι προσανατολισμένα ως προς τα εκθέματα (object oriented). Από την άλλη, τα μοντέρνα μουσεία περιέχουν συλλογές οι οποίες έχουν στενή σχέση με τον κοινωνικό περίγυρο, παρέχοντας πιο σύνθετους και επικοινωνιακούς τρόπους. Αυτή η κατηγορία μουσείων στοχεύει στην ανάπτυξη μιας επικοινωνίας με το ευρύ κοινό, με στόχο να καλύψει τις ανάγκες των διάφορων κοινωνικών ομάδων και να ενισχύσει τις ανάγκες των ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων. Αυτά τα μουσεία έχουν ανοιχτό χαρακτήρα με προσανατολισμό τόσο προς το κοινό όσο και προς τα εκθέματα (people and object oriented). Η τρίτη κατηγορία είναι τα μεταμοντέρνα, τα οποία έχουν μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση και στοχεύουν στην ικανοποίηση των επισκεπτών. Το κάθε αντικείμενο μέσα σε αυτά τα μουσεία το αντιλαμβάνεται ο κάθε επισκέπτης διαφορετικά και, έτσι, η μεταλαμπάδευση της γνώσης γίνεται μέσω της διάδρασης με τον επισκέπτη (Νάκου, 2001). Μάλιστα, έχει παρατηρήσει ότι τα μουσεία και των 3 κατηγοριών προσπαθούν να προσελκύσουν μαθητές, ακόμα και προσχολικής ηλικίας, δημιουργώντας εκπαιδευτικά προγράμματα κατάλληλα για αυτή την ηλικία στους χώρους τους (Shaffer, 2015). Τα μοντέρνα μουσεία, συνήθως, κατηγοριοποιούνται με βάση κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, όπως τη θεματολογία των εκθεμάτων τους και τις συλλογές που περιέχουν (Αρχαιολογικά, Λαογραφικά κλπ.) (Δάλκος, 2000).

Ως προς το χώρο τον οποίο τοποθετούνται, υπάρχουν και τα μεταμοντέρνα τα οποία δεν περιορίζονται μόνο στον εκθεσιακό χώρο αλλά υπάρχει και ο χώρος του εργαστηρίου και της βιβλιοθήκης. Αυτά τα μουσεία εξυπηρετούν κάθε ανάγκη των επισκεπτών και μετατρέπουν τη ξενάγηση ανάλογα με το επίπεδο του κάθε επισκέπτη (Νάκου, 2001).

Ως προς τον σκοπό που εξυπηρετούν χωρίζονται σε μουσεία εκθεμάτων, αφηγηματικά μουσεία, μουσεία πελατών και κοινοτικά μουσεία (Μίτσελλ, 2006). Τα πρώτα είναι αυτά που επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στα εκθέματα, όμως, έχουν μεγάλες ελλείψεις ως προς τι

αντιπροσωπεύουν τα εκθέματα, ποια είναι η χρησιμότητά τους και ποια η σχέση τους με τα υπόλοιπα εκθέματα. Τα τελευταία χρόνια, όμως, έχει ανανεωθεί ο τρόπος που εκτίθενται αυτά τα αντικείμενα και χρησιμοποιούν τις τεχνικές άλλων μουσείων, όπως χώρους μελέτης και δραστηριοτήτων. Τα αφηγηματικά μουσεία είναι αυτά που στοχεύουν στην ερμηνεία της ιστορίας και όλα τα αντικείμενα λειτουργούν σαν απόδειξη αυτής. Επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στο να εξηγήσουν όσα δεν μπορεί να δει εύκολα ο επισκέπτης και στο να του προκαλέσουν συναισθήματα όπως του πάθους, του χιούμορ και του δράματος, εάν αυτό απαιτεί η ιστορία. Τα μουσεία πελατών, σε αυτή την κατηγορία ανήκουν τα παιδικά μουσεία, έχουν ως προτεραιότητα το κοινό παρά το περιεχόμενό τους και συχνά δεν έχουν καθόλου συλλογές. Στόχος τους είναι η μάθηση στα παιδιά και στις οικογένειες. Απευθύνονται σε όλες τις ηλικίες και σε όλες τις κατηγορίες ατόμων και κοινωνικών τάξεων και προσφέρουν ειδικά προσχολικά προγράμματα. Τα τελευταία, ήτοι τα κοινοτικά μουσεία, έχουν ως κύριο στόχο το καλό της κοινωνίας. Σύμφωνα με το ICOM (2019) μέσω αυτών των μουσείων επιβιώνουν οι τοπικές παραδόσεις, τα χειροτεχνήματα, οι ιεροτελεστίες και τα ιδιώματα. Απευθύνονται, συνήθως, στους κατοίκους της περιοχής τους που δεν επισκέπτονται μουσεία και εξελίσσονται σε παραδοσιακούς οργανισμούς αποκτώντας, έτσι, μεγαλύτερη αναγνώριση (Μίτσελλ, 2006).

Μια από τις πιο διαδεδομένες κατηγορίες μουσείων τον τελευταίο αιώνα είναι τα Παιδικά Μουσεία. Αυτά τα μουσεία αποτελούν χώρους στους οποίους τα παιδιά μαθαίνουν μέσα από το παιχνίδι και την εξερεύνηση σε ένα περιβάλλον ειδικά σχεδιασμένο για αυτά, σύμφωνα με τον ορισμό που έχει δώσει η Ένωση Παιδικών Μουσείων. Μέσα στο χώρο του παιδικού μουσείου δημιουργούνται διασκεδαστικές, διαδραστικές εμπειρίες μάθησης μέσω των δραστηριοτήτων που είναι προσανατολισμένες προς τα παιδιά (Καλεσοπούλου, 2014). Ηλικιακές ομάδες στις οποίες απευθύνονται τα παιδικά μουσεία, είναι παιδιά έως 12 ετών (Καλεσοπούλου, 2011). Οι χώροι αυτών των μουσείων είναι σχεδιασμένοι με εκπαιδευτικά προγράμματα που στοχεύουν στο να εκπληρωθούν κάποιοι γνωστικοί στόχοι και αναπτυχθούν δεξιότητες που ενισχύουν την κριτική και δημιουργική σκέψη, τη συνεργασία και την ενδυνάμωση των παιδιών να αναζητήσουν την προσωπική τους ερμηνεία και να συνδεθούν με τους άλλους (Shaffer, 2015).

Αυτά τα μουσεία εμφανίστηκαν στο τέλος του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα και αποτέλεσαν μια πρώτη προσπάθεια δημιουργίας μαθησιακών περιβαλλόντων που υποστηρίζουν την προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών μέσα από την αξιοποίηση μουσειακών συλλογών και ειδικών θεματικών εγκαταστάσεων (Καλεσοπούλου, 2014). Το 1885 ανοίγει το πρώτο παιδικό μουσείο στο Μπρούκλιν, το οποίο ήταν ένα μουσείο ειδικά για παιδιά όπου οι συλλογές που είχε ήταν σχετικές με τη φυσική ιστορία, την εθνογραφία και τις θετικές επιστήμες (Καλούρη-Αντωνοπούλου, 1988). Στα περισσότερα, ωστόσο, παιδικά μουσεία τα εκθέματα αναφέρονται σε συγκεκριμένες θεματικές: το σώμα μου, τα συναισθήματά μου, η καθημερινή ζωή, το σπίτι μου, η γειτονιά μου, οι φυσικές επιστήμες, η τέχνη, το περιβάλλον, τα μαθηματικά, η αρχαιολογία, οι μύθοι, η λογοτεχνία, το θέατρο, η δραματοποίηση κλπ. (Pearce, 2002). Για την ανάπτυξη αυτών των

εκθέσεων αξιοποιείται πλούσιο εποπτικό υλικό και χρησιμοποιούνται τεχνικές που είναι γνώριμες στα παιδιά όπως κουκλοθέατρο, παιχνίδια, έτσι ώστε να δημιουργείται μια ατμόσφαιρα παιχνιδιού. Τα εκθέματα τοποθετούνται στο ύψος των παιδιών, ώστε να μπορεί κάθε παιδί να τα αγγίξει, να τα επεξεργαστεί (Καλεσοπούλου, 2011).

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια έχουν κάνει την εμφάνισή τους τα εικονικά μουσεία. Ως εικονικό μουσείο (virtual museum) ονομάζεται μια καθορισμένη συλλογή αντικειμένων που τα εκθέματα τους ψηφιοποιούνται και παρουσιάζονται στο διαδίκτυο που όλος ο κόσμος έχει εύκολα πρόσβαση (Μπούνια, 2004). Τα μουσεία αυτά δεν έχουν κάποια συγκεκριμένη τοποθεσία, όπως και τα αντικείμενα τους και οι πληροφορίες τους μπορούν να διαδοθούν σε όλο τον κόσμο (Schweibenz, 1998). Μάλιστα, τα σύγχρονα εργαλεία τεχνολογίας και οι καινοτόμες μέθοδοι που χρησιμοποιούνται σε αυτά κεντρίζουν το ενδιαφέρον τόσο των μαθητών όσο και των ενηλίκων, κάποιες από τις τεχνολογίες που χρησιμοποιούνται είναι η επαυξημένη πραγματικότητα, οι τρισδιάστατες αναπαραστάσεις και οι 3D εκτυπώσεις. Όλες αυτές οι τεχνολογίες προσφέρουν μια ζωντανή και απολαυστική εμπειρία στους μαθητές και τους δίνουν την δυνατότητα για παρατήρηση και απτική επαφή με αντικείμενα, όπως και την δυνατότητα να απολαύσουν μια πολυαισθητηριακή εμπειρία (Συντυχάκης, 2022).

1.4 Εκπαιδευτικές λειτουργίες και οι ρόλοι του μουσείου

Τα μουσεία, όπως αναφέρθηκε παραπάνω είναι χώροι μέσα στους οποίους το άτομο «μαθαίνει», αποτελεί, δηλαδή, έναν χώρο άτυπης μάθησης. Συνδυαστικά με τη μάθηση στο σχολείο εμπλουτίζουν τη μαθησιακή διαδικασία των ατόμων και συμβάλλουν στη δια βίου μάθηση. Στο μουσείο, βέβαια, η διαδικασία μάθησης είναι περισσότερο ελεύθερη και «αυτόβουλη», δηλαδή το άτομο μαθαίνει κάτι επειδή θέλει το ίδιο να το μάθει, γεγονός που την καθιστά την προτιμότερη μαθησιακή στρατηγική του 21ου αιώνα (Δαλακούρα, 2008·Falk & Dierking, 2000·Χατζημαρκάκη & Σηφάκη, 2019).

Τα μουσεία αναλαμβάνουν πολλούς ρόλους, ταυτόχρονα. Σε παλαιότερους χρόνους είχαν, κυρίως, τον ρόλο της διατήρησης αντικειμένων και τέχνηρων με καλλιτεχνικό και πολιτιστικό ενδιαφέρον, αποτελούσαν τους θεσμοφύλακες της παράδοσης και τους χώρους επίδειξης του κοινωνικού γοήτρου, ενώ σήμερα έχει αποκτήσει έναν περισσότερο εκπαιδευτικό και κοινωνικό ρόλο (Νικονάνου, 2015α). Ο βασικότερος ρόλος που αναλαμβάνει το μουσείο είναι ο εκπαιδευτικός ρόλος. Τα μουσεία δημιουργούν, μελετούν και ερμηνεύουν συλλογές υλικών ή και άυλων πολιτισμικών αγαθών. Τα τελευταία χρόνια έχουν δημιουργηθεί μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα, μέσα από τα οποία γίνεται προσπάθεια μετατροπής της επίσκεψης στο μουσείο από μια τυποποιημένη εκπαιδευτική εμπειρία σε μια ευχάριστη εκπαιδευτική περιπέτεια, αυτά αποτελούν την κύρια και αποτελεσματικότερη εκπαιδευτική και επικοινωνιακή δραστηριότητα του μουσείου με το μαθητικό κοινό (Falk & Dierking, 2000·Hooper Greenhill, 1994). Αυτά τα προγράμματα στοχεύουν στο να εξοικειώσουν τα παιδιά με το μουσειακό χώρο και να τους κινήσουν την προσοχή ώστε να οδηγηθούν στην ανάπτυξη νέων δυνατοτήτων και δεξιοτήτων. Η φιλοσοφία

τους είναι να ευαισθητοποιήσουν τα παιδιά σε θέματα γύρω από την πολιτισμική κληρονομιά, την ερμηνεία της, την κατανόηση και την προστασία της. Κατά τα προγράμματα αυτά γίνονται παρουσιάσεις νέων εκθεμάτων, καλλιτεχνικές δραστηριότητες και αφηγήσεις παραμυθιών. Η παρουσίαση των εκθεμάτων του μουσείου γίνεται με βιωματικό και παιδοκεντρικό τρόπο. Σε αυτά τα προγράμματα αξιοποιείται η προηγούμενη γνώση και η νέα γνώση συνδέεται με την καθημερινή ζωή. Ταυτόχρονα, το μουσείο μπορεί να αποτελέσει έναν παράγοντα προαγωγής της γνώσης αφού συμβάλει στην απόκτηση της κριτικής σκέψης και την κατανόηση του εαυτού του ατόμου. Μέσα από την επαφή του με το μουσείο δημιουργούνται ευκαιρίες για την ανάπτυξη της κοινωνικής συμπεριφοράς του ατόμου, που αυτό με τη σειρά του θα ενεργοποιήσει τις διανοητικές δυνάμεις του και τις κινητικές και καλλιτεχνικές του δεξιότητες. Τέλος, η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας και η ενσωμάτωση της τελευταίας στα μουσεία, βοηθάει στο να υπάρχει γρηγορότερη παροχή της πληροφορίας μέσω διαφορετικών τρόπων εκπαίδευσης (χρησιμοποιώντας πολλές από τις αισθήσεις του ατόμου, για παράδειγμα), κάτι που δημιουργεί νέες προοπτικές για τον εκπαιδευτικό και πληροφοριακό ρόλο των σύγχρονων μουσείων, καθώς ο επισκέπτης μπορεί, πλέον, να ελέγχει την ανάκτηση, την επεξεργασία και την εμφάνιση της πληροφορίας (Πετρακάκη, 2017).

Το μουσείο λαμβάνει εκπαιδευτικό ρόλο, ωστόσο, δίνει μεγαλύτερη έμφαση στο να ψυχαγωγεί τους επισκέπτες, ώστε να έχουν ευχάριστη εμπειρία που θα τους μείνει αξέχαστη (Black, 2009). Για να το πέτυχει αυτό χρησιμοποιεί, ιδιαίτερα στις μικρές ηλικίες, το παιχνίδι το οποίο προσφέρει μια «ευχάριστη και διασκεδαστική δραστηριότητα» (Καραδημητρίου, Ρούσσου, & Ρουσιδίου, 2012). Μάλιστα, πολλοί ερευνητές υποστήριξαν ότι η διασκεδαστική μουσειακή εμπειρία για τα παιδιά οδηγεί πιο γρήγορα στα αναμενόμενα μαθησιακά αποτελέσματα και βοηθάει στο να εντυπωθεί θετικά στη μνήμη τους η επίσκεψη στο μουσείο (Caulton, 1998). Έτσι, στόχος του μουσείου είναι η απόκτηση μιας ευχάριστης εμπειρίας, που θα οδηγήσει στην επόμενη επίσκεψη στο μουσείο (Χατζημαρκάκη & Σηφάκη, 2019). Έναν, ακόμα, ρόλο που λαμβάνει το μουσείο είναι ο κοινωνικός ρόλος, δηλαδή, πλέον, τα μουσεία λειτουργούν ως χώροι συνάντησης, διαλόγου, επικοινωνίας διαφόρων κοινωνικών και πολιτισμικών ομάδων, χωρίς, όμως, να έχουν μειωθεί οι πολιτικές διαστάσεις τους, ως χώρων εξουσίας. Τα μουσεία δεν αποτελούν «ουδέτερους χώρους» (Desvallees & Mairesse, 2014, 89).

Οι στόχοι του μουσείου είναι μακροπρόθεσμοι και βραχυπρόθεσμοι για τους μαθητές, αλλά και για όλο το κοινό του. Στους μακροπρόθεσμους ανήκει το να μπορέσει το άτομο να εξοικειωθεί με το χώρο του μουσείου, ώστε να δημιουργηθεί μια καλή εμπειρία και να ξαναέρχεται για να το βιώνει σε κάθε ευκαιρία σε διάφορες χρονικές στιγμές της ζωής του, και με το χώρο του μουσείου για να ανταποκρίνεται στα κίνητρα για έκφραση και δημιουργικότητα που παρέχει. Επιπλέον, στοχεύει στο να ικανοποιήσει την περιέργεια για τον περιβάλλοντα χώρο, στην ανάπτυξη ατομικών δεξιοτήτων μέσα από τη δημιουργία και στην καλλιέργεια της παρατηρητικότητας, της μνήμης, της φαντασίας αλλά και των ψυχοσυναισθηματικών δυνατοτήτων του ατόμου. Πέρα, όμως, από τους κοινωνικοσυναισθηματικούς στόχους έχει και γνωστικούς στόχους, με κύριους τον

εμπλουτισμό των εικόνων που βλέπει, την παρατήρηση και κατανόηση των αντικειμένων μέσα στο μουσείο, τη διάταξη και τους τομείς τους και την αξιολόγηση της ύλης του μουσείου και τη διασύνδεση των αντικειμένων με αντικείμενα και τρόπους της καθημερινής ζωής. Στους βραχυπρόθεσμους στόχους κατατάσσεται η σχέση του ενήλικου με το παιδί, ο αμοιβαίος σεβασμός και η συνεργασία με τα άλλα μέλη της ομάδας (Φαναριώτου, 2003)

Το μουσείο είναι το μέσο, λοιπόν, που στοχεύει στην προαγωγή της ενεργητικής μάθησης, που συμβάλλει στην ανάπτυξη της γλώσσας μέσω της εκμάθησης νέων εννοιών και ιδεών και ο χώρος που παρέχει πολλά ερεθίσματα για πολύπλευρη σκέψη και έμπνευση. Δεν μπορεί να παραλειφθεί η συμβολή του στη γνωριμία των ατόμων με τις διαφορετικές εκφάνσεις τόπου τους και στην ανάπτυξη της κοινοτικής συνείδησης και της κοινωνικότητας (Μίτσελλ, 2006 · Νικονάνου 2015α).

Κεφάλαιο 2. Μουσειακή Αγωγή (Μουσειοπαιδαγωγική)

2.1 Ορισμός μουσειακής αγωγής

Η μουσειακή εκπαίδευση ή μουσειοπαιδαγωγική, όπως αλλιώς ονομάζεται είναι ένας νέος τομέας της παιδαγωγικής, ένας τρόπος εκπαίδευσης, που δίνει έμφαση στη μαθησιακή διαδικασία και συμβάλλει ενεργά στην ερμηνεία αυτής αλλά και του υλικού πολιτισμού έξω από τα κλειστά όρια της σχολικής αίθουσας. Χαρακτηρίζεται και ως μια «καινοτόμος εκπαιδευτική πρακτική» (Φιλιππουπολίτη, 2015: 27). Ως όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις παιδαγωγικές καταστάσεις που λαμβάνουν χώρα στα μουσεία και το μεθοδολογικό πλαίσιο που τις υποστηρίζει (Desvallées & Mairesse, 2014). Ως επιστήμη ενδιαφέρεται για τη συνεχή αξιοποίηση και εξέλιξη των επισκεπτών και τη διαφύλαξη του υλικού πολιτισμού για το συλλογικό όφελος (Νάκου, 2001). Σε ό,τι αφορά το μαθητικό κοινό, έχει δεχθεί έντονη επίδραση από τη Ζώνη Επικείμενης Ανάπτυξης του Vygotsky, κατά την οποία ο κάθε μαθητής έχει το δικό του ρυθμό μάθησης. Δηλαδή, η μουσειοπαιδαγωγική δίνει βάση στην πορεία της μαθησιακής και της ατομικής εξέλιξης του μαθητή και όχι στο μαθησιακό αποτέλεσμα, επιδιώκει να φέρει σε επαφή τους μαθητές με νέες πληροφορίες και εμπειρίες (Νικονάνου, 2015β).

Η μουσειοπαιδαγωγική διαφοροποιείται από την τυπική εκπαίδευση, διότι χρησιμοποιεί τα «υλικά κατάλοιπα του πολιτισμού», τα ίδια τα αντικείμενα, τα μνημεία και τους χώρους, που άφησαν πίσω τους οι περασμένες εποχές (Νικονάνου, 2015β). Σκοπός της μουσειοπαιδαγωγικής επιστήμης είναι να εξοικειωθούν τα παιδιά με την έννοια του μουσείου και τον χώρο αυτό καθαυτό και μέσω των κατάλληλα σχεδιασμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων επιδιώκει την ανάπτυξη της σκέψης και των γνώσεων, ώστε να μνησεί τα παιδιά στην «ανάγνωση» των αντικειμένων και του υλικού πολιτισμού. Λόγω της ενθάρρυνσης της διαφορετικότητας και της υιοθέτησης εναλλακτικών μεθόδων μάθησης, έχει ονομαστεί «μάθηση ενάντια στον κοινωνικό αποκλεισμό» (inclusive learning) (Μαυρίδης & Σμαροπούλου, 2021).

Σύμφωνα με τη Νικονάνου (2010) οι μέθοδοι, που εφαρμόζονται στη μουσειοπαιδαγωγική, είναι οι βιωματικές μέθοδοι και η εξερεύνηση. Όμως, το πρώτο βήμα, για την κατανόηση και τη προσέγγιση των μουσειακών αντικειμένων είναι η χρήση μιας σειράς ερωτήσεων. Η σειρά που ακολουθείται για την προσέγγιση των μουσειακών αντικειμένων είναι η εξής. Πρώτα από όλα, γίνεται μια προσπάθεια διερεύνηση των στοιχείων αυτών που γίνονται αντιληπτά μέσω των αισθήσεων, δηλαδή των φυσικών χαρακτηριστικών των αντικειμένων, συνεχίζοντας γίνεται η σύνδεση των πληροφοριών με τις με προηγούμενες γνώσεις και εμπειρίες και, έπειτα, προκύπτει η ανάγκη για περαιτέρω έρευνα. Όλο αυτό πραγματοποιείται ώστε τα παιδιά να μπορέσουν να κατανοήσουν τα αντικείμενα, να κάνουν υποθέσεις για το πως χρησιμοποιούνται και πως λειτουργούν, να τα συγκρίνουν με τη σύγχρονη πραγματικότητα και να κάνουν τις συνδέσεις ανάμεσα στο παρελθόν, στο παρόν και στο μέλλον. Ο μουσειοπαιδαγωγός, ο υπεύθυνος για την διεξαγωγή του εκπαιδευτικού προγράμματος, ενθαρρύνει την έκφραση προσωπικών κρίσεων,

αντιλήψεων και ερμηνειών των παιδιών. Όλα τα παραπάνω οδηγούν στο να εμνηνευτούν τα μουσειακά αντικείμενα με βάση τη διανοητική επεξεργασία και τη συναισθηματική εμπειρία των παρατηρητών, που βοηθά στην απόκτηση ικανοτήτων και δεξιοτήτων (Μπούνια & Νικονάνου, 2008).

2.2 Η εξέλιξη της μουσειακής αγωγής

Η μουσειοπαιδαγωγική ως επιστημονικός κλάδος αναπτύχθηκε τη δεκαετία του '60 στα πλαίσια κινημάτων εκδημοκρατισμού της γνώσης και της ενίσχυσης της επικοινωνιακής λειτουργίας των μουσείων. Την δεκαετία του 1970, άρχισε να γίνεται, διεθνώς, γνωστός αυτός ο κλάδος, όταν τα μουσεία άρχισαν να αναθεωρούν τον εκπαιδευτικό τους ρόλο. Ο κύριος στόχος αυτής είναι η ανανέωση του τρόπου παρουσίασης των εκθεμάτων τους και ο σχεδιασμός κατάλληλων εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Η μουσειακή εκπαίδευση ,εντός και εκτός των τειχών, χαρακτηρίζεται πάντα από τη χρήση αντικειμένων στο να χρησιμοποιηθούν ως βοηθήματα διδασκαλίας (Οκροκο, 2006).

Παλαιότερα, η μουσειακή εκπαίδευση δεν συμπεριλαμβανόταν στις υπόλοιπες λειτουργίες του μουσείου (π.χ. επιμέλεια συλλογών), περιοριζόταν μόνο μέσα στις σχολικές τάξεις και χαρακτηριζόταν από περιορισμένο θεωρητικό προβληματισμό και ερευνητική αναζήτηση. Στο σύγχρονο μουσείο, ωστόσο, από τα μέσα του 20ου αιώνα , η μουσειακή μάθηση έχει ενταχθεί σε ένα ευρύτερο πλαίσιο επικοινωνίας, που επιδρά πιο άμεσα σε όλους τους τομείς δραστηριότητας του μουσείου και το κοινό της είναι ευρύ, ποικιλόμορφο και εκτός σχολικών τάξεων (οικογένειες, έφηβοι, τρίτη ηλικία, κλπ.) και ,τέλος, πραγματοποιεί διεπιστημονική, ομαδική εργασία με διαφορετικά τμήματα του οργανισμού. Γενικότερα, ως επιστήμη αναζητά την ανάπτυξη και την διεύρυνση των οριζόντων της καθώς τα ευρωπαϊκά μουσεία δίνουν μεγάλη σημασία στον εκπαιδευτικό τους ρόλο. Ισχυρή ώθηση στην ανάπτυξη της μουσειοπαιδαγωγικής επιστήμης έδωσε η ίδρυση του ICOM και των διεθνών επιτροπών του, το 1946, σε επιμέρους τομείς της μουσειολογίας (Κεραμά, 2018).

Στην μουσειακή εκπαίδευση, οι δραστηριότητες βασίζονται στα αντικείμενα , όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, και παρέχουν στα παιδιά βιωματική μάθηση. Αυτά τα αντικείμενα είναι η ενσάρκωση πτυχών της κουλτούρας των ανθρώπων, όπως η καλλιτεχνική εφευρετικότητα των ανθρώπων (Κεραμά, 2018).

2.3 Θεωρίες μάθησης της μουσειακής αγωγής

Οι εκπαιδευτικές θεωρίες συμβάλλουν στο να κατανοήσει κανείς τον τρόπο που οργανώνονται αλλά και εφαρμόζεται η εκπαιδευτική λειτουργία του σύγχρονου μουσείου. Ο σχεδιασμός αυτών των εκπαιδευτικών προγραμμάτων βασίζεται πάνω στις εκπαιδευτικές θεωρίες που χωρίζονται στις θεωρίες γνώσης-επιστημολογίες (Black, 2009) και στις θεωρίες μάθησης. Κατά τον Hein, η μάθηση στο μουσείο είναι:

«Η αλλαγή στις γνώσεις του ατόμου, στις δεξιότητες, στις στάσεις του, στις πεποιθήσεις και στα συναισθήματά του και στον τρόπο που σκέφτεται. Η μάθηση μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο ενεργή, περισσότερο ή λιγότερο αυτοκαθοδηγούμενη ή παθητική, ακόμη και τυχαία σε οποιοδήποτε στάδιο της ζωής του ανθρώπου από την παιδική ως και την ηλικία του ενηλίκου.» (Hein, 1995, 7-8)

Ανά τα χρόνια οι θεωρίες μάθησης που αναπτύχθηκαν για την μουσειακή αγωγή είναι πολλές, με πιο κυρίαρχες την θεωρία του Διδακτισμού (Didacticism), την θεωρία του Συμπεριφορισμού (behaviorism), την θεωρία της Ανακάλυψης (discovery), την θεωρία του Κονστρουκτιβισμού ή Εποικοδομισμού (constructivism) και την Βιωματική θεωρία. Ο Διδακτισμός είναι αυτό το μοντέλο που στοχεύει στην μετάδοση της γνώσης στους επισκέπτες, με τους μαθητές να έχουν παθητικό ρόλο και τον εκπαιδευτικό να είναι η αυθεντία από την οποία εκπέμπεται η έγκυρη γνώση (Νάκου, 2001). Παρουσιάζεται αυτή η θεωρία μάθησης στα παραδοσιακά μουσεία και οι εκθέσεις απευθύνονται σε ένα ευρύ κοινό επισκεπτών, χωρίς να λογίζονται οι μαθησιακές ιδιαιτερότητες του καθενός. Από την άλλη, ο Συμπεριφορισμός έχει ως βασικό γνώμονα την επανάληψη και την μετέπειτα επιβράβευση των σωστών απαντήσεων του υποκειμένου, στην ουσία το άτομο αντιδρά σε ένα ερέθισμα είτε σωστά είτε λανθασμένα, στην πρώτη περίπτωση επιβραβεύεται ενώ στη δεύτερη επαναλαμβάνει τη δοκιμασία μέχρι να επιτευχθεί το σωστό αποτέλεσμα. Αυτή η θεωρία μάθησης εφαρμόζεται στα εκπαιδευτικά προγράμματα των μουσείων μέσω κάποιων δοκιμασιών, όπου αναπτύσσεται η σχέση ερεθίσματος-αντίδρασης μεταξύ του μουσειοπαιδαγωγού και του συμμετέχοντα στο πρόγραμμα. Οι δυο αυτές θεωρίες προωθούν μια πιο παθητική στάση των επισκεπτών του μουσείου (Φιλιππουπολίτη, 2015).

Οι θεωρίες μάθησης που προωθούν την ενεργητική συμμετοχή των επισκεπτών στη διαδικασία της μάθησης είναι η Ανακαλυπτική θεωρία, η θεωρία του Κονστρουκτιβισμού ή Εποικοδομισμού και η Βιωματική θεωρία. Η θεωρία της Ανακάλυψης, του J. Bruner, υποστηρίζει ότι η γνώση είναι μεν κάτι το αντικειμενικό αλλά η μάθηση είναι μια ενεργητική διαδικασία, για αυτό και τονίζει την σημαντικότητα ενός κατάλληλου υλικού που θα οδηγήσει τους επισκέπτες να εξετάσουν και να ανακαλύψουν μόνοι τους την προκαθορισμένη, κατά τ» άλλα, «αλήθεια» (Νάκου, 2001). Ο Κονστρουκτιβισμός δίνει μεγάλη βάση σε όσα προσφέρει το ίδιο το μουσείο και τα εκθέματα προς τον επισκέπτη τονίζοντας τις συνδέσεις που δημιουργούνται ανάμεσα σε αυτά που ήδη γνωρίζει το άτομο και σε αυτά που καλείται να μάθει, μέσα από ποικιλία μέσων, κινούμενο ελεύθερα και επιλέγοντας το ίδιο τη διαδρομή που θα ακολουθήσει. Εστιάζει, δηλαδή, στις πρότερες γνώσεις του επισκέπτη δίνοντας του την δυνατότητα να δράσει ενεργητικά στην διαδικασία της μάθησης (Hein, 1995, 1998). Η βιωματική θεωρία στηρίζει πολύ την μάθηση μέσω της ενεργοποίησης των αισθήσεων και στοχεύει στην ελεύθερη δημιουργική έκφραση (Νικονάνου, 2009). Όπως και οι δυο προηγούμενες θεωρίες δίνεται μεγάλη βάση στο τι παρέχει το ίδιο το μουσείο, στον τρόπο που παρουσιάζονται τα εκθέματα, ώστε αυτό το γεγονός να καταστήσει δυνατή την ενεργητική δράση του επισκέπτη και την ενίσχυση της κριτικής του σκέψης (Βέργου,

Κουτσούμπα, & Μουζάκης, 2016·Kriekouki – Nakou, 1996). Μάλιστα, η βιωματική μάθηση αποτελεί «την καρδιά πολλών εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε μουσεία» (Φιλίππουπολίτη, 2015, 33).

Όμως, η εξέλιξη της μουσειοπαιδαγωγικής επηρεάστηκε, περισσότερο, από το Κίνημα της Προοδευτικής Εκπαίδευσης, με εκπροσώπους του τον John Dewey και την Ellen Key. Αυτό το κίνημα είναι που τόνισε την εκπαιδευτική αξία των μουσείων και μέσω αυτού ξεκίνησαν να πραγματοποιούνται οι πρώτες σχολικές επισκέψεις στο μουσείο. Η Key υποστήριζε ότι το μουσείο μπορεί να επηρεάσει και να εμπλουτίσει τα αναλυτικά προγράμματα των σχολείων με περισσότερο διεπιστημονικές προσεγγίσεις. Ο Dewey είναι ο πρώτος που εισάγει την έννοια της εμπειρίας(learning by doing) και προάγει έναν ενεργητικό τρόπο προσέγγισης της γνώσης. Είναι, επίσης, αυτός που τόνισε ότι η ενεργοποίηση των αισθήσεων βοηθά στη διαδικασία της μάθησης και αυτό με την σειρά του, σε συνδυασμό και με τις απόψεις της Montessori, συνέβαλε στην δημιουργία των πρώτων παιδικών μουσείων (Νικονάνου, 2009). Η αλλαγή που παρουσιάζεται στα παιδικά μουσεία είναι ότι δίνεται περισσότερο ενδιαφέρον στο κοινό και όχι στις συλλογές· για αυτό άλλωστε τα παιδικά μουσεία έχουν κατεξοχήν επισκεπτοκεντρικό χαρακτήρα και παράλληλα, στο χώρο του παιδικού μουσείου παρουσιάζεται ένας χώρος μάθησης με πολλά ερεθίσματα που ενισχύει την εμπειρία των επισκεπτών (Κεραμά, 2018).

2.4 Σκοπός μουσειακής αγωγής

Η μουσειοπαιδαγωγική έχει ως βασικό σκοπό την ένταξη του πολιτισμού στη σχολική ζωή και την σύνδεση των μουσειακών γνώσεων με τις καθημερινές εμπειρίες. Αυτό πραγματοποιείται μέσα από τις δραστηριότητες που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο της μουσειοπαιδαγωγικής, οι οποίες προάγουν πολλές δραστηριότητες των επισκεπτών, σαν την δημιουργικότητα, την ομαδική εργασία και την συνεργασία (Κεραμά, 2018). Επιπλέον, η μουσειοπαιδαγωγική επιδιώκει να προσφέρει στον επισκέπτη μια ελκυστική και αξιομνημόνευτη εμπειρία. Στοχεύει, επίσης, στην δυνατότητα δράσης του ατόμου και όχι στην παθητική του στάση, δίνει στο κάθε επισκέπτη, που κατά κανόνα είναι παιδιά, την ευκαιρία να εκφραστούν έξω από κάθε συμβατικότητα και κάθε κριτική (Καλούρη-Αντωνοπούλου, 1988).

Όπως, αναφέρθηκε και νωρίτερα, το μουσείο αποτελεί έναν χώρο άτυπης μάθησης, μέσα στο οποίο καλλιεργείται η πολιτισμική ταυτότητα του ατόμου και η δημιουργία μιας συλλογικής πολιτισμικής ταυτότητας που θα ενισχύσει τελικά την κοινωνική συνοχή. Θα βοηθήσει στην προσφορά αισθητικής εμπειρίας και μέσω αυτής την καλλιέργεια της αισθητικής, θα συμβάλει στην διατήρηση της υλικής και άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς και μνήμης. Ένας ακόμα στόχος της μουσειακής εκπαίδευσης είναι η κινητοποίηση της φαντασίας και της περιέργειας του ατόμου, που με τη σειρά τους θα οδηγήσουν σε διαφορετικές και πολλαπλές ερμηνείες και αφηγήσεις (Καλούρη-Αντωνοπούλου, 1988).

2.5 Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι και εκπαιδευτικά εργαλεία

Οι μέθοδοι που εφαρμόζονται σε μουσειοπαιδαγωγικές δραστηριότητες εστιάζουν ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό στη μάθηση, την ψυχαγωγία, τη συμμετοχή, την εμπειρία, την προσωπική έκφραση και τη δημιουργία. Κάποιοι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται είναι η αφήγηση και η ξενάγηση. Η αφήγηση μπορεί να εφαρμοστεί σε πολλές δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα στο μουσείο, σαν μέθοδος, ωστόσο, οδηγεί στη παθητική στάση του επισκέπτη, καθώς δεν έχει δυνατότητες προσωπικής έκφρασης και παρέμβασης στο σενάριο της αφήγησης, κάτι που αλλάζει εάν συνδυαστεί με την δραματοποίηση, που αυτή με την σειρά της οδηγεί στην ενεργητική στάση του επισκέπτη. Η ξενάγηση πραγματοποιείται μέσα στους μουσειακούς χώρους ή σε εξωτερικούς, είναι και αυτή μια παθητική δραστηριότητα, αφού ο εμψυχωτής/ξεναγός μεταφέρει τις γνώσεις των αντικειμένων στον επισκέπτη. Τόσο η αφήγηση όσο και η ξενάγηση, όμως, στα πλαίσια της μουσειακής αγωγής αλλάζουν μορφή και γίνονται από παθητικές σε ενεργητικές δραστηριότητες. Αυτό οφείλεται στο ότι ο μουσειοπαιδαγωγός δεν παραθέτει απλά στοιχεία σχετικά με τα εκθέματα του μουσείου αλλά συζητά με τα παιδιά, θέτει ερωτήματα τα οποία στοχεύουν στον προβληματισμό και στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της ενσυναίσθησης, με στόχο να «βγάλει» την γνώση από αυτά. Επιπλέον, η μορφή πολλών μουσείων έχει αλλάξει ως επί των πλείστων στα παιδικά μουσεία, και έχει δώσει την δυνατότητα στο άτομο να μπορεί να αγγίξει κάποια από τα εκθέματα, ώστε να λάβει πολλές πληροφορίες για αυτά μέσω των αισθήσεων (Νικονάνου, 2015β).

Τα εκπαιδευτικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται είναι πολλά. Τα ίδια τα εκθέματα που υπάρχουν στα μουσεία αποτελούν εκπαιδευτικά εργαλεία. Όμως, τα εκπαιδευτικά εργαλεία διαφοροποιούνται ανάλογα με το είδος τους, ως έντυπα, υλικά ή ψηφιακά αλλά και ανάλογα με τη μορφή τους, ή τη χρήση και τους στόχους που καλούνται να υπηρετήσουν για διαφορετικές ομάδες κοινού. Σύμφωνα με τη Νικονάνου (2015β) ο βασικός διαχωρισμός έγκειται στο χώρο που χρησιμοποιούνται τα εκπαιδευτικά εργαλεία. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα εκπαιδευτικά εργαλεία μέσα στο μουσείο όπου συμπεριλαμβάνονται όλα τα εκπαιδευτικά μέσα που χρησιμοποιούνται προκειμένου να υποστηρίξουν την επίσκεψη και τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες μέσα στο μουσείο. Στην δεύτερη κατηγορία συμπεριλαμβάνονται τα εκπαιδευτικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται έξω από το μουσείο, όπως είναι για παράδειγμα οι μουσειοσκευές, που αναφέρονται έπειτα. Ενώ στην τρίτη κατηγορία κατατάσσονται τα εκπαιδευτικά εργαλεία που σχεδιάζονται για να υποστηρίξουν εκπαιδευτικές δραστηριότητες οι οποίες λαμβάνουν χώρο μέσα και έξω από το μουσείο.

Οι μουσειοσκευές αποτελούν το πιο διαδεδομένο εκπαιδευτικό υλικό που χρησιμοποιείται εκτός των χωρικών ορίων του μουσείου. Μουσειοσκευή ονομάζεται ένα οργανωμένο μετακινούμενο εκπαιδευτικό υλικό για χρήση εκτός μουσειακών χώρων, το οποίο παρέχει την δυνατότητα σε ομάδες κοινού που δεν μπορούν να επισκεφτούν συγκεκριμένα μουσεία να έρθουν σε επαφή με τα μουσειακά περιεχόμενα (Βασιλείου & Χατζίδου, 2018). Οι μουσειοσκευές είναι βαλίτσες ή κάποιες

μορφής κιβώτια- μπαουλάκια με κατάλληλα υλικά τα οποία αποτελούν αντιπροσωπευτικά αντικείμενα του μουσείου (αυθεντικά ή αντίγραφα), οπτικοακουστικό και εποπτικό υλικό, βιβλία, εκπαιδευτικά παιχνίδια, υλικό για δραστηριότητες, καθώς και ενημερωτικό υλικό, οδηγίες και προτάσεις για την εκπαιδευτική τους αξιοποίηση που δανείζονται για λίγες μέρες σε σχολεία και αφού επιστραφούν είναι, πλέον, στην διάθεση άλλων σχολείων (Χατζηασλάνη, 2002). Απευθύνονται σε μια συγκεκριμένη ηλικία, ωστόσο, μπορούν να προσαρμόσουν ανάλογα με την ηλικία των παιδιών. Σαν υλικό είναι αυτόνομο, διότι δεν στηρίζεται σε κάποια μουσειακή επίσκεψη, αλλά, αντίθετα, δίνει την δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς να επιλέξουν την μουσειοσκευή που ανταποκρίνεται στο θέμα το οποίο μελετά με την τάξη του. Γενικότερα, στόχος των μουσεισκευών είναι να κινήσει το ενδιαφέρον των παιδιών, να τους προσφέρει τη δυνατότητα για ενεργητική συμμετοχή τους χρησιμοποιώντας τις αισθήσεις τους, να βοηθήσει στην ανάπτυξη της δημιουργικότητας, στη καλλιέργεια ποικίλων δεξιοτήτων και στη μάθηση μέσα από την πράξη (Νικονάνου, 2015β).

Στην χώρα μας, πολλά μουσεία έχουν εισάγει στο πρόγραμμά τους και τις μουσειοσκευές. Άλλη ονομασία που χρησιμοποιείται είναι η μουσειοβαλίτσα. Γνωστά μουσεία που παρέχουν την δυνατότητα δανεισμού εκπαιδευτικού υλικού σε σχολεία είναι το Μουσείο Μπενάκη, το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, το Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως και το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης (Ζωγράφου -Τσαντάκη, 2000).

2.6 Εκπαιδευτικά προγράμματα

Το μουσείο αποτελεί χώρο άτυπης μάθησης τόσο για τα παιδιά όσο και για τους μεγαλύτερους ανθρώπους. Αυτό το αντιλήφθηκαν οι υπεύθυνοι και οι ειδικοί των μουσείων και για αυτό ενσωμάτωσαν στο μουσεία ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα, που βοηθήσουν στην ανάπτυξη της μάθησης. Τα περισσότερα από αυτά τα προγράμματα απευθύνονται σε παιδιά, κάποια είναι για παιδιά προσχολικής ηλικίας, άλλα είναι για παιδιά σχολικής ηλικίας, ενώ δεν λείπουν και τα προγράμματα που απευθύνονται σε οικογένειες ή και, γενικότερα, σε ενήλικες ή ειδικές ομάδες κοινού (π.χ. άτομα με κινητικά προβλήματα) (Κόκκινος & Αλεξάκη, 2002·Peithman, 1975). Ένα πλεονέκτημα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων των μουσείων είναι ότι μπορούν να πραγματοποιηθούν και μέσω των Νέων Τεχνολογιών, γεγονός που καθιστά ευκολότερη την πρόσβαση στα παιδιά που βρίσκονται σε γεωγραφικά απομακρυσμένες περιοχές από το μουσείο (Οικονόμου, 2003). Πέραν των παιδιών, η συνθήκη αυτή εξυπηρετεί και τους παιδαγωγούς, αφού έχουν στη διάθεσή τους ψηφιακές συλλογές που μπορούν να αξιοποιήσουν εκπαιδευτικά ακόμη και όταν η μουσειακή επίσκεψη δεν είναι εφικτή. Ταυτόχρονα, η πραγματοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων με την χρήση των Νέων Τεχνολογιών έχει αποδειχθεί σωτήρια και, για έναν ακόμα λόγο, για τους παιδαγωγούς, αφού μπορούν να συνομιλήσουν (μέσω υπολογιστή) με μουσειοπαιδαγωγούς, που αυτοί μπορούν να συμβουλέψουν και να βοηθήσουν τους παιδαγωγούς στην αξιοποίηση του μουσείου στην παιδαγωγική πράξη (Βέργου, Κουτσούμπα, & Μουζάκης).

Οι μουσειακές εκθέσεις, ωστόσο, δεν είναι σχεδιασμένες για το μαθητικό κοινό, κάτι που μπορεί να διορθωθεί μέσω της παραγωγή εποπτικού υλικού, όπως κατόψεις, φωτογραφίες, σχέδια, σκίτσα, το οποίο συμπληρώνει το ερμηνευτικό υλικό της έκθεσης και άλλου συνοδευτικού εκπαιδευτικού υλικού, όπως φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων, ώστε να γίνει ευκολότερη η διανοητική και συναισθηματική προσέγγιση του μουσειακού χώρου από τις εκάστοτε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες, αλλά και να μπορέσουν να εφαρμοστούν συγκεκριμένες μουσειοπαιδαγωγικές μεθόδους (Νικονάνου, 2010). Όλα αυτά τα προγράμματα πραγματοποιούνται από ειδικευμένο προσωπικό των μουσείων, εμπνευστές ή/και μουσειοπαιδαγωγούς. Αυτά τα προγράμματα επιχειρούν να συνδυαστούν με το Αναλυτικό Πρόγραμμα του σχολείου και για αυτό επιλέγονται να πραγματοποιηθούν δραστηριότητες για τη γλώσσα, τα μαθηματικά και την τεχνολογία (Νικονάνου, 2010).

Τα στάδια που ακολουθούνται κατά τη διεξαγωγή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων αναλύονται παρακάτω. Ως πρώτο στάδιο θεωρείται η εμπύχωση προς το κοινό για να συμμετάσχουν και να ενημερωθούν σχετικά με την θεματική του προγράμματος, συνήθως μέσω της μεθόδου της αφήγησης ή της μαιευτικής, όπου αυτό το στάδιο πραγματοποιείται στη μουσειακή έκθεση ή σε χώρο εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων και υποστηρίζεται από τη χρήση εποπτικού και άλλου εκπαιδευτικού υλικού. Ως δεύτερο στάδιο νοείται η προσέγγιση των εκθεμάτων και του ερμηνευτικού υλικού μέσα στην έκθεση, η οποία πραγματοποιείται μέσω της ξενάγησης, της συζήτησης ή της εξερεύνησης, αναλόγως το είδους δραστηριότητας. Στο τρίτο, και τελευταίο, στάδιο γίνεται η εφαρμογή των βιωματικών μεθόδων προσέγγισης των θεματικών του εκπαιδευτικού προγράμματος, όπως για παράδειγμα η συμμετοχή σε υλικές-εικαστικές, μουσικές, θεατρικές δραστηριότητες (Νικονάνου, 2010).

Τα παιδιά, από μικρή ηλικία, μαθαίνουν μέσω του «αγγίγματος», διότι μέσα από τις αισθήσεις τους μπορούν και κατανοούν τον κόσμο γύρω τους, ένα χαρακτηριστικό που παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην δημιουργία των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Κατά την διάρκεια αυτών των προγραμμάτων πραγματοποιούνται δραστηριότητες είτε σε εξωτερικά περιβάλλοντα είτε σε ειδικά εργαστήρια με τη μορφή πειραματισμού και παιχνιδιού, ώστε τα παιδιά να έρχονται σε άμεση επαφή με τα υλικά και τα ερεθίσματα μέσω ενεργητικών τρόπων δράσης, εστιάζοντας, ιδιαιτέρως, στη βιωματική μάθηση (Καλεσοπούλου, 2011). Τα προγράμματα αυτά μπορεί να διαρκέσουν από λίγες ώρες έως και κάποιους μήνες και πραγματοποιούνται από τους ξεναγούς αλλά και από μουσειοπαιδαγωγούς (πολλές φορές, σε περιπτώσεις σχολικών επισκέψεων στο μουσείο και οι εκπαιδευτικοί βοηθούν στην πραγμάτωση των προγραμμάτων) (Νικονάνου, 2010β).

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, τα προγράμματα αυτά μπορεί να απευθύνονται μόνο σε παιδιά ή ,ακόμα, και σε ολόκληρες οικογένειες. Έτσι, πολλά μουσεία διοργανώνουν εκπαιδευτικά προγράμματα στα οποία συμμετέχουν τόσο τα παιδιά όσο και οι γονείς μιας οικογένειας με στόχο να ολοκληρώσουν την δραστηριότητα μέσω της συνεργασίας όλων. Μάλιστα, από έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί πολλοί γονείς θεωρούν το μουσείο συμπληρώνει την γνώση που παρέχεται

από το σχολείο, χωρίς, όμως, να αμελούν ότι πρόκειται για μια νέα ξεχωριστή εμπειρία, που βοηθάει στην ενδυνάμωση του γνωστικού πλαισίου των παιδιών και υποστηρίζουν την ύπαρξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων στα μουσεία τόσο για τα ίδια τα παιδιά όσο και για οικογένειες. Ένα τρανταχτό παράδειγμα εκπαιδευτικού προγράμματος, στο οποίο συμμετέχουν παιδιά- προσχολικής ηλικίας- μαζί με τους γονείς τους είναι το Teddy»s Night. Στην δράση αυτή η κεντρική ιδέα είναι ότι τα κουκλάκια που φέρνουν τα παιδιά μαζί τους ζωντανεύουν τη νύχτα και, έτσι, δουλειά των παιδιών και των οικογενειών τους είναι να ανακαλύπτουν πως πέρασαν τα κουκλάκια (βάζοντας την φαντασία τους). Σε αυτή την δράση επιδιώκεται οι συμμετέχοντες να εξοικειωθούν με το περιβάλλον του μουσείου, ώστε να νιώσουν άνετα και να αναζητούν την επιστροφή τους σε αυτό για να εμπλέκονται ενεργά και να τον γνωρίσουν και στα παιδιά τους. Οι γονείς των παιδιών που συμμετείχαν σε αυτή την δράση υποστήριξαν ότι η μουσειακή αγωγή είναι αρκετά σημαντική για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, και δήλωσαν θετικοί στην αξιοποίηση της μουσειακής αγωγής και στις δραστηριότητες που πραγματοποιούν σαν οικογένεια αλλά και στο πρόγραμμα του σχολείου, τόσο πριν την παρακολούθηση του προγράμματος όσο και μετά (Δοξανάκη & Παππά, 2021).

Στην χώρα μας, τα πρώτα εκπαιδευτικά προγράμματα για παιδιά οργανώνονται, το 1978-79, από το Μουσείο Μπενάκη. Σημαντική ημερομηνία για την ανάπτυξη της μουσειοπαιδαγωγικής αποτελεί το 1983 που ιδρύεται το ελληνικό τμήμα του ICOM και, δυο χρόνια αργότερα ξεκινά και η συμμετοχή του Υπουργείου Πολιτισμού ως κεντρικού φορέα στο συντονισμό και σχεδιασμό εκπαιδευτικών δράσεων για αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Μετά από αυτό εκπαιδευτικά προγράμματα εντός των μουσείων πραγματοποιούνται και στην Εθνική Πινακοθήκη, στην Εφορεία της Ακρόπολης και το Μουσείο Λαϊκής Τέχνης, ενώ δημιουργούνται και οι πρώτες μουσειοσκευές. Όλη αυτή η εξέλιξη οδηγεί στην ανάγκη εκπαίδευσης και των εκπαιδευτικών, ώστε να εξοικειωθούν με τα προγράμματα των μουσείων και να εκτιμήσουν την αξία που προσφέρουν στην μάθηση των παιδιών. Οργανώνονται, λοιπόν, σεμινάρια για εκπαιδευτικούς από το ελληνικό τμήμα του ICOM σε συνεργασία με το Υπουργείο Πολιτισμού, το Υπουργείο Παιδείας και τις κατά τόπο Διευθύνσεις Εκπαίδευσης και φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, με θέμα Μουσείο-Σχολείο (Κεραμά, 2018).

2.7 Σκοποί και οφέλη εκπαιδευτικών προγραμμάτων

Ειδικότερα, όταν τα προγράμματα αυτά πραγματοποιούνται σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, οι στόχοι των προγραμμάτων πολλαπλασιάζονται, όπως και τα οφέλη από αυτά (Οικονομίδης, 2011). Στοχεύουν στην γνωστική ανάπτυξη των παιδιών μέσω της παρακολούθησης τέτοιων προγραμμάτων, στην ενδυνάμωση της παρατηρητικότητας, της δημιουργικότητας και της φαντασίας, μέσω της θέασης των εκθεμάτων αλλά και μέσω της συμμετοχής στις διάφορες δραστηριότητες. Ακόμη, τα προγράμματα αυτά οδηγούν στην καλλιέργεια των απαραίτητων δεξιοτήτων για ερμηνεία, κριτική ανάγνωση, ανάλυση και σύνθεση του κόσμου γύρω του (Νάκου,

2008). Αναπτύσσεται στα παιδιά η κριτική και δημιουργική σκέψη, αφού μέσω της τέχνης δίνεται η δυνατότητα να διερευνήσουν, να επικοινωνούν, να δημιουργούν και να εκφράζονται.

Παράλληλα, το παιδί αναπτύσσεται και κοινωνικά, αφού μαθαίνει να εργάζεται σε ομάδες, να συνεργάζεται, να επιλύει προβλήματα και συγκρούσεις που μπορεί να προκύψουν. Ταυτόχρονα, μαθαίνει και πληροφορίες για τον πολιτισμό άλλων εποχών και αναπτύσσει την ενσυναίσθηση μέσα από τη βίωση συναισθημάτων κατά την προσέγγιση των εκθεμάτων (Οικονομίδης, Μουσείο και Νηπιαγωγείο. Διαδρομές ασύμπτωτες ή τεμνόμενες;, 2011). Μέσω των προγραμμάτων αυτών γνωρίζει καλύτερα το περιβάλλον του στην σύγχρονη αλλά και σε προγενέστερες μορφές (Κολιόπουλος, 2005).

Επιπλέον, μέσω της επαφής του ατόμου με έργα υψηλής καλλιτεχνικής ποιότητας ή με τη φύση αναπτύσσεται και η αισθητική ανάπτυξη του. Αυτή η επαφή με ποιοτικά αισθητικά ερεθίσματα αποτελούν για το παιδί πηγή προβληματισμού, συνειδητοποίησης, έμπνευσης και δημιουργίας. Έτσι, καλλιεργείται η αισθητική και πολιτιστική ευαισθησία του παιδιού και γίνεται αντιληπτή η ιστορικότητα και η μεγάλη σημασία των αντικειμένων του μουσείου και τα κοινωνικοπολιτικά πλαίσια, στα οποία , αυτά εντάσσονται (Κολιόπουλος, 2005).

Κεφάλαιο 3. Αντιλήψεις και στάσεις παιδαγωγών ως προς τα μουσεία και τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες αυτών

3.1 Απόψεις παιδαγωγών για την αξιοποίηση των μουσείων

Οι παιδαγωγοί είναι οι βασικοί συντελεστές της εκπαίδευσης, για αυτό και οι απόψεις τους σχετικά με τα μουσεία και τα προγράμματα αυτών επηρεάζουν άμεσα τα παιδιά. Συνήθως οι παιδαγωγοί χωρίζονται σε δυο κατηγορίες, σε αυτούς που επιδιώκουν την επαφή των παιδιών με τα μουσεία και σε αυτούς που αποφεύγουν αυτήν την επαφή (Χατζηλιάδου, 2016).

Η πρώτη κατηγορία μπορεί να διαιρεθεί σε δυο υποκατηγορίες, από την μια είναι οι παιδαγωγοί που επιδιώκουν να δείξουν στους μαθητές τους όσο το δυνατό περισσότερα εκθέματα μέσα σε ένα μουσείο, προσεγγίζοντας, όμως, επιφανειακά, χωρίς να δίνεται έμφαση στην παρατήρηση ή στην κατανόηση σε βάθος και από την άλλη είναι οι παιδαγωγοί που προτιμούν να χρησιμοποιήσουν το μουσείο για ένα συγκεκριμένο σκοπό, για τη διευκρίνιση ή την ενίσχυση κάποιας συγκεκριμένης έννοιας (Kisiel, 2003). Στην δεύτερη υποκατηγορία ο παιδαγωγός οδηγεί τους μαθητές του στο να εστιάσουν την προσοχή τους μόνο σε κάποια εκθέματα ή μόνο σε μια έκθεση του μουσείου, η οποία θα σχετίζεται με κάποιο θέμα που συζητούν στην τάξη τους (Βέργου, Κουτσούμπα, & Μουζάκης, 2016).

Στην δεύτερη κατηγορία, ανήκουν οι παιδαγωγοί που είναι αρνητικοί ως προς την επαφή των παιδιών με τις εκθέσεις των μουσείων και ως προς την αξιοποίηση του μουσείου στην παιδαγωγική πράξη. Μέσα από την διεθνή βιβλιογραφία διαφαίνεται ότι μεγάλο ποσοστό των παιδαγωγών δείχνουν απροθυμία ή έλλειψη διάθεσης να χρησιμοποιήσουν το μουσείο στην μάθηση των παιδιών (Ανδρέου κ.ά., 2007· Falk & Dierking, 2000· Σηφάκη, 2017). Αυτό συμβαίνει σύμφωνα με τον Talboys (2016) διότι οι περισσότεροι παιδαγωγοί δεν διαθέτουν τις απαραίτητες δεξιότητες για να χρησιμοποιήσουν το μουσείο ως εκπαιδευτικό εργαλείο, λόγω έλλειψης γνώσεων και ακαδημαϊκής εκπαίδευσης ή και έλλειψης εμπειρίας και αυτοπεποίθησης. Οι παιδαγωγοί που έχουν τελειώσει τις σπουδές τους, αλλά έχουν ελάχιστη εμπειρία, κατατάσσονται πιο εύκολα σε αυτή την κατηγορία, συγκριτικά με τους φοιτητές των παιδαγωγικών σχολών που οι απόψεις τους δύναται να αλλάξουν. Υπάρχουν, βέβαια, και οι παιδαγωγοί που υποστηρίζουν ότι δεν βρίσκουν κάποια παιδαγωγική αξία στην επίσκεψη σε μουσείο. Τα παραπάνω δείχνουν ότι πολλοί παιδαγωγοί κρατούν μια παθητική και αποστασιοποιημένη στάση στην αξιοποίηση του μουσείου (Sheridan, 2016).

Όλα τα παραπάνω δείχνουν την σημαντικότητα του ρόλου του παιδαγωγού στην επαφή των παιδιών με τα μουσεία αλλά και στην εντύπωση που δημιουργείται στα τελευταία για τον χώρο του μουσείου γενικότερα. Σύμφωνα με τους Κόκκοτα και Πήλιουρα (2016) οι παιδαγωγοί είναι οι πλέον κατάλληλοι για την εκπαίδευση των μαθητών στα μουσεία αφού η στάση και η αντίληψη που έχουν οι ίδιοι απέναντι σε αυτά- ήτοι τα μουσεία-θα βοηθήσει στην δημιουργία θετικών ή αρνητικών

αναμνήσεων στα παιδιά. Οι παιδαγωγοί είναι αυτοί που θα καθορίσουν τα μαθησιακά αποτελέσματα μιας επίσκεψης στο μουσείο και είναι οι ίδιοι οι οποίοι μπορούν να προκαλέσουν εμπειρίες στους μαθητές μέσω τα αξιοποίησης κάποιου εκθέματος του μουσείου. Πέραν των άλλων οι παιδαγωγοί μπορούν να συνδέσουν αυτές τις εμπειρίες με πολλά περισσότερα πράγματα και θεματικές που εξετάζουν στην τάξη και να ασχοληθούν για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και σε βάθος με αυτές (Griffin & Symington, 1997· Valavanidou & Nikonanou, 2001).

Ως προς τις απόψεις που έχουν οι παιδαγωγοί, τόσο όσοι ανήκουν στην πρώτη κατηγορία όσο και αυτοί που ανήκουν στην δεύτερη κατηγορία, έχει παρατηρηθεί ότι αναγνωρίζουν τη μαθησιακή διάσταση των μουσειακών επισκέψεων, όπως υποστηρίζουν οι Anderson, Kisiel & Storksdieck (2006), όμως, ο βαθμός αξιοποίησης των μουσείων διαφέρει ανάλογα με τη βαθμίδα εκπαίδευσης στην οποία υπηρετούν, όπως θα αναφερθεί εκτενέστερα παρακάτω. Η ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας έδειξε ότι αυτό το φαινόμενο είναι «διεθνές» αφού οι απόψεις των παιδαγωγών ταυτίζονται ανεξαρτήτως πολιτιστικού υπόβαθρου τους, προηγούμενων μουσειακών εμπειριών, φύλου ή ειδίκευσης των σπουδών τους (Anderson, Kisiel, & Storksdieck, 2006· Fadl, 1999). Οι παιδαγωγοί που ανήκουν στην πρώτη, τουλάχιστον, κατηγορία υποστηρίζουν ότι τα μουσεία και τα εκπαιδευτικά προγράμματα αυτών βοηθούν στον εμπλουτισμό των γνώσεων, στην ανάπτυξη νέων εμπειριών μέσα από δράσεις βιωματικού χαρακτήρα, που ενεργοποιήσουν όλες τις αισθήσεις τους, κινητοποιούν το ενδιαφέρον τους και τους παρέχουν κίνητρα για δραστηριοποίηση (Anderson, Kisiel & Storksdieck, 2006· Michie, 1995, 1998· Storksdieck, 2001· Tilling, 2004). Στην έρευνα των Tal, Bamberger & Morag (2005) η επίσκεψη σε ένα μουσείο αναφέρεται ως μια ευχάριστη εμπειρία που προσφέρει χαρά στους ίδιους και τους μαθητές τους, αλλά, ταυτόχρονα και γνωριμία με τις επιστήμες και κοινωνική αλληλεπίδραση (Kisiel, 2005).

Από την άλλη, αυτοί που βρίσκονται στην δεύτερη κατηγορία, αν και, κατά βάση, αντιμετωπίζουν την επίσκεψη στα μουσεία ως κάτι ενδιαφέρον, δεν είναι σε θέση να γνωρίζουν τους λόγους και τον τρόπο με τον οποίο αυτές μπορούν να έχουν θετικά αποτελέσματα στη μάθηση των παιδιών ούτε και πώς μπορούν οι ίδιοι να συμβάλουν σ' αυτό, λόγω της μη επιθυμίας συμμετοχής τους σε μια τέτοια επίσκεψη ή λόγω της απειρίας τους (Kisiel, 2003). Έτσι, αν και υποστηρίζουν ότι οι μουσειακές επισκέψεις προσφέρουν αξιόλογες μαθησιακές εμπειρίες πέρα από τα όρια της τάξης, εντούτοις δεν είναι βέβαιοι για το αν είναι αποτελεσματικά και για το αν παρέχουν κάποια παιδαγωγική χρησιμότητα αυτές οι βιωματικές δραστηριότητες. Ένας παράγοντας που αντιδρά κατασταλτικά για πολλούς παιδαγωγούς στην αξιοποίηση των μουσείων στην μαθησιακή πράξη είναι η μη έγκριση της επίσκεψης από τη διοίκηση του σχολείου ή οι αντιρρήσεις των γονέων, όπως και η ηλικία των παιδιών (Kisiel, 2005). Ένα από τα βασικότερα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι παιδαγωγοί είναι το οικονομικό κόστος της επίσκεψης, η εξασφάλιση μέσου μετακίνησης και η ευθύνη για την ασφάλεια και τη συμπεριφορά των παιδιών μέσα στο μουσείο, γεγονότα που επηρεάζουν σημαντικά τις αντίστοιχες συμπεριφορές των εκπαιδευτικών (Anderson, Kisiel & Storksdieck, 2006· Kisiel, 2007· Michie, 1995, 1998· Tilling, 2004· Yu, 2005). Κάποιοι

εκπαιδευτικοί μπορεί να επικαλούνται ,ως δικαιολογία για την μη αξιοποίηση του μουσείου, την ανεπάρκεια επιλογών όσον αφορά στα ίδια τα μουσεία, τις θεματικές τους και το εκπαιδευτικό υλικό που παρέχουν (Michie, 1998).

Όλα τα πάνω αναδεικνύουν την αυξανόμενη ανάγκη των παιδαγωγών για επιστημονική στήριξη και προτάσεις για υποστηρικτικό υλικό, που θα τους βοηθήσουν στην οργάνωση επισκέψεων σε μουσεία, με στόχο την συμμετοχή τους με τους μαθητές τους σε εκπαιδευτικά προγράμματα ανάλογα με την ηλικία και το γνωστικό τους επίπεδο. Η συζήτηση και η συνεργασία με τους μουσειοπαιδαγωγούς και τους ξεναγούς των μουσείων, θα συντελέσουν θετικά στην προώθηση της αξίας του μουσείου και στην συχνότερη αξιοποίηση του από τους παιδαγωγούς. (Νικονάνου, 2015α).

3.1.1 Παιδαγωγοί πρώιμης ηλικίας

Σε αυτή την ενότητα, ειδικότερα, εξετάζονται οι απόψεις των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας σχετικά με την αξιοποίηση των μουσείων ως εκπαιδευτικά εργαλεία στην μαθησιακή διαδικασία. Οι έρευνες που βρέθηκαν δεν είναι πολλές.

Μια έρευνα που ασχολήθηκε με το θέμα αυτό είναι αυτή των Μαραβέλη, Σβίρου και Πλιόγκου (2014), όπου συμμετείχαν παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας οι οποίοι εργάζονταν σε χώρους προσχολικής αγωγής της Θεσσαλονίκης και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι παιδαγωγοί βλέπουν θετικά την επιρροή του μουσείου στα παιδιά προσχολικής ηλικίας και επιλέγουν την αξιοποίησή του. Στην έρευνα της Ζαρκαλή και του Πανόπουλου (2021) αποδείχθηκε ότι οι παιδαγωγοί που συμμετείχαν στην έρευνα συμφωνήσαν ότι τα μουσεία επιδρούν θετικά στην γνωριμία των παιδιών προσχολικής ηλικίας με τον πολιτισμό και την πολιτιστική κληρονομιά της πόλης. Για αυτό κιόλας, προτάθηκε από τους παιδαγωγούς της έρευνας η πιο συστηματική οργάνωση επισκέψεων σε οργανωμένους χώρους πολιτισμού.

Οι δυο πιο πρόσφατες έρευνες, επί αυτού του θέματος, διεξήχθησαν πριν από δυο έτη- δηλαδή το 2022- από την Ρούση σε παιδαγωγούς πρώιμης παιδικής ηλικίας που εργάζονται σε χώρους προσχολικής αγωγής στην Θεσσαλονίκη και από τους Δημητριάδη και Μαλαφάντη σε φοιτητές παιδαγωγικών τμημάτων προσχολικής ηλικίας όλης της χώρας. Στην έρευνα της Ρούση (2022) αποδείχθηκε ότι οι παιδαγωγοί υποστήριζαν ότι τα μουσεία και τα μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα προάγουν την ενεργό συμμετοχή των παιδιών, τη δημιουργικότητα τους, την κριτική τους σκέψη και ενθαρρύνουν την πρωτοβουλία τους. Αναφέρθηκε, επίσης, ότι το να συμμετάσχουν τα παιδιά σε τέτοια προγράμματα συντελεί στη σύνδεση παρελθόντος και παρόντος και στην ανάπτυξη της κοινωνικής συνείδησης και ατομικής ταυτότητας, γεγονός που καθιστά σημαντικό παράγοντα προώθησης της εμπλοκής των παιδιών σε προγράμματα τέτοιου είδους. Ακόμη, στην έρευνα των Δημητριάδη & Μαλαφάντη (2022), οι φοιτητές και οι φοιτήτριες παιδαγωγικών σχολών παρουσίασαν μεγάλα ποσοστά συμφωνίας αξιοποίησης του μουσείου και της μουσειακής εμπειρίας,

υποστηρίζοντας ένθερμα την επαφή των παιδιών προσχολικής ηλικίας με το μουσείο. Τα αποτελέσματα της εν λόγω έρευνας έρχονται σε αντίθεση με τα αποτελέσματα που παρουσιάστηκαν στη βιβλιογραφία, όπου στην τελευταία διαφαίνεται απροθυμία των εν ενεργεία εκπαιδευτικών να διασυνδέσουν το σχολείο με το μουσείο, έλλειψη διάθεσης να το χρησιμοποιήσουν παιδαγωγικά και έκφραση αισθημάτων άγχους και ανησυχίας κατά την επίσκεψη στο χώρο του μουσείου (Ανδρέου κ.ά., 2007· Δάλκος, 2002· Καλογιάννη, 2015· Σηφάκη, 2017).

3.1.2 Παιδαγωγοί μεγαλύτερης ηλικίας παιδιών

Οι έρευνες που υπάρχουν από παιδαγωγούς που εργάζονται στην Πρωτοβάθμια ή Δευτεροβάθμια εκπαίδευση σχετικά με την αξιοποίηση των μουσείων στην παιδαγωγική πράξη είναι περισσότερες. Σε αυτά τα επίπεδα εκπαίδευσης οι απόψεις των παιδαγωγών παρουσιάζονται περισσότερο θετικές προς το μουσείο με την επιθυμία αυτών να εισάγουν το μουσείο στους τρόπους εκπαίδευσης που χρησιμοποιούν περισσότερο ενεργά .

Ως προς την Πρωτοβάθμια εκπαίδευση, πραγματοποιήθηκε έρευνα από τους Χατζημαρκάκη, & Σηφάκη (2019) σε παιδαγωγούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην οποία διαφάνηκε ότι οι παιδαγωγοί πραγματοποιούν επισκέψεις με τα παιδιά στα μουσεία. Μάλιστα, φάνηκε από αυτή την έρευνα ότι οι παιδαγωγοί επέλεξαν σε ίδιο βαθμό την συμμετοχή σε μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα ανεξαρτήτως εμπειρίας.

Από την άλλη, ως προς την Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, όλες οι έρευνες που πραγματοποιήθηκαν, η έρευνα της Καλογιάννη (2010), της Παπαγιαννούλη (2022) και της Τσιάκα (2022), κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι παιδαγωγοί δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης συμφώνησαν ότι η επαφή των παιδιών με τα μουσεία μόνο θετικά μπορεί να επιφέρει. Στην έρευνα της Παπαγιαννούλη (2022) αναφέρθηκαν, επίσης, τα οφέλη από αυτή την επαφή παιδιών- μουσείου ,με πιο βασικά την ευκαιρία διαφυγής από την μονοτονία της τάξης και την δυνατότητα να δουν με διαφορετικό τρόπο οι μαθητές τα μουσεία. Οι περισσότεροι παιδαγωγοί, επισήμαναν ότι συνδυάζουν τις επισκέψεις των μαθητών σε μουσεία με εκπαιδευτικούς περιπάτους ή εκδρομές (Καλογιάννη, 2010). Στην έρευνα της Παπαναούμ (2005), από την άλλη, πολλοί παιδαγωγοί επεξήγησαν τους λόγους για τους οποίους δεν επιλέγουν συχνά την αξιοποίηση των μουσείων στην διδακτική διαδικασία των παιδιών. Οι βασικότεροι λόγοι είναι κακή η συνεργασία μεταξύ γονέων- παιδαγωγών και σχολείου- παιδαγωγού, η μη επαρκή διάθεση υλικών πόρων και η δύσκολη διαχείριση της τάξης.

3.2 Πρακτικές παιδαγωγών

Οι παιδαγωγοί, σύμφωνα με την βιβλιογραφία χρησιμοποιούν κάποιες πρακτικές πριν ή κατά την διάρκεια της επίσκεψης σε ένα μουσείο. Μάλιστα, ενδείκνυται ο παιδαγωγός να επισκεφθεί νωρίτερα από τους μαθητές του τον χώρο του μουσείου, ώστε να μπορέσει να γνωρίσει τα εκθέματα του μουσείου ή το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που θα συμμετάσχει με την τάξη τους, να παρατηρήσει,

να βεβαιωθεί ότι είναι κατάλληλος για τα παιδιά, αλλά και να σκεφθεί πώς μπορεί να αξιοποιηθεί κατά τη διάρκεια της επίσκεψης (Παπαγιαννούλη, 2022).

Μια από τις πρακτικές που εφαρμόζουν οι παιδαγωγοί είναι ο καθορισμός στόχων, με αυτή την έννοια νοείται το να θέσει, από την αρχή, ο παιδαγωγός τους στόχους που θέλει να επιτύχει μετά την επίσκεψη σε ένα μουσείο ή την συμμετοχή σε ένα από τα προγράμματα αυτού. Επιπλέον, επιδιώκεται να αντιμετωπίζει και να επιλύει τυχόν προβλήματα που, πιθανόν, προκύπτουν όπως η μη κατανόηση κάποιου εκθέματος ή η δυσκολία μεταφοράς στο χώρο του μουσείου (Παπαγιαννούλη, 2022).

Ακόμη μια πρακτική είναι η συνεργασία με ξεναγούς και μουσειοπαιδαγωγούς, το εξειδικευμένο, δηλαδή, προσωπικό του μουσείου το οποίο έχει γνώση τόσο των εκθέσεων του μουσείου όσο και των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του μουσείου και του τρόπου διεξαγωγής τους. Πολύ σημαντικό είναι ο παιδαγωγός να κατανοήσει και τους ρόλους που λαμβάνει κατά την επίσκεψη στο μουσείο. Όταν ο παιδαγωγός επιλέγει να κάνει ο ίδιος το πρόγραμμα του μουσείου αναλαμβάνει ρόλους όπως αυτούς του αρχηγού, του συντονιστή και του εμψυχωτή. Έτσι, ο έλεγχος, η επίβλεψη, η συνεργασία με τους υπεύθυνους των μουσείων και ο συντονισμός φαίνεται να είναι ανάμεσα στα όσα πρέπει να αναλάβει ένας παιδαγωγός (Παπαγιαννούλη, 2022).

3.3 Συνεργασία παιδαγωγών- μουσείων

Οι εργαζόμενοι στα μουσεία, ξεναγοί, εμψυχωτές και μουσειοπαιδαγωγοί, επιδιώκουν μέσω της επαφής των παιδιών με τον χώρο του μουσείου και με την συμμετοχή αυτών στα μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα να τα οδηγήσει στην μάθηση. Ο εμψυχωτής, συγκεκριμένα, στοχεύει στην ευαισθητοποίηση των παιδιών στη μορφωτική αξία των έργων του παρελθόντος, στη βοήθεια εισαγωγής των παιδιών στον κόσμο της τέχνης και στην προσφορά των κατάλληλων ευκαιριών ώστε τα ίδια τα παιδιά να επινοήσουν και να ταυτιστούν με τον τεχνίτη, εφευρέτη, καλλιτέχνη (Νικονάνου, 2010β).

Για να μπορέσουν, όμως, να γίνουν πράξη τα παραπάνω θα πρέπει το ίδιο το μουσείο, πέρα από τη δημιουργία κατάλληλων εκπαιδευτικών προγραμμάτων να δώσει βάση και να μελετήσει τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα της ομάδας των παιδιών, στα οποία απευθύνεται (ηλικία, φύλο, ενδιαφέροντα, προϋπάρχουσες γνώσεις, αντιληπτικό επίπεδο παιδιών και προσδοκίες εκπαιδευτικού). Επιπλέον, το μουσείο είναι θεμιτό να γνωρίζει ότι δεν μπορεί να υποκαταστήσει το σχολείο ή τις άλλες δομές της εκπαίδευσης, αλλά αντίθετα, μπορεί να συμβάλει στην ενίσχυση της εκπαιδευτικής αποστολής του σχολείου, ως ένας φορέας άτυπης μάθησης (Χατζημαρκάκη & Σηφάκη, 2019).

Έτσι, γίνεται κατανοητή η σημαντικότητα συνεργασίας μουσείου- παιδαγωγών. Αν και οι δυο φορείς ξεκινούν από το ίδιο σημείο, χρησιμοποιούν αλλά μέσα, θέτουν διαφορετικές προτεραιότητες και ιεραρχούν διαφορετικά τους στόχους τους, είναι σε θέση να συνεργαστούν για

να παρέχουν πολλές ευκαιρίες για την ολιστική καλλιέργεια των παιδιών, να υποστηρίξουν την οικοδόμηση της κριτικής γνώσης, να καλλιεργήσουν τις δεξιότητες των παιδιών, να διαμορφώσουν τις αξίες και τις στάσεις τους και να τους παράσχουν τα εργαλεία κατανόησης του παρελθόντος και του παρόντος (Χατζημαρκάκη & Σηφάκη, 2019).

Όμως για να μπορέσει να υπάρξει μια αποτελεσματική συνεργασία ανάμεσα στο μουσείο και το σχολείο είναι αναγκαία η διάθεση τόσο των μουσειοπαιδαγωγών όσο και των παιδαγωγών να δουλέψουν από κοινού για την επίτευξη ενός στόχου, της μάθησης των παιδιών. Αναγκαία, λοιπόν, είναι η δημιουργία ενός κοινού κώδικα μεταξύ τους, ο οποίος θα αποτελέσει τη βάση για ανταλλαγή και πληροφόρηση (Vemi & Kanari, 2008). Έρευνες που έχουν γίνει σχετικά με την αλληλεπίδραση σχολείου και μουσείου ανέδειξαν την πολυπλοκότητα των σχέσεων τους. Αυτό διαφαίνεται, τόσο από την μεριά των παιδαγωγών, οι οποίοι πολλές φορές νιώθουν ότι οι μουσειοπαιδαγωγοί «μπαίνουν στην δουλειά» και δεν επιθυμούν την συνεργασία μαζί τους, όσο και από την μεριά του μουσείου, η οποία νιώθει ότι οι παιδαγωγοί δεν συμβάλλουν στην επαφή του παιδιού με το μουσείο, μη προετοιμάζοντας το για την επερχόμενη επίσκεψη (Βέργου, Κουτσούμπα, & Μουζάκης, 2016).

Σύμφωνα με τους εργαζομένους στο μουσείο, πολύ βασικό είναι να ενδυναμωθούν μαθησιακά οι παιδαγωγοί σε θέματα γύρω από την μουσειακή αγωγή μέσω της κατάλληλης κατάρτισης (Κουβέλη, 2000). Για μια ουσιαστική σχέση και συνεργασία μουσείου και σχολείου, θα ήταν καλό να υπάρχει μια συστηματική ενημέρωση τόσο των παιδαγωγών όσο και των μουσειοπαιδαγωγών μέσω της δημιουργίας επιμορφωτικών δράσεων και εργαστηρίων, τόσο στο περιβάλλον του σχολείου όσο και στο μουσειακό χώρο, για την προώθηση μιας θετικής και διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στο σχολείο και το μουσείο (Κύρδη, 2010).

Κεφάλαιο 4. Μεθοδολογία της έρευνας

4.1 Σκοπός και σκεπτικό της έρευνας

Έχει παρατηρηθεί κατά τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, που προηγήθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ότι έχουν υπάρξει αρκετές έρευνες που μελετούν τις απόψεις των παιδαγωγών σχετικά με τη μουσειακή αγωγή και την ένταξη αυτής στην μαθησιακή διαδικασία (Νικονάνου, 2009). Ωστόσο, οι έρευνες αυτές αναφέρονται σε παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας, από το δημοτικό έως και το πανεπιστήμιο (Καλογιάννη 2010· Παπαγιαννούλη, 2022· Χατζημαρκάκη, & Σηφάκη, 2019). Για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας είναι μικρός ο αριθμός των ερευνών που υπάρχουν.

Ο σκοπός της έρευνας είναι η διερεύνηση των απόψεων και των αντιλήψεων των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας των δημοσίων βρεφονηπιακών σταθμών του Δήμου Δέλτα Θεσσαλονίκης σχετικά με την αξιοποίηση των μουσείων ως μέσο μάθησης από τα παιδιά προσχολικής ηλικίας. Ο λόγος που επιλέχθηκαν οι απόψεις των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας έγκειται στο γεγονός ότι ο ρόλος τους είναι κομβικός για την εξοικείωση με την έννοια και την επαφή των μικρών παιδιών με το χώρο του μουσείου. Οι παιδαγωγοί μπορεί να σταθούν αφορμή να γνωρίσουν τα παιδιά το μουσείο, ενώ στο πλαίσιο της οικογένειας μπορεί να μην τους δινόταν εύκολα αυτή η ευκαιρία.

Ο σκοπός και τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν οδήγησαν στην επιλογή της ποσοτικής προσέγγισης και στη χρήση ερωτηματολογίου ως εργαλείο της έρευνας. Η ποσοτική έρευνα πραγματοποιείται όταν διερευνώνται συστηματικά τα φαινόμενα με αριθμητικά δεδομένα και με χρήση στατιστικών μεθόδων και εργαλείων (Creswell, 2011).

Στην παρούσα έρευνα επιλέχθηκε να μελετηθεί ένας συγκεκριμένος δήμος, ο Δήμος Δέλτα, από τον Νομό της Θεσσαλονίκης, μεγάλο μέρος του οποίου αποτελεί τη μεγαλύτερη βιομηχανική περιοχή ολόκληρου του νομού. Πρόκειται για ένα δήμο που βρίσκεται στα δυτικά της Θεσσαλονίκης, έχει μεγάλη χιλιομετρική απόσταση από τα κεντρικά της πόλης και δεν περιλαμβάνει πολλά μουσεία. Με βάση αυτά τα στοιχεία επιλέγεται να πραγματοποιηθεί αυτή η έρευνα σε αυτό τον δήμο διότι είναι επιθυμητό να διαπιστωθεί κατά πόσο οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας, παρόλο που βρίσκονται σε μια τοποθεσία που δεν έχει εύκολη πρόσβαση προς τα μουσεία, είναι δεκτικοί στο να χρησιμοποιήσουν ως μέσο το μουσείο για τη μάθηση των παιδιών.

Συνοψίζοντας, ο λόγος που επιλέγεται να πραγματοποιηθεί αυτή η έρευνα είναι διότι δεν εντοπίστηκε βιβλιογραφικά άλλη έρευνα σε παιδαγωγούς εν ενεργεία που εργάζονται σε παιδικούς σταθμούς που να εξετάζει τις απόψεις παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας ως προς την αξιοποίηση του μουσείου σε παιδιά προσχολικής ηλικίας και, συνάμα, ο δήμος που επιλέγεται είναι ένας απομακρυσμένος δήμος, στο οποίο υπάρχουν δυσκολίες στην πρόσβαση στα μουσεία, ένα χαρακτηριστικό πολύ ενδιαφέρον για τις απόψεις των παιδαγωγών σχετικά με τα μουσεία και την επιρροή που αυτά παρέχουν στα παιδιά μικρής ηλικίας. Η συγκεκριμένη έρευνα έρχεται να καλύψει το κενό που υπάρχει στην εγχώρια και να συμβάλει στη διεθνή βιβλιογραφία.

4.2 Επιμέρους στόχοι

Οι επιμέρους στόχοι της έρευνας αφορούν την ανακάλυψη των γνώσεων των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας σχετικά με τα μουσεία και των πρακτικών που αυτοί χρησιμοποιούν για την προώθηση της μουσειακής αγωγής. Εξετάζονται και τα οφέλη που προκύπτουν από την επαφή παιδιών- μουσείων στα πρώτα σύμφωνα με τις απόψεις των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας. Επιπλέον, η έρευνα στοχεύει και στην διερεύνηση των απόψεων των παιδαγωγών ως προς τις στάσεις και τις αντιλήψεις των γονέων για τα μουσεία. Επιλέχθηκε να ελεγχθούν και οι στάσεις των γονέων, σύμφωνα με τα όσα υποστηρίζουν οι παιδαγωγοί, διότι τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, λόγω του νεαρού της ηλικίας, στηρίζονται εξ ολοκλήρου στους ενήλικες του περίγυρου τους και, ειδικότερα, στους γονείς που επιλέγουν τι είναι σωστό ή όχι για το παιδί τους. Εκτός των άλλων, ελέγχθηκαν και οι στάσεις που κρατούν οι γονείς απέναντι στην επαφή των παιδιών με τα μουσεία και τα εκπαιδευτικά προγράμματα αυτών (μέσω των απόψεων των παιδαγωγών για αυτούς), ώστε να γίνει κατανοητή η υποστήριξη ή μη απέναντι στις δράσεις που επιλέγει να πραγματοποιήσει ο παιδαγωγός και να διαπιστωθούν τα εμπόδια, που πιθανόν, έχει να αντιμετωπίσει κατά την παιδαγωγική διαδικασία. Πέραν των γονέων, επιδιώκεται και η έρευνα και η διαπίστωση των προκλήσεων και των εμποδίων που αντιμετωπίζουν οι παιδαγωγοί στην προσπάθεια εισαγωγής του μουσείου ως παιδαγωγικό εργαλείο στην εκπαίδευση των παιδιών προσχολικής ηλικίας.

4.3 Ερευνητικά ερωτήματα

Τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν είναι τα εξής.

1. Πώς αντιλαμβάνονται οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας την έννοια του μουσείου;
2. Κατά πόσο οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας είναι εξοικειωμένοι με τα μουσεία και τα μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα τους;
3. Επιλέγουν οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας να αξιοποιήσουν τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα; Τι επηρεάζει την επιλογή τους;
4. Ποιες τεχνικές και ποιους τρόπους χρησιμοποιούν οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας για να προωθούν την εμπλοκή των παιδιών προσχολικής ηλικίας σε δραστηριότητες σχετικές με τα μουσεία και τις μουσειακές συλλογές; Ποιοι παράγοντες συμβάλλουν στην επιλογή αυτών;
5. Ποια είναι τα οφέλη για τα παιδιά, σύμφωνα με τους παιδαγωγούς πρώιμης παιδικής ηλικίας, που προκύπτουν από την εμπλοκή των παιδιών με τα μουσεία και τα εκπαιδευτικά προγράμματα αυτών;
6. Σε τι βαθμό είναι δεκτικοί οι γονείς των παιδιών προσχολικής ηλικίας ως προς την αξιοποίηση των μουσείων και των μουσειακών προγραμμάτων ως μέσο μάθησης, σύμφωνα με τους παιδαγωγούς πρώιμης παιδικής ηλικίας;

7. Ποια είναι τα σημαντικότερα εμπόδια και προκλήσεις στην αξιοποίηση των μουσείων στους παιδικούς σταθμούς, σύμφωνα με τους παιδαγωγούς πρώιμης παιδικής ηλικίας; Τα παραπάνω ερωτήματα εξετάζονται ως προς κάποια από τα ατομικά χαρακτηριστικά των παιδαγωγών όπως την ηλικία, την εκπαίδευση και την προϋπηρεσία.

4.5 Πληθυσμός- Δείγμα- Δειγματοληψία

Τον πληθυσμό της έρευνας αποτελεί το σύνολο των παιδαγωγών πρώιμης ηλικίας που εργάζονται στους δημόσιους βρεφονηπιακούς σταθμούς Δήμο Δέλτα Θεσσαλονίκης (N=37). Το ερωτηματολόγιο προτάθηκε σε όλους τους παιδαγωγούς πρώιμης παιδικής ηλικίας του Δήμου Δέλτα Θεσσαλονίκης, πρόκειται, δηλαδή, για απογραφική έρευνα. Από τους 37 παιδαγωγούς πρώιμης παιδικής ηλικίας συμμετείχαν στην έρευνα οι 30, δηλαδή το ποσοστό απόκρισης (81,08%), ήταν ένα αρκετά μεγάλο και ικανοποιητικό ποσοστό.

Στον Δήμο Δέλτα υπάρχουν επτά δημοτικοί βρεφονηπιακοί σταθμοί, ο Βρεφονηπιακός Σταθμός Σίνδου, ο Βρεφονηπιακός Σταθμός Διαβατών και ΕΚΟ, ο Βρεφονηπιακός Σταθμός Νέας Μαγνησίας, ο Βρεφονηπιακός Σταθμός Νέων Μαλγάρων «Ερωδιός», ο Βρεφονηπιακός Σταθμός Καλοχωρίου και οι Παιδικοί Σταθμοί Κυμίνων και Ανατολικού. Όλοι οι συμμετέχοντες εργάζονταν σε έναν από αυτούς τους βρεφονηπιακούς σταθμούς. Η διαδικασία συλλογής των δεδομένων διήρκεσε από τον Νοέμβριο του 2023 έως τον Δεκέμβριο του 2023.

4.6 Εργαλεία Συλλογής Δεδομένων

Η παρούσα έρευνα αποτελεί μια ποσοτική έρευνα με χρήση ερωτηματολογίου. Συγκεκριμένα μετά την έγκριση από την επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής (Αρ. Πρωτ. 107946/08-11-2023), το ερωτηματολόγιο που δημιουργήθηκε για την παρούσα έρευνα διανεμήθηκε στους παιδαγωγούς πρώιμης παιδικής ηλικίας που θα λάμβαναν μέρος στην έρευνα.

Το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή των δεδομένων, το ερωτηματολόγιο, (Παράρτημα Β), δομήθηκε από την ίδια την ερευνήτρια με δικές της ερωτήσεις και την αξιοποίηση μερικών ερωτήσεων από την έρευνα των Δημητριάδη και Μαλαφάντη (2022). Η αξιοποίηση αυτών των ερωτήσεων από την προαναφερθείσα έρευνα σχετίζεται με τα ενδιαφέροντα ερευνητικά αποτελέσματα που είχε η έρευνα τους, σύμφωνα με τα οποία οι φοιτητές πρώιμης παιδικής ηλικίας είναι θετικοί ως προς την αξιοποίηση του μουσείου στην παιδαγωγική τους δράση, κάτι που θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να εξεταστεί και σε παιδαγωγούς πρώιμης παιδικής ηλικίας που είναι εν ενεργεία. Οι κοινές ερωτήσεις θα βοηθήσουν στη συσχέτιση του κατά πόσο οι παιδαγωγοί πριν την εργασιακή τους εμπειρία και έπειτα από αυτήν κρατούν τις ίδιες απόψεις ως προς την αξιοποίηση του μουσείου.

Αρχικά, έγινε πιλοτική εφαρμογή του ερωτηματολογίου, κυρίως για να ελεγχθεί η αξιοπιστία του αλλά και για να διερευνηθούν παράγοντες που δεν είχαν ληφθεί υπόψη κατά το σχεδιασμό της έρευνας. Έτσι, στη συνέχεια, κρίθηκε απαραίτητο να γίνουν κάποιες τροποποιήσεις

στη διατύπωση ορισμένων ερωτήσεων, για να είναι περισσότερο κατανοητές από τους συμμετέχοντες. Όλα τα ερωτηματολόγια ήταν αξιοποιήσιμα καθώς ήταν ορθώς συμπληρωμένα.

Το ερωτηματολόγιο δόθηκε από την ερευνήτρια στις διευθύντριες των επτά βρεφονηπιακών σταθμών και αυτές με την σειρά τους το παρέδωσαν στις παιδαγωγούς του εκάστοτε σταθμού. Μαζί με το ερωτηματολόγιο δόθηκε και το έντυπο ενημέρωσης στο οποίο αναφερόντουσαν τα στοιχεία επικοινωνίας για περαιτέρω διευκρινίσεις και τυχόν καταγγελίες και παραπέμψεις (Παράρτημα Α). Η επιστροφή του ερωτηματολογίου στις διευθύντριες, από τις οποίες το παρέλαβε η ερευνήτρια, έγινε σε κλειστό φάκελο που παρασχέθηκε από την ερευνήτρια, προκειμένου να διασφαλιστεί η ανωνυμία τους σε όλη τη φάση της συλλογής δεδομένων. Τα δεδομένα που αντλήθηκαν θα διατηρηθούν σε προσωπικό υπολογιστή με χρήση κωδικού πρόσβασης και ισχυρό αντικό πρόγραμμα στην οικία της ερευνήτριας και μετά την ολοκλήρωση της ανάλυσης, διαγράφηκαν από τον προσωπικό υπολογιστή και θα παραμείνουν αποθηκευμένα για τα επόμενα δύο έτη σε εξωτερικό σκληρό δίσκο χωρίς πρόσβαση στο διαδίκτυο. Το ίδιο χρονικό διάστημα θα διατηρηθούν και τα ερωτηματολόγια (έντυπα), μέσα σε φάκελο στον σπίτι της ερευνήτριας και μετά το πέρας αυτού του χρόνου θα καταστραφούν σε καταστροφέα εγγράφων.

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από δεκαπέντε (15) ερωτήσεις, εκ των οποίων οι 12 είναι κλειστού τύπου και οι 3 είναι ανοιχτού τύπου. Πριν από το κύριο μέρος του ερωτηματολογίου προηγήθηκαν οι ερωτήσεις που αφορούσαν δημογραφικά δεδομένα (φύλο, ηλικία, εκπαιδευτικό επίπεδο, έτη προϋπηρεσίας ως παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας). Από τις ερωτήσεις κλειστού τύπου οι 2 είναι πολλαπλής επιλογής, οι 6 είναι διχοτομικές και στις υπόλοιπες 4 χρησιμοποιήθηκε πενταβάθμια κλίμακα Likert. Οι τρεις ερωτήσεις ανοιχτού τύπου ζητούν από τους παιδαγωγούς, στην πρώτη να εκφράσουν σχετικά με το τι είναι το μουσείο, στη δεύτερη να καταγράψουν το είδος και τους λόγους για τους οποίους θα επέλεγαν να επισκεφτούν ένα μουσείο ή να αξιοποιήσουν κάποιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα ενός μουσείου και στην τρίτη να αναφέρουν τα σημαντικότερα εμπόδια και προκλήσεις στην αξιοποίηση των μουσείων στον παιδικό σταθμό. Γενικότερα, μέσα από τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου ερευνώνται οι γνώσεις των παιδαγωγών σχετικά με την έννοια του μουσείου αλλά και για τα μουσεία της περιοχής τους, όπως και οι πρακτικές που αυτοί εφαρμόζουν. Επίσης, αναζητούνται και οι απόψεις των παιδαγωγών σχετικά με τα παιδαγωγικά οφέλη που προσφέρονται μέσω της επαφής των μικρών παιδιών με τα μουσεία. Δεν παραλείπεται να μελετηθούν και οι απόψεις των παιδαγωγών σχετικά με τις στάσεις και τις αντιλήψεις των γονέων των μικρών παιδιών ως προς την αξιοποίηση των μουσείων στην εκπαίδευση των παιδιών. Εξετάζεται, τέλος, και το πώς νιώθουν οι παιδαγωγοί ως προς την αξιοποίηση του μουσείου και της μουσειακής εμπειρίας στην τάξη. Πραγματοποιήθηκε θεματικής ανάλυση των απαντήσεων, προκειμένου να μπορέσει να γίνει κατηγοριοποίηση τους.

4.7 Στατιστική ανάλυση δεδομένων

Για τη στατιστική ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πακέτο IBM SPSS Statistics 29.0. Το επίπεδο σημαντικότητας τέθηκε στο 0,05 ($\alpha = 0,05$). Η θεματική ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε σε όλες τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου, τόσο στις ανοικτές ερωτήσεις, οι οποίες έπρεπε να ομαδοποιηθούν σε κατηγορίες και να κωδικοποιηθούν, αλλά και στις υπόλοιπες ερωτήσεις που χρειαζόντουσαν κωδικοποίηση, προκειμένου να εξαχθούν τα αποτελέσματα. Οι κατηγορίες παρουσιάζονται παρακάτω ως εξής:

Απόψεις παιδαγωγών για την έννοια του μουσείου. Στην πρώτη ερώτηση του ερωτηματολογίου, ζητήθηκε από τους παιδαγωγούς να καταγράψουν τις απόψεις του σχετικά με την έννοια του μουσείου, δηλαδή τι σκέφτονται όταν ακούν αυτή τη λέξη. Οι απαντήσεις των παιδαγωγών κατηγοριοποιήθηκαν. Με αυτόν τον τρόπο προέκυψαν τέσσερις κατηγορίες οι οποίες ήταν: «Χώρος συλλογής εκθεμάτων» που παίρνει και την τιμή 0, «Χώρος μάθησης της ιστορίας» που παίρνει την τιμή 1, «Κτίριο ιστορικής αξίας» με την τιμή 2, και, τέλος, «Χώρος διαφύλαξης της κληρονομιάς, του πολιτισμού και της λαϊκής παράδοσης της χώρας» με την τιμή 3.

Παρακολούθηση επιμόρφωσης σχετικής με την μουσειακή εκπαίδευση και είδος αυτής. Στην δεύτερη ερώτηση του ερωτηματολογίου, ζητήθηκε από τους παιδαγωγούς να δηλώσουν εάν έχουν επιμορφωθεί σε θέματα σχετικά με την μουσειακή αγωγή, με το «Ναι» να παίρνει την τιμή 0 και το «Όχι» την τιμή 1. Σε συνέχεια αυτής της ερώτησης, ζητήθηκε να δηλωθεί το είδος της επιμόρφωσης που έλαβαν (η συγκεκριμένη ερώτηση προστέθηκε μόνο για όσους συμμετέχοντες επέλεξαν την απάντηση «Ναι» στην προηγούμενη ερώτηση) με την απάντηση «Στο πλαίσιο των προπτυχιακών σπουδών μου» να παίρνει την τιμή 0, το «Επιμορφωτικό σεμινάριο» την τιμή 1, το «Μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών» την τιμή 2 και το «Άλλο» την τιμή 3.

Γνώση ειδών μουσείων. Στην τέταρτη ερώτηση εξετάστηκαν τα είδη των μουσείων που γνωρίζουν οι παιδαγωγοί ότι υπάρχουν στον Νομό Θεσσαλονίκης. Οι επιλογές που δόθηκαν είναι «Αρχαιολογικά», «Λαογραφικά», «Πολεμικά», «Φωτογραφίας», «Γεωλογίας», «Εθνογραφικά», «Επιστημών και Τεχνολογίας», «Φυσικής Ιστορίας», «Ιστορίας», «Τέχνης», «Αθλητισμού», «Τεχνολογικά», «Άλλο...» και «Δεν γνωρίζω». Οι παιδαγωγοί μπορούν να επιλέξουν παραπάνω από μια απαντήσεις. Η κάθε πρόταση αποτέλεσε μια διαφορετική μεταβλητή, η οποία έχει την αξία «Όχι» με την τιμή 0, όταν δεν επιλεγόταν και την αξία «Ναι» με την τιμή 1, όταν επιλεγόταν.

Γνώση ύπαρξης μουσείων για παιδιά. Η πέμπτη ερώτηση αναφέρεται στην γνώση ή μη των παιδαγωγών για την ύπαρξη μουσείων που απευθύνονται εξ ολοκλήρου σε παιδιά, με τις απαντήσεις που δίνονται να είναι το «Ναι» να παίρνει την τιμή 0 και το «Όχι» την τιμή 1.

Γνώση μουσειακών εκπαιδευτικών προγραμμάτων για παιδιά προσχολικής ηλικίας. Η επόμενη ερώτηση θέτει το ζήτημα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που υπάρχουν στα μουσεία και πραγματοποιούνται στο Νομό Θεσσαλονίκης και στο γεγονός εάν τα γνωρίζουν οι παιδαγωγοί με το «Ναι» να παίρνει την τιμή 0 και το «Όχι» την τιμή 1.

Συμμετοχή σε εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Σε αυτή την ερώτηση θέλει να διαπιστωθεί αν έχουν συμμετάσχει οι παιδαγωγοί σε κάποιο μουσειακό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, με «Ναι» να παίρνει την τιμή 0 και το «Όχι» την τιμή 1.

Πρακτικές παιδαγωγών. Στην όγδοη ερώτηση ελέγχονται οι πρακτικές που χρησιμοποιούνται από τους παιδαγωγούς για την προώθηση της μουσειακής αγωγής, όπως η εισαγωγή της έννοιας του μουσείου, η αξιοποίηση των μουσείων και η οργάνωση σχετικών δραστηριοτήτων μέσα στην τάξη. Οι παιδαγωγοί κατέγραψαν τον βαθμό συμφωνίας τους με συγκεκριμένες προτάσεις σύμφωνα με την πεντάβαθμη κλίμακα Likert (1=Ποτέ, 2=Σπάνια, 3=Μερικές φορές, 4=Συχνά, 5=Πολύ συχνά).

Τρόποι εμπλοκής μικρών παιδιών. Στην ένατη ερώτηση παρουσιάζονται κάποιες δραστηριότητες μέσω των οποίων έρχονται τα μικρά παιδιά σε επαφή με το μουσείο. Οι επιλογές που δόθηκαν είναι «Μέσω της συζήτησης για το μουσείο», «Μέσω της επίσκεψης σε μουσείο», «Μέσω της προβολής εικόνων ή βίντεο από το χώρο του μουσείου», «Μέσω της χρήσης μουσειοσκευών», «Μέσω της χρήσης διαδικτυακών παιχνιδιών με θέμα το μουσείο», «Μέσω της ψηφιακής ξενάγησης στο χώρο της τάξης», «Μέσω δημιουργικών δραστηριοτήτων με έμπνευση τα εκθέματα των μουσείων», «Μέσω αισθητηριακών παιχνιδιών», «Μέσω παιχνιδιών ανακάλυψης», «Μέσω της δημιουργίας ιστοριών σχετικών με τα εκθέματα μουσείων» και «Άλλο...». Οι παιδαγωγοί μπορούν να επιλέξουν παραπάνω από μια απαντήσεις. Η κάθε πρόταση αποτέλεσε μια διαφορετική μεταβλητή, η οποία έχει την αξία «Όχι» με την τιμή 0, όταν δεν επιλεγόταν και την αξία «Ναι» με την τιμή 1, όταν επιλεγόταν.

Απόψεις παιδαγωγών για τα παιδαγωγικά οφέλη της αξιοποίησης του μουσείου. Σε αυτή την ερώτηση παρουσιάζονται κάποιες προτάσεις στις οποίες ζητείται από τους παιδαγωγούς να δείξουν πόσο συμφωνούν και πόσο όχι με αυτές. Όλες οι προτάσεις αναφέρονται στα οφέλη που παρέχει, σύμφωνα με τους παιδαγωγούς, η εισαγωγή και η αξιοποίηση της μουσειακής αγωγής στην διδασκαλία των μαθητών, όπως στην ανάπτυξη καινούργιας γνώσης, στην εμπέδωση της γνώσης, στην ανάπτυξη της κοινωνικοποίησης των παιδιών και πολλών άλλων. Οι παιδαγωγοί κατέγραψαν τον βαθμό συμφωνίας τους με συγκεκριμένες προτάσεις σύμφωνα με την πεντάβαθμη κλίμακα Likert (1=Ποτέ, 2=Σπάνια, 3=Μερικές φορές, 4=Συχνά, 5=Πολύ συχνά).

Απόψεις παιδαγωγών για τις στάσεις και τις αντιλήψεις γονέων για τα μουσεία. Στην ενδέκατη ερώτηση μελετώνται οι στάσεις και οι αντιλήψεις των γονέων σχετικά με τα μουσεία και την αξιοποίηση των τελευταίων στην μαθησιακή διαδικασία των παιδιών τους, σύμφωνα με τους παιδαγωγούς, οι οποίοι κατέγραψαν τον βαθμό συμφωνίας τους με συγκεκριμένες προτάσεις σύμφωνα με την πεντάβαθμη κλίμακα Likert (1=Ποτέ, 2=Σπάνια, 3=Μερικές φορές, 4=Συχνά, 5=Πολύ συχνά και 6= Δεν γνωρίζω).

Απόψεις παιδαγωγών για την δυνατότητα αξιοποίησης του μουσείου. Στην δωδέκατη ερώτηση τίθενται κάποιες προτάσεις στις οποίες πρέπει να δείξουν οι παιδαγωγοί την πίστη τους στην αξιοποίηση του μουσείου κατά τη μαθησιακή πράξη, όπως αν οι ίδιοι θεωρούν ότι μπορούν να

το αξιοποιήσουν και είναι κάτι που τους είναι εύκολο, ευχάριστο ή και ενδιαφέρον. Ο βαθμός συμφωνίας τους σε αυτές τις προτάσεις καταγράφετε σύμφωνα με την πεντάβαθμη κλίμακα Likert (1=Ποτέ, 2=Σπάνια, 3=Μερικές φορές, 4=Συχνά, 5=Πολύ συχνά).

Προγραμματισμός μουσειακής επίσκεψης. Σε αυτή την ερώτηση δίνεται η δυνατότητα στους παιδαγωγούς να απαντήσουν αν θα προγραμματίσουν μια επίσκεψη σε κάποιο μουσείο μαζί με την τάξη τους την προσεχή χρονιά, με το «Ναι» να παίρνει την τιμή 0 και το «Όχι» την τιμή 1.

Επιλογή μουσείων και λόγοι επιλογής. Στην δέκατη τέταρτη ερώτηση ζητείται η γνώμη των παιδαγωγών σχετικά με το ποια μουσεία θα επέλεξαν να επισκεφτούν μαζί με την τάξη τους και τους λόγους που τα επέλεξαν. Οι απαντήσεις των παιδαγωγών σχετικά με τα είδη των μουσείων κατηγοριοποιήθηκαν. Με αυτόν τον τρόπο προέκυψαν εννιά κατηγορίες ήταν: «Φυσικής Ιστορίας» που παίρνει και την τιμή 0, «Επιστημών και Τεχνολογίας» που παίρνει την τιμή 1, «Παιδικό» με την τιμή 2, «Αρχαιολογικό» με την τιμή 3, «Ιστορίας, Αθλητισμού και Τεχνολογίας» με την τιμή 4, «Λαογραφικό, Πολεμικό και Φυσικής Ιστορίας» με την τιμή 5, «Αρχαιολογικό και Λαογραφικό» με την τιμή 6, «Γεωλογίας» με την τιμή 7 και, τέλος, «Κανένα» με την τιμή 8. Ωστόσο, οι λόγοι για τους οποίους επέλεξαν αυτά τα μουσεία δεν μπόρεσαν να αναλυθούν διότι δεν δόθηκε αυτή η απάντηση από κανέναν.

Εμπόδια και προκλήσεις. Στην τελευταία ερώτηση του ερωτηματολογίου, ζητήθηκε από τους παιδαγωγούς να καταγράψουν τα εμπόδια και τις προκλήσεις στην αξιοποίηση του μουσείου στο πλαίσιο του παιδικού σταθμού. Οι απαντήσεις των παιδαγωγών κατηγοριοποιήθηκαν. Με αυτόν τον τρόπο προέκυψαν έξι κατηγορίες οι οποίες ήταν: «Έλλειψη γνώσεων» που παίρνει και την τιμή 0, «Δυσκολία μετακίνησης» που παίρνει την τιμή 1, «Μικρή ηλικία παιδιών» με την τιμή 2, «Δυσκολία συνεργασίας με τους γονείς» με την τιμή 3, «Διαφορετική γλώσσα παιδιών» με την τιμή 4 και, τέλος, «Δεν έχει γίνει ποτέ κάτι αντίστοιχο» με την τιμή 5.

Κεφάλαιο 5. Παρουσίαση και ανάλυση αποτελεσμάτων

5.1 Δημογραφικά δεδομένα παιδαγωγών

Όσοι παιδαγωγοί συμμετείχαν ήταν γυναίκες, 100% του δείγματος (Πίν.1). Οι ηλικίες των συμμετεχουσών κατηγοριοποιήθηκαν σε τέσσερις τάξεις. Η πρώτη απαρτίστηκε από παιδαγωγούς έως 30 ετών (με τιμή 0), η δεύτερη από παιδαγωγούς από 31 έως και 40 (με τιμή 1), η τρίτη κατηγορία από όσους ήταν 41 έως 50 ετών (με τιμή 2) και, η τελευταία κατηγορία, από παιδαγωγούς που ξεπερνούσαν τα 50 έτη (με τιμή 3). Η τελευταία κατηγορία είναι και η πολυπληθέστερη, αφού αποτέλεσε το 46,7% του συνόλου.

Όσον αφορά την μόρφωση των συμμετεχόντων είχε κωδικοποιηθεί ως εξής: «Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση» με την τιμή 0, «Μεταδευτεροβάθμια Εκπαίδευση» με την τιμή 1, «ΑΕΙ/ΤΕΙ» με την τιμή 2, «Μεταπτυχιακό» με την τιμή 3 και «Διδακτορικό» με την τιμή 4. Η τρίτη κατηγορία, είχε το μεγαλύτερο ποσοστό, με 63,3% του συνόλου, ενώ η τελευταία κατηγορία δεν επιλέχθηκε από καμία συμμετέχουσα. Εξετάστηκαν, επίσης, και τα έτη προϋπηρεσίας των παιδαγωγών, με όσους έχουν προϋπηρεσία έως 5 χρόνια να δηλώνουν την τιμή 0, όσους έχουν 10-20 χρόνια την τιμή 1, όσους έχουν 20-30 την τιμή 2 και, αντίστοιχα, όσους έχουν παραπάνω από 30 έτη την τιμή 3. Η τρίτη κατηγορία, ήτοι 20-30 έτη προϋπηρεσίας, αποτελεί την πιο συχνή απάντηση με ποσοστό 46,7% του πληθυσμού.

Πίνακας 1. Συχνότητες και ποσοστά των δημογραφικών στοιχείων των παιδαγωγών

Δημογραφικά στοιχεία παιδαγωγών		Συχνότητα	Ποσοστό %
Φύλο	Άνδρες	0	0,0
	Γυναίκες	30	100,0
Ηλικιακό φάσμα	Έως 30	2	6,7
	31-40	7	23,3
	41-50	7	23,3
	50+	14	46,7
Επίπεδο εκπαίδευσης	Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση	3	10,0
	Μεταδευτεροβάθμια Εκπαίδευση	4	13,3
	ΑΕΙ/ΤΕΙ	19	63,3
	Μεταπτυχιακό	4	13,3
	Διδακτορικό	0	0,0
Έτη προϋπηρεσίας	Έως 5 χρόνια	6	20,0
	10-20 χρόνια	9	30,0
	20-30 χρόνια	14	46,7
	30+ χρόνια	1	3,3

5.2 Απόψεις παιδαγωγών για την έννοια «Μουσείο»

Το πρώτο ερευνητικό ερώτημα αναφέρεται στο πως ορίζουν οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας την έννοια του μουσείου. Σε αυτό το ερώτημα απαντάει η πρώτη ερώτηση του ερωτηματολόγιου, στην οποία εξέφρασαν ελεύθερα την άποψη τους οι παιδαγωγοί, για αυτό και οι απαντήσεις χρειάστηκε να ομαδοποιηθούν. Όπως φαίνεται και από τον παρακάτω πίνακα (Πίν. 2), δύο είναι οι

απαντήσεις που συγκέντρωσαν το ίδιο ποσοστό απαντήσεων, οι οποίες αποτελούν και τις πιο συνηθισμένες απαντήσεις. Αυτές είναι ο «Χώρος συλλογής εκθεμάτων» και «Χώρος μάθησης της ιστορίας», που συγκέντρωσαν το 33,3% των απαντήσεων των παιδαγωγών εκάστη.

Πίνακας 2. Απόψεις παιδαγωγών για την έννοια του μουσείου

Έννοια μουσείου	Συχνότητα	Ποσοστό %
Χώρος συλλογής εκθεμάτων	10	33,3
Χώρος μάθησης της ιστορίας	10	33,3
Κτίριο ιστορικής αξίας	7	23,3
Χώρος διαφύλαξης της κληρονομιάς, του πολιτισμού και της λαϊκής παράδοσης της χώρας	3	10,0
Σύνολο	30	100,0

5.3 Γνώσεις παιδαγωγών γύρω από τα μουσεία και εξοικείωση τους με αυτά

Το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα αναφέρεται στο πόσο νιώθουν οι ίδιοι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας εξοικειωμένοι ή μη με τα μουσεία και τα μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα. Τίθεται το ερώτημα για το ποια μουσεία γνωρίζουν ότι υπάρχουν στο Νομό Θεσσαλονίκης, στον οποίο κατοικούν. Από τις απαντήσεις (Πίν. 3) ξεχώρισαν τα «Αρχαιολογικά μουσεία» που σημειώθηκαν από τους είκοσι εννέα παιδαγωγούς από τους τριάντα που είναι στο σύνολο. Άλλες κατηγορίες που γνώριζαν οι παιδαγωγοί και συγκέντρωσαν πολλές θετικές απαντήσεις είναι τα «Λαογραφικά» και «Πολεμικά» (86,7%) , «Φωτογραφίας», «Επιστήμων και Τεχνολογίας» και «Τέχνης» (53,3%) και «Αθλητισμού» (63,3%). Κάποιες από τις κατηγορίες που συγκέντρωσαν περισσότερα «ΟΧΙ», δηλαδή, δεν γνώριζαν την ύπαρξη τους οι παιδαγωγοί είναι τα μουσεία «Γεωλογίας», με μόνο πέντε παιδαγωγούς να τα σημειώνουν, τα «Εθνογραφικά»(80%) , «Φυσικής Ιστορίας (73,3%), «Ιστορίας» (53,3%) και «Τεχνολογικά» (56,7). Επιπλέον, στην επιλογή «Άλλο» συμπλήρωσαν εννέα παιδαγωγοί κάποιες ακόμα κατηγορίες μουσείων που δεν είχαν συμπεριληφθεί στην προηγούμενη λίστα, εκ των οποίων οι οκτώ ανέφεραν το Παιδικό Μουσείο και ένας το Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα και το Μουσείο Αρχαίων, Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μουσικών Οργάνων. Κανένας παιδαγωγός δεν επέλεξε την κατηγορία «Δεν γνωρίζω».

Πίνακας 3. Γνώση των μουσείων του Νομού Θεσσαλονίκης

Είδη μουσείων	Συχνότητα	Ποσοστό %
Αρχαιολογικά	ΟΧΙ	1
	ΝΑΙ	29
Λαογραφικά	ΟΧΙ	4
	ΝΑΙ	26
Πολεμικά	ΟΧΙ	4
	ΝΑΙ	26
Φωτογραφίας	ΟΧΙ	14
	ΝΑΙ	16
Γεωλογίας	ΟΧΙ	25
	ΝΑΙ	5

Εθνογραφικά	OXI	24	80,0
	NAI	6	20,0
Επιστημών & Τεχνολογίας	OXI	14	46,7
	NAI	16	53,3
Φυσικής Ιστορίας	OXI	22	73,3
	NAI	8	26,7
Ιστορίας	OXI	16	53,3
	NAI	14	46,7
Τέχνης	OXI	14	46,7
	NAI	16	53,3
Αθλητισμού	OXI	11	36,7
	NAI	19	63,3
Τεχνολογικά	OXI	17	56,7
	NAI	13	43,3
Άλλο	0	21	70,0
	Μακεδονικού Αγώνα, Μουσείο Αρχαίων, Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μουσικών Οργάνων	1	3,3
	Παιδικό	8	26,7
Δεν γνωρίζω	OXI	30	100
	NAI	0	0

Ως προς την ερώτηση για το αν οι παιδαγωγοί γνωρίζουν μουσεία τα οποία είναι εξ ολοκλήρου προσανατολισμένα για παιδιά (Πίν. 4) λίγο περισσότεροι από τους μισούς απάντησαν θετικά, το 53,3% έναντι του 46,7% που δεν είχε γνώση αυτών, δυο ποσοστά πολύ κοντά, γεγονός που δείχνει ότι ακόμη πολλοί παιδαγωγοί δεν γνωρίζουν τα παιδικά μουσεία. Αντίστοιχα και στις επόμενες ερωτήσεις, στις οποίες τίθεται το ζήτημα γνώσης των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που πραγματοποιούνται στα πλαίσια του μουσείου στην Θεσσαλονίκη αλλά και η συμμετοχή ή μη σε κάποιο αντίστοιχο πρόγραμμα, οι απαντήσεις των παιδαγωγών είναι αρνητικές, με το 56,7% των παιδαγωγών να μην γνωρίζουν για αυτά τα προγράμματα (Πίν. 5) και, μόλις, το 13,3% να έχει λάβει μέρος σε ένα τέτοιο πρόγραμμα (Πίν.6) .

Πίνακας 4. Γνώση ύπαρξης Παιδικών Μουσείων

Γνώση παιδικών μουσείων	Συχνότητα	Ποσοστό %
NAI	16	53,3
OXI	14	46,7
Σύνολο	30	100,0

Πίνακας 5. Γνώση εκπαιδευτικών προγραμμάτων που απευθύνονται σε παιδιά προσχολικής ηλικίας

Γνώση εκπαιδευτικών προγραμμάτων	Συχνότητα	Ποσοστό %
NAI	13	43,3
OXI	17	56,7
Σύνολο	30	100,0

Πίνακας 6. Συμμετοχή με την τάξη σε εκπαιδευτικό πρόγραμμα μουσείου

Συμμετοχή σε εκπαιδευτικό πρόγραμμα	Συχνότητα	Ποσοστό %
ΝΑΙ	4	13,3
ΟΧΙ	26	86,7
Σύνολο	30	100,0

Για μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα ζητήθηκε από τους παιδαγωγούς να σημειώσουν αν έχει παρακολουθήσει κάποια επιμόρφωση σχετικά με την μουσειακή εκπαίδευση , με τους είκοσι από τους τριάντα εκπαιδευτικούς να απαντάνε αρνητικά (Πίν.7).

Πίνακας 7. Παρακολούθηση επιμόρφωσης

Παρακολούθηση επιμόρφωσης	Συχνότητα	Ποσοστό %
ΝΑΙ	10	33,3
ΟΧΙ	20	66,7
Σύνολο	30	100,0

Με βάση αυτή την ερώτηση, τέθηκε, στην συνέχεια, και μια δεύτερη με σκοπό να ανακαλυφθεί τι είδους επιμόρφωσης έχουν παρακολουθήσει. Σε αυτή την ερώτηση απάντησαν μόνο οι δέκα παιδαγωγοί (10/30) που είχαν απαντήσει θετικά στην προηγούμενη ερώτηση και η πιο συχνή απάντηση ήταν το «Επιμορφωτικό σεμινάριο» με ποσοστό 50,0%, ενώ «Στο πλαίσιο των προπτυχιακών σπουδών μου» και το «Μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών» συγκέντρωσαν το 40,0% και το 10,0% , αντίστοιχα (Πίν.8).

Πίνακας 8. Είδος επιμόρφωσης

Είδος επιμόρφωσης	Συχνότητα	Ποσοστό %
Στο πλαίσιο των προπτυχιακών σπουδών μου	4	40,0
Επιμορφωτικό σεμινάριο	5	50,0
Μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών	1	10,0
Σύνολο	10	100,0

Για να γίνει, απόλυτα, κατανοητό κατά πόσο είναι εξοικειωμένοι οι παιδαγωγοί με τα μουσεία και τα προγράμματα αυτών και με την αξιοποίηση αυτών στην διδασκαλία των παιδιών τέθηκαν οι παρακάτω ερωτήσεις. Αυτές οι ερωτήσεις τέθηκαν και στην έρευνα των Δημητριάδη & Μαλαφάντη (2022), κάτι που σημαίνει ότι θα γίνει σύγκριση μεταξύ των απαντήσεων που δόθηκαν στις δύο έρευνες και τα αποτελέσματα αυτής θα σχολιαστούν στα συμπεράσματα. Ρωτήθηκαν με τη χρήση κλίμακας Likert για το αν θεωρούν ότι είναι εύκολο για αυτούς να αξιοποιήσουν τα μουσεία ως παιδαγωγικά εργαλεία (Πίν. 9) με τους περισσότερους να σημειώνουν την απάντηση «Καθόλου» (36,7%) και πολύ κοντά σε ποσοστά και οι απαντήσεις «Λίγο» και «Μέτρια» (30,0% και 26,7%). Επίσης, στην ερώτηση αν «Αισθάνονται οι παιδαγωγοί ότι διαθέτουν την ικανότητα και τις δεξιότητες για να μπορέσουν να αξιοποιήσουν το μουσείο και την μουσειακή εμπειρία μέσα στην

τάξη τους» δόθηκε η απάντηση «Λίγο» από τους δεκατρείς εκ των τριάντα παιδαγωγών. Κανένας παιδαγωγός δεν έδωσε την απάντηση «Πάρα πολύ» σε καμία από τις δυο ερωτήσεις.

Στις επόμενες δυο ερωτήσεις που τέθηκαν, ως προς το πως αισθάνονται οι παιδαγωγοί στην ιδέα αξιοποίησης της μουσειακής εμπειρία στην τάξη και για το αν θα είναι κάτι ενδιαφέρον ή κάτι που είναι ευχάριστο για αυτούς, δόθηκε ως πιο συχνή ερώτηση το «Πολύ» με ποσοστά 53,3% εκάστη.

Πίνακας 9. Απόψεις παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας σχετικά με την δυνατότητα αξιοποίησης του μουσείου και της μουσειακής εμπειρίας

Απόψεις παιδαγωγών για την αξιοποίηση μουσείου		Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ
Για μένα, το να αξιοποιήσω το μουσείο και τη μουσειακή εμπειρία ως παιδαγωγικά εργαλεία στην τάξη μου θα είναι εύκολο	Συχνότητα	11	9	8	2	0
	Ποσοστό %	36,7	30,0	26,7	6,7	0,0
Αισθάνομαι ότι έχω την ικανότητα και τις δεξιότητες να αξιοποιήσω το μουσείο και τη μουσειακή εμπειρία ως παιδαγωγικά εργαλεία στην τάξη μου	Συχνότητα	7	13	5	5	0
	Ποσοστό %	23,3	43,3	16,7	16,7	0,0
Αισθάνομαι ότι η επίσκεψη στο μουσείο και/ή αξιοποίηση της μουσειακής εμπειρίας στην τάξη θα είναι κάτι ενδιαφέρον για μένα	Συχνότητα	4	2	6	16	2
	Ποσοστό %	13,3	6,72	20,0	53,3	6,7
Αισθάνομαι ότι η επίσκεψη στο μουσείο και/ή αξιοποίηση της μουσειακής εμπειρίας στην τάξη θα είναι κάτι ευχάριστο για μένα	Συχνότητα	3	3	6	16	2
	Ποσοστό %	10,0	10,0	20,0	53,3	6,7

5.4 Αξιοποίηση του μουσείου στην παιδαγωγική πράξη από τους παιδαγωγούς

Το τρίτο ερευνητικό ερώτημα αναφέρεται στο αν οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας επιλέγουν να αξιοποιήσουν τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα. Από τις απαντήσεις που δοθήκαν παρατηρήθηκε ότι οι περισσότεροι παιδαγωγοί, το 70%, δεν επρόκειτο να οργανώσουν κάποια μελλοντική επίσκεψη σε κάποιο μουσείο (Πίν.10). Ενώ και σε ερώτηση για το ποια μουσεία θα επέλεγαν να επισκεφτούν μελλοντικά με την τάξη τους και τους λόγους επιλογής αυτών δόθηκε ως

πιο συνηθισμένη απάντηση το «Παιδικό μουσείο» από δεκαεπτά εξ αυτών, όμως, κανένας παιδαγωγός δεν ανέφερε τους λόγους επιλογής ενός μουσείου (Πίν.11).

Πίνακας 10. Οργάνωση μελλοντικής επίσκεψης σε μουσείο από παιδαγωγούς

Οργάνωση μελλοντικής επίσκεψης	Συχνότητα	Ποσοστό %
ΝΑΙ	9	30,0
ΟΧΙ	21	70,0
Σύνολο	30	100,0

Πίνακας 11. Είδη μουσείων που επιλέγονται από τους παιδαγωγούς

Είδη μουσείων που επιλέγονται	Συχνότητα	Ποσοστό %
Φυσικής Ιστορίας	2	6,7
Επιστημών και Τεχνολογίας	1	3,3
Παιδικό	17	56,7
Αρχαιολογικό	2	6,7
Ιστορίας, Αθλητισμού και Τεχνολογίας	1	3,3
Λαογραφικό, Πολεμικό και Φυσικής Ιστορίας	2	6,7
Αρχαιολογικό και Λαογραφικό	2	6,7
Γεωλογίας	1	3,3
Κανένα	2	6,7
Σύνολο	30	100,0

Εξετάστηκε, επίσης, η σχέση που μπορεί να υπάρχει ανάμεσα στην ηλικία των παιδαγωγών και στην επιλογή τους ή όχι να αξιοποιήσουν τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα (Πίν.12). Πραγματοποιήθηκε ο έλεγχος χ^2 και αποδείχτηκε ότι υπάρχει σημαντική συσχέτιση μεταξύ της ηλικίας των παιδαγωγών και της επιλογής ή μη οργάνωσης μιας μουσειακής επίσκεψης, αφού $\chi^2=16,35$, $df=3$, $p=0,001$. Εφόσον το $p < \alpha$ ($\alpha=0,05$) γίνεται αποδεκτή η εναλλακτική υπόθεση, δηλαδή ότι υπάρχει σχέση μεταξύ της ανεξάρτητης και της εξαρτημένης μεταβλητής.

Όπως φαίνεται και από τον επόμενο πίνακα, όλοι οι παιδαγωγοί με ηλικία έως τα 30 έτη απάντησαν ότι θα επέλεγαν την αξιοποίηση του μουσείου στην εκπαιδευτική πράξη και όλοι οι παιδαγωγοί άνω των 50 ετών ότι δεν είναι στα σχέδια τους αυτή η αξιοποίηση. Οι ηλικίες 31-40 και 41-50 έχουν μοιράσει τις απαντήσεις τους.

Πίνακας 12. Οργάνωση μελλοντικής επίσκεψης σε μουσείο από παιδαγωγούς με βάση την ηλικία των παιδαγωγών

		Ηλικιακό φάσμα				Σύνολο	
		Έως 30	31-40	41-50	50+		
Οργάνωση μελλοντικής επίσκεψης σε μουσείο	ΝΑΙ	Συχνότητα	2	2	5	0	9
		Ποσοστό % με βάση την Οργάνωση μελλοντικής επίσκεψης σε μουσείο	22,2%	22,2%	55,6%	0,0%	100,0%
		Ποσοστό % με βάση το Ηλικιακό φάσμα	100,0%	28,6%	71,4%	0,0%	30,0%

	<i>Ποσοστό % από το Σύνολο</i>	6,7%	6,7%	16,7%	0,0%	30,0%
	<i>Συχνότητα</i>	0	5	2	14	21
OXI	<i>Ποσοστό % με βάση την Οργάνωση μελλοντικής επίσκεψης σε μουσείο</i>	0,0%	23,8%	9,5%	66,7%	100,0%
	<i>Ποσοστό % με βάση το Ηλικιακό φάσμα</i>	0,0%	71,4%	28,6%	100,0%	70,0%
	<i>Ποσοστό % από το Σύνολο</i>	0,0%	16,7%	6,7%	46,7%	70,0%
	<i>Συχνότητα</i>	2	7	7	14	30
Total	<i>Ποσοστό % με βάση την Οργάνωση μελλοντικής επίσκεψης σε μουσείο</i>	6,7%	23,3%	23,3%	46,7%	100,0%
	<i>Ποσοστό % με βάση το Ηλικιακό φάσμα</i>	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	<i>Ποσοστό % από το Σύνολο</i>	6,7%	23,3%	23,3%	46,7%	100,0%
	<i>Συχνότητα</i>	2	7	7	14	30

Ελέγχθηκε και η σχέση που μπορεί να υπάρχει ανάμεσα στα έτη προϋπηρεσίας των παιδαγωγών και στην επιλογή τους ή όχι να αξιοποιήσουν τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα (Πίν.13). Πραγματοποιήθηκε ο έλεγχος χ^2 και αποδείχτηκε ότι δεν υπάρχει κάποια σημαντική συσχέτιση μεταξύ της προϋπηρεσίας των παιδαγωγών και της επιλογής ή μη οργάνωσης μιας μουσειακής επίσκεψης, αφού $\chi^2=5,17$, $df=3$, $p=0,160$. Εφόσον το $p > \alpha$ ($\alpha=0.05$), αποδεχόμαστε την μηδενική υπόθεση, δηλαδή δεχόμαστε ότι δεν υπάρχει σχέση μεταξύ της ανεξάρτητης και της εξαρτημένης μεταβλητής.

Πίνακας 13. Οργάνωση μελλοντικής επίσκεψης σε μουσείο από παιδαγωγούς με βάση τα έτη προϋπηρεσίας των παιδαγωγών

Οργάνωση μελλοντικής επίσκεψης σε μουσείο από παιδαγωγούς με βάση τα έτη προϋπηρεσίας των παιδαγωγών

	Value	Df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	5,170a	3	0,160
Likelihood Ratio	5,394	3	0,145
Linear-by-Linear Association	0,891	1	0,345
N of Valid Cases	30		

a. 6 cells (75,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 30.

5.5 Τεχνικές και τρόποι προώθησης της εμπλοκής των παιδιών σε δραστηριότητες για τα μουσεία

Το τέταρτο ερευνητικό ερώτημα αναφέρεται στις τεχνικές και τους τρόπους τους οποίους χρησιμοποιούν οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας ώστε να προωθήσουν την εμπλοκή των παιδιών προσχολικής ηλικίας σε δραστηριότητες σχετικές με τα μουσεία και τις μουσειακές συλλογές. Στην ερώτηση για το αν «Προσπαθούν να εισάγουν την έννοια του μουσείου στα μικρά

παιδιά» παρατηρείται ότι δεν είναι κάτι που πραγματοποιούν συχνά, με το 50% των παιδαγωγών να σημειώνουν την απάντηση «Σπάνια». Αλλά και στην ερώτηση για το αν επιλέγουν να αξιοποιούν τα μουσεία και τα προγράμματα τους στην διδασκαλία των παιδιών, φάνηκε ότι και πάλι έδωσαν την απάντηση «Σπάνια» τις περισσότερες φορές (53,3%). Στην οργάνωση δραστηριοτήτων προσανατολισμένων ή σχετιζόμενων με τα μουσεία υπερίσχυσε η απάντηση «Ποτέ» με μικρή, όμως, διαφορά από την απάντηση «Σπάνια», με μόλις μια παραπάνω απάντηση. Ωστόσο, και οι τρεις τεχνικές δεν φαίνεται να ανήκουν σε αυτές που ακολουθούν οι συγκεκριμένοι παιδαγωγοί συχνά (Πίν.14).

Πίνακας 14. Τεχνικές προώθησης της εμπλοκής των παιδιών προσχολικής ηλικίας σε δραστηριότητες σχετικές με τα μουσεία και τις μουσειακές συλλογές

Τεχνικές προώθησης						
	Προσπαθώ να εισάγω την έννοια του μουσείου στα μικρά παιδιά		Επιλέγω να αξιοποιώ τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα στη διδασκαλία των μικρών παιδιών		Οργανώνω στην τάξη μου δραστηριότητες που σχετίζονται με τα μουσεία	
	Συχνότητα	Ποσοστό%	Συχνότητα	Ποσοστό%	Συχνότητα	Ποσοστό%
Ποτέ	7	23,3	9	30,0	13	43,3
Σπάνια	15	50,0	16	53,3	12	40,0
Μερικές φορές	8	26,7	5	16,7	5	16,7
Συχνά	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Πολύ συχνά	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Σύνολο	30	100,0	30	100,0	30	100,0

Πιο συγκεκριμένα, κάποιοι από τους τρόπους προώθησης της εμπλοκής των μικρών παιδιών σε δραστηριότητες σχετικές με τα μουσεία και τις μουσειακές συλλογές παρουσιάστηκαν σε αυτήν την ερώτηση και τα αποτελέσματα αυτών υπάρχουν παρακάτω. Όπως φαίνεται και παρακάτω (Πίν.15), από τις έτοιμες απαντήσεις που δόθηκαν από την ερευνήτρια τις περισσότερες «ΝΑΙ» απαντήσεις δέχτηκαν «Η προβολής εικόνων ή βίντεο από τον χώρο του μουσείου (60%) και « Η συζήτηση για το μουσείο» (56,7%), όπως, επίσης, και οι απαντήσεις «Μέσω αισθητηριακών παιχνιδιών» και «Μέσω παιχνιδιών ανακάλυψης», που συγκέντρωσαν δεκαέξι «ΝΑΙ» η κάθε κατηγορία.

Αντίθετα, στις περισσότερες κατηγορίες δόθηκε η απάντηση «ΟΧΙ» αναδεικνύοντας ότι δεν ανήκουν στους τρόπους που επιλέγουν οι παιδαγωγοί για την εμπλοκή των παιδιών με τα μουσεία. Πιο συγκεκριμένα, η απάντηση «Χρήση μουσειοσκευών» έλαβε την απάντηση «ΟΧΙ» από το 93,3% των παιδαγωγών και η «Η επίσκεψη σε μουσείο» με ποσοστό 80%. Ακόμη στις κατηγορίες

«Μέσω της χρήσης διαδικτυακών παιχνιδιών με θέμα το μουσείο» και «Μέσω της ψηφιακής ξενάγησης στον χώρο της τάξης» το 80% και το 86,7% απάντησαν αρνητικά ενώ και στις «Μέσω δημιουργικών δραστηριοτήτων με έμπνευση τα εκθέματα των μουσείων» και «Μέσω της δημιουργίας ιστοριών σχετικών με τα εκθέματα μουσείων», μόλις 11 και 12, αντίστοιχα, παιδαγωγοί τις επέλεξαν. Μια μόνο, παιδαγωγός δεν επέλεξε καμία από τις απαντήσεις και σημείωσε στην κατηγορία «Άλλο» την λέξη «Κανένα».

Πίνακας 15. Τρόποι προώθησης της εμπλοκής των παιδιών προσχολικής ηλικίας σε δραστηριότητες σχετικές με τα μουσεία και τις μουσειακές συλλογές

Τρόποι προώθησης της εμπλοκής των μικρών παιδιών σε δραστηριότητες σχετικές με τα μουσεία και τις μουσειακές συλλογές		Συχνότητα	Ποσοστό %
Μέσω της προβολής εικόνων ή βίντεο από τον χώρο του μουσείου	OXI	12	40,0
	NAI	18	60,0
Μέσω της συζήτησης για το μουσείο	OXI	13	43,3
	NAI	17	56,7
Μέσω αισθητηριακών παιχνιδιών	OXI	14	46,7
	NAI	16	53,3
Μέσω παιχνιδιών ανακάλυψης	OXI	14	46,7
	NAI	16	53,3
Μέσω της χρήσης μουσειοσκευών	OXI	28	93,3
	NAI	2	6,7
Μέσω της επίσκεψης στο μουσείο	OXI	24	80,0
	NAI	6	20,0
Μέσω της χρήσης διαδικτυακών παιχνιδιών με θέμα το μουσείο	OXI	24	80,0
	NAI	6	20,0
Μέσω της ψηφιακής ξενάγησης στον χώρο της τάξης	OXI	26	86,7
	NAI	4	13,3
Μέσω δημιουργικών δραστηριοτήτων με έμπνευση τα εκθέματα των μουσείων	OXI	16	53,3
	NAI	14	46,7
Μέσω της δημιουργίας ιστοριών σχετικών με τα εκθέματα μουσείων	OXI	19	63,3
	NAI	11	36,7
Άλλη απάντηση	Κανένα	1	3,3
	0	29	96,7

Εξετάστηκε, στην συνέχεια, η σχέση που είναι πιθανόν να υπάρχει ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης που έχουν φτάσει και την εξειδικευμένη επιμόρφωση που τυχόν έχουν λάβει οι παιδαγωγοί και στην επιλογή ή όχι κάποιων τρόπων εμπλοκής των παιδιών προσχολικής ηλικίας σε δραστηριότητες σχετικές με τα μουσεία και τις μουσειακές συλλογές (Πίν.16). Πραγματοποιήθηκε ο έλεγχος χ^2 για κάθε τρόπο εμπλοκής και αποδείχθηκε ότι δεν υπάρχει σχέση μεταξύ του επιπέδου εκπαίδευσης των παιδαγωγών και της επιλογής των τρόπων εμπλοκής. Αυτό γίνεται κατανοητό μέσω των τιμών που παίρνει το p σε καθέναν από τους τρόπους εμπλοκής, όπου σε όλους το $p > \alpha$ ($\alpha=0,05$), κάτι που καθιστά αποδεκτή την μηδενική υπόθεση, δηλαδή ότι δεν υπάρχει σχέση μεταξύ της ανεξάρτητης και της εξαρτημένης μεταβλητής. Οι τιμές που πίνουν οι τρόποι εμπλοκής είναι οι εξής: Η πρόταση «Μέσω της συζήτησης για το μουσείο» ($\chi^2=1,29$, $df=3$, $p=0,730$), η πρόταση

«Μέσω της επίσκεψης σε μουσείο» ($\chi^2=2,80$, $df=3$, $p=0,422$), «Μέσω της προβολής εικόνων ή βίντεο από τον χώρο του μουσείου» ($\chi^2=1,51$, $df=3$, $p=0,680$), «Μέσω της χρήσης μουσειοσκευών» ($\chi^2=7,23$, $df=3$, $p=0,065$), «Μέσω της χρήσης διαδικτυακών παιχνιδιών με θέμα το μουσείο» ($\chi^2=0,88$, $df=3$, $p=0,828$), «Μέσω της ψηφιακής ξενάγησης στον χώρο της τάξης» ($\chi^2=1,53$, $df=3$, $p=0,675$), «Μέσω δημιουργικών δραστηριοτήτων με έμπνευση τα εκθέματα των μουσείων» ($\chi^2=0,55$, $df=3$, $p=0,907$), «Μέσω αισθητηριακών παιχνιδιών» ($\chi^2=4,36$, $df=3$, $p=0,225$), «Μέσω παιχνιδιών ανακάλυψης» ($\chi^2=2,26$, $df=3$, $p=0,520$), «Μέσω της δημιουργίας ιστοριών σχετικών με τα εκθέματα μουσείων» ($\chi^2=6,64$, $df=3$, $p=0,084$).

Πίνακας 16. Τρόποι προώθησης της εμπλοκής των παιδιών προσχολικής ηλικίας σε δραστηριότητες σχετικές με τα μουσεία και τις μουσειακές συλλογές με βάση το επίπεδο εκπαίδευσης των παιδαγωγών

Τρόποι προώθησης	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Μέσω της συζήτησης για το μουσείο	1,297	3	0,730
Μέσω της επίσκεψης σε μουσείο	2,807	3	0,422
Μέσω της προβολής εικόνων ή βίντεο από τον χώρο του μουσείου	1,510	3	0,680
Μέσω της χρήσης μουσειοσκευών	7,232	3	0,065
Μέσω της χρήσης διαδικτυακών παιχνιδιών με θέμα το μουσείο	0,888	3	0,828
Μέσω της ψηφιακής ξενάγησης στον χώρο της τάξης	1,533	3	0,675
Μέσω δημιουργικών δραστηριοτήτων με έμπνευση τα εκθέματα των μουσείων	0,555	3	0,907
Μέσω αισθητηριακών παιχνιδιών	4,360	3	0,225
Μέσω παιχνιδιών ανακάλυψης	2,263	3	0,520
Μέσω της δημιουργίας ιστοριών σχετικών με τα εκθέματα μουσείων	6,645	3	0,084

5.6 Οφέλη των παιδιών προσχολικής ηλικίας από την επαφή με το μουσείο

Στο πέμπτο ερώτημα τίθεται το ζήτημα των οφελών που προσφέρει η εμπλοκή των παιδιών προσχολικής ηλικίας με τα μουσεία και τα εκπαιδευτικά προγράμματα (Πίν.17). Με βάση τις απόψεις των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας, φάνηκε ότι παραπάνω από τους μισούς παιδαγωγούς (56,7%) υποστήριξαν ότι τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα αποτελούν μια σημαντική μαθησιακή εμπειρία, δίνοντας την απάντηση «Πολύ». Παρατηρείται ότι μόλις δύο παιδαγωγοί έδωσαν την απάντηση «Πάρα πολύ». Την ίδια απάντηση, ήτοι «Πολύ», έδωσαν οι περισσότεροι παιδαγωγοί ως προς το ότι τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα συμβάλλουν στην ανάπτυξη καινούργιας γνώσης, στην εμπέδωση της γνώσης και στην κατανόηση της διαφορετικότητας, με ποσοστά 43,3%, 50,0% και 53,3% αντίστοιχα.

Οι παιδαγωγοί απάντησαν, επίσης, ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη σε ένα μουσείο συμβάλλει στην ανάπτυξη, νέων ή παλαιών, δεξιοτήτων των μικρών παιδιών, με το 36,7% να δίνει την απάντηση «Μέτρια» ενώ το 30,0% να υποστηρίζει την συμβολή στην ανάπτυξη δεξιοτήτων, με την απάντηση «Πολύ». Ακόμη, την απάντηση «Μέτρια» έδωσαν οι παιδαγωγοί και στην ερώτηση σχετικά με το αν η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο βοηθάει στην αύξηση της αυτοεκτίμησης,

με ποσοστό 46.7% και μεγάλη διαφορά από την δεύτερη πιο συχνή απάντηση που είναι το «Πολύ» με 23,3%.

Σε όλες τις υπόλοιπες προτάσεις η πιο συνηθισμένη απάντηση των παιδαγωγών είναι το «Πολύ». Πιο συγκεκριμένα οι μισοί παιδαγωγοί (50%) υποστήριξαν ότι μια επίσκεψη στο μουσείο βοηθάει στον εμπλουτισμό του τρόπου διδασκαλίας, ενώ ίδιο ποσοστό (50%) συμφώνησε ότι βοηθάει και στη διέγερση της φαντασίας του παιδιού. Με χαμηλότερο ποσοστό (46,7%) αναφέρθηκε πόσο «Πολύ» οι παιδαγωγοί πιστεύουν ότι η μουσειακή επίσκεψη βοηθά στην ανάπτυξη της κοινωνικοποίησης του ατόμου, στην παροχή αισθημάτων χαράς και ευχαρίστησης και στην επαφή με διαφορετικούς τρόπους επικοινωνίας και δημιουργικής έκφρασης.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η πολυπληθέστερη απάντηση είναι το «Πολύ» και στις δυο επόμενες προτάσεις, δηλαδή οι 13 από τις 30 παιδαγωγούς απάντησαν ότι η μουσειακή επίσκεψη συμβάλλει στην μάθηση μέσω της εμπειρίας (43,3%), ενώ πολλές απαντήσεις δόθηκαν και στο «Πάρα πολύ» (30%), γεγονός που δείχνει παρόμοια αντίληψη από τους περισσότερους παιδαγωγούς. Στα ίδια περίπου ποσοστά κινήθηκε και η απάντηση για την συμβολή της μουσειακής επίσκεψης στην ανάπτυξη καινούργιων ενδιαφερόντων στο άτομο, που το 40% έδωσε την απάντηση «Πολύ».

Πίνακας 17. Οφέλη της εμπλοκής των παιδιών προσχολικής ηλικίας με τα μουσεία και τα εκπαιδευτικά προγράμματα

Οφέλη της εμπλοκής		Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ
Θεωρείτε τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα αποτελούν μια σημαντική μαθησιακή εμπειρία για τα μικρά παιδιά;	Συχνότητα	0	5	6	17	2
	Ποσοστό %	0,0	16,7	20,0	56,7	6,7
Θεωρείτε τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα αποτελούν μια σημαντική μαθησιακή εμπειρία για τα μικρά παιδιά;	Συχνότητα	0	5	5	13	7
	Ποσοστό %	0,0	16,7	16,7	43,3	23,3
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο συμβάλλει στην εμπέδωση της γνώσης;	Συχνότητα	0	5	7	15	3
	Ποσοστό %	0,0	16,7	23,3	50,0	10,0
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο	Συχνότητα	2	5	5	16	2

μουσείο συμβάλλει στην εμπέδωση της γνώσης;	Ποσοστό %	6,7	16,7	16,7	53,3	6,7
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο συμβάλλει στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων των μικρών παιδιών;	Συχνότητα	0	6	11	9	4
	Ποσοστό %	0,0	20,0	36,7	30,0	13,3
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο συμβάλλει στην αύξηση αυτοεκτίμησης των μικρών παιδιών;	Συχνότητα	1	5	14	7	3
	Ποσοστό %	3,3	16,7	46,7	23,3	10,0
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη συμβάλλει στον εμπλουτισμό του τρόπου διδασκαλίας;	Συχνότητα	0	6	3	15	6
	Ποσοστό %	0,0	20,0	10,0	50,0	20,0
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο συμβάλλει στη διέγερση της φαντασίας των μικρών παιδιών;	Συχνότητα	0	3	3	15	9
	Ποσοστό %	0,0	10,0	10,0	50,0	30,0
Θεωρείτε ότι μέσω μιας εκπαιδευτικής επίσκεψης στο μουσείο αναπτύσσεται και η κοινωνικοποίηση των μικρών παιδιών;	Συχνότητα	0	5	6	14	5
	Ποσοστό %	0,0	16,7	20,0	46,7	16,7
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο προσφέρει αισθήματα χαράς και ευχαρίστησης στα μικρά παιδιά;	Συχνότητα	1	5	6	14	4
	Ποσοστό %	3,3	16,7	20,0	46,7	13,3
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο φέρνει τα μικρά παιδιά σε επαφή με διαφορετικούς τρόπους επικοινωνίας και δημιουργικής έκφρασης;	Συχνότητα	0	4	8	14	4
	Ποσοστό %	0,0	13,3	26,7	46,7	13,3

Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο συμβάλλει στη μάθηση μέσω της εμπειρίας;	Συχνότητα	0	4	4	13	9
	Ποσοστό %	0,0	13,3	13,3	43,3	30,0
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο βοηθάει στην ανάπτυξη καινούριων ενδιαφερόντων;	Συχνότητα	0	5	7	12	6
	Ποσοστό %	0,0	16,7	23,3	40,0	20,0

5.7 Απόψεις παιδαγωγών ως προς τις στάσεις και τις αντιλήψεις των γονέων σχετικά με τα μουσεία

Το έκτο ερευνητικό ερώτημα αναφέρεται στο κατά πόσο δεκτικοί είναι οι γονείς των παιδιών προσχολικής ηλικίας ως προς την αξιοποίηση των μουσείων και των μουσειακών προγραμμάτων ως μέσο μάθησης, σύμφωνα με τους παιδαγωγούς πρώιμης παιδικής ηλικίας (Πίν.18). Αυτό διαφαίνεται από την ερώτηση έντεκα, όπου στην ερώτηση « Αν οι παιδαγωγοί θεωρούν ότι οι γονείς είναι θετικοί ως προς την επαφή με των παιδιών με το μουσείο και την αξιοποίηση του τελευταίου στην μαθησιακή διαδικασία», φάνηκε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό, 33,3%, έδωσε την απάντηση «Μέτρια», κάτι που δείχνει ότι η συγκεκριμένη ερώτηση δίχασε πολλούς παιδαγωγούς.

Ως προς την δεύτερη πρόταση, σύμφωνα με την οποία διερωτώνται οι παιδαγωγοί αν θεωρούν ότι οι γονείς μοιράζονται την άποψη ότι τα εκπαιδευτικά προγράμματα των μουσείων επιδρούν θετικά στη μάθηση των παιδιών, καταδείχθηκε ότι και πάλι δόθηκε από το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος η απάντηση «Μέτρια», με ποσοστό 43,3%.

Στην τρίτη πρόταση ερωτάται αν οι γονείς είναι πρόθυμοι να συνεργαστούν με τους παιδαγωγούς για την παρακολούθηση ενός μουσειακού εκπαιδευτικού προγράμματος, πάντα με βάση την άποψη των παιδαγωγών. Όπως φαίνεται και στον πίνακα, δίνεται πάλι περισσότερο η απάντηση «Μέτρια», σε ποσοστό 46,7%.

Πίνακας 18. Απόψεις παιδαγωγών ως προς τις στάσεις και τις αντιλήψεις των γονέων σχετικά με τα μουσεία

Απόψεις παιδαγωγών για τις αντιλήψεις των γονέων	Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ	Δεν γνωρίζω
Θεωρείτε ότι οι γονείς των παιδιών είναι θετικοί στην επαφή των παιδιών με το μουσείο και τη χρήση του για τη διδασκαλία;	10,0%	10,0%	33,3%	23,3%	10,0%	13,3%
Θεωρείτε ότι οι γονείς ενστερνίζονται την άποψη πως τα εκπαιδευτικά προγράμματα των μουσείων ασκούν επίδραση στη μάθηση των μικρών παιδιών;	6,7%	6,7%	43,3%	20,0%	10,0%	13,3%

Θεωρείτε ότι οι γονείς των παιδιών θα συνεργαστούν μαζί σας για την παρακολούθηση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;	13,3%	6,7%	46,7%	23,3%	10,0%	6,7%
--	-------	------	-------	-------	-------	------

5.8 Εμπόδια και προκλήσεις στην αξιοποίηση των μουσείων

Το έβδομο ερευνητικό ερώτημα αναφέρεται στα πιο βασικά εμπόδια και στις προκλήσεις που θεωρούν οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας ότι υπάρχουν στην αξιοποίηση των μουσείων στους παιδικούς σταθμούς (Πίν.19). Επρόκειτο για ανοιχτή ερώτηση στην οποία ο κάθε παιδαγωγός μπορούσε να εκφράσει ελεύθερα την άποψη του, για αυτό και οι απαντήσεις που δόθηκαν κατηγοριοποιήθηκαν. Η πιο συχνή απάντηση που δόθηκε είναι η «Δυσκολία μετακίνησης», από τους 13 παιδαγωγούς (ποσοστό 43,3%).

Πίνακας 19. Εμπόδια και προκλήσεις στην αξιοποίηση των μουσείων στους παιδικούς σταθμούς σύμφωνα με τους παιδαγωγούς

Εμπόδια και προκλήσεις	Συχνότητα	Ποσοστό
Έλλειψη γνώσεων	3	10,0
Δυσκολία μετακίνησης	13	43,3
Μικρή ηλικία παιδιών	9	30,0
Δυσκολία συνεργασίας με τους γονείς	3	10,0
Διαφορετική γλώσσα παιδιών	1	3,3
Δεν έχει γίνει κάτι αντίστοιχο	1	3,3
Σύνολο	30	100,0

Κεφάλαιο 6. Συζήτηση και συμπεράσματα

6.1 Συζήτηση και συμπεράσματα της έρευνας

Στην παρούσα έρευνα έγινε μια προσπάθεια διερεύνησης των απόψεων και των αντιλήψεων των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας σχετικά με την αξιοποίηση των μουσείων στην παιδαγωγική διαδικασία σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Για την καλύτερη κατανόηση του θέματος εξετάστηκαν, πρώτα, οι γνώσεις που έχουν οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας όσον αφορά τα μουσεία και τα μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα, οι απόψεις τους σχετικά με την αξιοποίηση αυτών κατά την μαθησιακή διαδικασία, οι τρόποι και οι πρακτικές που, πιθανόν, χρησιμοποιούν για να εισάγουν τα μουσεία στην ζωή των μικρών παιδιών. Διαπιστώθηκαν και τα οφέλη που προσφέρει η επαφή των παιδιών προσχολικής ηλικίας με τα μουσεία. Επιπλέον, έγινε προσπάθεια κατανόησης των στάσεων που κρατούν οι γονείς απέναντι στα μουσεία και στην εισαγωγή αυτών στην μάθηση των παιδιών, πάντα μέσα από τις απόψεις των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας. Θεωρήθηκε ιδιαίτερα σημαντική η εξέταση και των εμποδίων και των προκλήσεων που έχουν να αντιμετωπίσουν οι παιδαγωγοί κατά την εισαγωγή των μουσείων στην διδασκαλία των παιδιών προσχολικής ηλικίας. Σκόπιμο, βέβαια, είναι να αναφερθούν και οι διαφορές που προέκυψαν από τις απαντήσεις των παιδαγωγών με βάση τα ατομικά χαρακτηριστικά τους όπως η ηλικία, η εκπαίδευση και η προϋπηρεσία.

1^ο Ερευνητικό ερώτημα: Πώς αντιλαμβάνονται οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας την έννοια του μουσείου; Σχετικά με το πρώτο ερευνητικό ερώτημα που αφορούσε τις απόψεις των παιδαγωγών για το τι είναι το μουσείο προέκυψαν πολλές και διαφορετικές απόψεις. Οι περισσότεροι παιδαγωγοί θεωρούσαν το μουσείο ως ένα χώρο στον οποίο υπάρχουν διάφορα εκθέματα και ως ένα χώρο στον οποίο μπορεί κάποιος να μάθει πολλές πληροφορίες της ιστορίας. Άλλες απόψεις που υποστηρίχτηκαν από τους παιδαγωγούς είναι ότι το μουσείο είναι ένα κτίριο ιστορικής αξίας, ενώ, υπήρξαν και κάποιοι παιδαγωγοί οι οποίοι χαρακτήρισαν το μουσείο ως ένα χώρο διαφύλαξης της κληρονομιάς, του πολιτισμού και της λαϊκής παράδοσης της χώρας. Σύμφωνα με την βιβλιογραφία, υπάρχουν πολλοί ορισμοί για την έννοια του μουσείου με επικρατέστερο αυτόν που έχει δώσει το Διεθνές Συμβούλιο των Μουσείων στο οποίο το μουσείο χαρακτηρίζεται ως ένα μη κερδοσκοπικό ίδρυμα που είναι ανοιχτό σε όλους, χωρίς να αποκλείει κανέναν, που προωθεί την ποικιλομορφία και τη βιωσιμότητα, και στοχεύει στην έρευνα, στη συλλογή, στη συντήρηση, στην ερμηνεία και στην έκθεση της υλικής και άυλης κληρονομιάς. Προσφέρει, ακόμη, ποικίλες εμπειρίες με σκοπό την εκπαίδευση, την ψυχαγωγία, τον αναστοχασμό και τη διάδοση της γνώσης (International Council of Museums (ICOM), 2022). Αλλά και ο ορισμός της Museums Association (MA) της Μεγάλης Βρετανίας ορίζει με τον ίδιο τρόπο το μουσείο, εστιάζοντας, όμως, περισσότερο στην δυνατότητα που παρέχει το μουσείο για εξερεύνηση των συλλογών και την άντληση έμπνευσης, γνώσης και ψυχαγωγίας. Για τη Shaffer το μουσείο ορίζεται ως ένας χώρος που περιέχει όλη την ιστορία μιας χώρας και μέσω αυτού οι αξίες και οι κληρονομίες της μεταφέρονται από γενιά

σε γενιά, συμβάλλοντας, παράλληλα, στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη του τόπου (Shaffer, 2015). Τόσο η παρούσα έρευνα όσο και η βιβλιογραφία συμφωνούν πως το μουσείο είναι ο χώρος που το άτομο μπορεί να μάθει καινούργιες πληροφορίες, μπορεί, δηλαδή, να αποτελέσει ένα χώρο μάθησης. Στους ορισμούς που βρέθηκαν από την βιβλιογραφία τονίζεται η ψυχαγωγία που μπορεί να παρέχει το μουσείο, κάτι που δεν παρατηρήθηκε από τις απαντήσεις των παιδαγωγών που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα.

2^ο Ερευνητικό ερώτημα: Κατά πόσο οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας είναι εξοικειωμένοι με τα μουσεία και τα μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα τους; Το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα ασχολείται με την εξοικείωση που έχουν οι παιδαγωγοί με τα μουσεία και τα μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα, κάτι που αποδεικνύεται μέσα από ένα σύνολο απαντήσεων τους. Αρχικά, τίθεται η ερώτηση για το ποια μουσεία γνωρίζουν στο Νομό Θεσσαλονίκης, στον οποίο διαμένουν, με τους περισσότερους να αναφέρουν τα «Αρχαιολογικά μουσεία», ενώ αρκετοί παιδαγωγοί γνώριζαν και τα «Λαογραφικά» και «Πολεμικά». Τα μουσεία που δεν γνώριζαν ότι υπάρχουν στο Νομό Θεσσαλονίκης είναι τα «Εθνογραφικά»(80%), «Φυσικής Ιστορίας (73,3%) και τα «Τεχνολογικά». Σημαντικά ευρήματα είναι ότι πολλοί παιδαγωγοί ανέφεραν και το Παιδικό Μουσείο που υπάρχει στην Θεσσαλονίκη και ότι κανένας παιδαγωγός δεν σημείωσε ότι αγνοεί την ύπαρξη μουσείων σε όλο τον Νομό.

Στην επόμενη ερώτηση, τέθηκε το ζήτημα σχετικά με το αν γνωρίζουν οι παιδαγωγοί μουσεία που είναι εξ ολοκλήρου προσανατολισμένα για παιδιά, όπου λίγοι περισσότεροι από τους μισούς απάντησαν θετικά, όμως, υπήρχαν και πολλοί παιδαγωγοί που δεν είχαν καμία γνώση επί του θέματος, γεγονός που αποδεικνύει ότι πολλοί παιδαγωγοί δεν είναι γνωστές των παιδικών μουσείων. Αλλά και στις επόμενες ερωτήσεις σχετικά με το αν γνωρίζουν ότι υπάρχουν εκπαιδευτικά προγράμματα που πραγματοποιούνται στα πλαίσια των μουσείων, παραπάνω από τους μισούς δεν το γνώριζαν και μόλις 4 από τους 30 παιδαγωγούς είχαν συμμετάσχει σε ένα αντίστοιχο πρόγραμμα.

Για να μπορέσει να υπάρξει μια πιο σφαιρική άποψη, ζητήθηκε από τους παιδαγωγούς να απαντήσουν εάν είχαν λάβει κάποια επιμόρφωση σχετικά με τη μουσειακή εκπαίδευση και οι περισσότερες απαντήσεις που δόθηκαν ήταν αρνητικές, ωστόσο από όσους απάντησαν θετικά οι περισσότεροι ανέφεραν ότι είχαν εκπαιδευτεί μέσω κάποιου επιμορφωτικού σεμιναρίου. Αυτό είναι ένα γεγονός, ιδιαίτερα, στενάχωρο, διότι είναι, ακόμη, άγνωστα αυτά τα προγράμματα στους παιδαγωγούς και είναι απαραίτητο να γίνουν περισσότερες προσπάθειες, δράσεις και ενημερώσεις για την μουσειακή αγωγή και τα εκπαιδευτικά προγράμματα που συμπεριλαμβάνονται σε αυτήν.

Η εξοικείωση των παιδαγωγών με τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα διαπιστώθηκε επίσης μέσα από τις απαντήσεις που δόθηκαν στις παρακάτω ερωτήσεις. Στην πρώτη εξ αυτών ρωτήθηκαν για το αν θεωρούν ότι είναι εύκολο για αυτούς να αξιοποιήσουν τα μουσεία ως παιδαγωγικά εργαλεία, όπου οι περισσότεροι απάντησαν ότι δεν είναι καθόλου εύκολο. Στην επόμενη ερώτηση τέθηκε το ερώτημα κατά πόσο αισθάνονται ότι διαθέτουν την ικανότητα αλλά και τις δεξιότητες για να μπορέσουν να αξιοποιήσουν το μουσείο και τη μουσειακή εμπειρία μέσα στην

τάξη τους, με μεγάλο ποσοστό παιδαγωγών απαντούν ότι δεν νιώθουν ότι διαθέτουν αυτή την ικανότητα και τις δεξιότητες, με πιο συνηθισμένη απάντηση το «Λίγο». Πάντως, στις δυο αυτές ερωτήσεις, κανένας παιδαγωγός δεν απάντησε «Πάρα πολύ», κάτι που είναι αποθαρρυντικό, αφού φαίνεται ότι οι παιδαγωγοί δεν νιώθουν μεγάλη σιγουριά για τον εαυτό τους σε θέματα μουσειακής αγωγής.

Αντιθέτως, στις επόμενες δυο ερωτήσεις, ως προς το πως αισθάνονται οι παιδαγωγοί στην ιδέα αξιοποίησης της μουσειακής εμπειρία στην τάξη και για το αν θα είναι κάτι ενδιαφέρον ή κάτι που είναι ευχάριστο για αυτούς, αλλάζει το σκηνικό. Παραπάνω από τους μισούς παιδαγωγούς συμφωνούν ότι η μουσειακή εμπειρία στην τάξη είναι κάτι ενδιαφέρον και ευχάριστο για τους ίδιους (βλέπε Πίνακα 9). Σε αυτές τις ερωτήσεις δείχνουν ότι η μουσειακή αγωγή είναι κάτι που τους ενδιαφέρει, όμως, μέσα από τις απαντήσεις των προηγούμενων ερωτήσεων φαίνεται ότι νιώθουν ανασφάλεια για την πραγματοποίηση της μουσειακής αγωγής. Ανατρέχοντας στην βιβλιογραφία γίνεται γνωστό ότι τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας συμφωνούν με τα στοιχεία της βιβλιογραφίας, μιας και εκεί έχει διαπιστωθεί ότι οι παιδαγωγοί αντιμετωπίζουν την επίσκεψη στα μουσεία ως κάτι ενδιαφέρον, όμως, λόγω της μη γνώσης των λόγων και των τρόπων με τους οποίους αυτές μπορούν να έχουν θετικά αποτελέσματα στη μάθηση των παιδιών ούτε και πώς μπορούν οι ίδιοι να συμβάλουν σ' αυτό, λόγω της μη επιθυμίας συμμετοχής τους σε μια τέτοια επίσκεψη ή λόγω της απειρίας τους, δεν τις επιλέγουν εύκολα (Kisiel, 2003). Έτσι και στην έρευνα των Δημητριάδη & Μαλαφάντη (2022) τέθηκαν οι ίδιες ερωτήσεις σε φοιτητές τμημάτων αγωγής της πρώιμης παιδικής και εκπαίδευσης της προσχολικής και της σχολικής ηλικίας και τα αποτελέσματα έδειξαν ότι, όπως και στην παρούσα έρευνα και την βιβλιογραφία, οι φοιτητές θεωρούν ότι η αξιοποίηση του μουσείου και της μουσειακής εμπειρίας στην τάξη είναι μια ευχάριστη, ενδιαφέρουσα και διασκεδαστική διαδικασία για τους ίδιους. Η διαφορά έγκειται στο ότι στην έρευνα των Δημητριάδη & Μαλαφάντη (2022) οι φοιτητές φάνηκαν περισσότερο εξοικειωμένοι με την αξιοποίηση των μουσείων και των προγραμμάτων τους συγκριτικά με τους παιδαγωγούς της παρούσας έρευνας όπου απάντησαν ότι δεν νιώθουν ότι έχουν τις ικανότητες και τις δεξιότητες να αξιοποιήσουν τα μουσεία στην μαθησιακή πράξη.

3^ο Ερευνητικό ερώτημα: Επιλέγουν οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας να αξιοποιήσουν τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα; Τι επηρεάζει την επιλογή τους; Στο τρίτο ερευνητικό ερώτημα ελέγχθηκε εάν οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας επιλέγουν να αξιοποιούν τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα. Αυτό που διαπιστώθηκε είναι ότι το συντριπτικό 70% των παιδαγωγών απάντησε ότι δεν επρόκειτο να οργανώσει κάποια μελλοντική επίσκεψη σε κάποιο μουσείο. Αποδεικνύεται περίτρανα ότι οι παιδαγωγοί δεν έχουν στα άμεσα τους σχέδια να ενσωματώσουν τα μουσεία και τα μουσειακά του προγράμματα στην παιδαγωγική τους πράξη. Αυτή η διαπίστωση συμφωνεί με την βιβλιογραφία, αφού μεγάλο ποσοστό των παιδαγωγών δείχνουν απροθυμία ή έλλειψη διάθεσης να χρησιμοποιήσουν το μουσείο στην μάθηση των παιδιών (Ανδρέου κ.ά., 2007·Falk & Dierking, 2000·Σηφάκη, 2017). Ένας λόγος που συμβαίνει αυτό είναι

διότι, σύμφωνα με τον Talboys (2016) οι παιδαγωγοί δεν διαθέτουν τις απαραίτητες δεξιότητες για να χρησιμοποιήσουν το μουσείο ως εκπαιδευτικό εργαλείο, δεν έχουν τις γνώσεις που χρειάζονται ή την ακαδημαϊκή εκπαίδευση ή και λόγω έλλειψης εμπειρίας και αυτοπεποίθησης. Βέβαια, υπάρχουν και παιδαγωγοί που υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει κάποια παιδαγωγική αξία στην επίσκεψη σε μουσείο (Sheridan, 2016).

Ωστόσο, υπάρχουν και έρευνες που έχουν φτάσει στα αντίθετα αποτελέσματα. Μια από αυτές είναι η έρευνα των Μαραβέλη, Σβίρου, Πιλιόγκου (2014) όπου διαπιστώθηκε ότι οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας βλέπουν θετικά την επίδραση των μουσείων στα παιδιά για αυτό και επιλέγουν να το αξιοποιούν όσο πιο συχνά γίνεται, το ίδιο και στην έρευνα της Ζαρκάλης & Πανόπουλος (2021), όπου οι παιδαγωγοί ανέφεραν ότι μια καλή πρόταση για όλους τους παιδαγωγούς είναι να καθιερώσουν μια πιο συστηματική οργάνωση επισκέψεων σε οργανωμένους χώρους πολιτισμού. Στο αντίστοιχο συμπέρασμα έφτασε και η έρευνα των Δημητριάδη & Μαλαφάντη (2022) που πραγματοποιήθηκε σε φοιτητές παιδαγωγικών σχολών.

Για να υπάρξει μια καλύτερη κατανόηση, εξετάστηκαν οι απαντήσεις των παιδαγωγών ως προς την σχέση που μπορεί να υπάρχει ανάμεσα στην ηλικία των παιδαγωγών και στην επιλογή τους ή όχι να αξιοποιήσουν τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα. Μέσα από τον έλεγχο χ^2 αποδείχτηκε ότι υπάρχει σημαντική συσχέτιση ανάμεσα σε αυτούς τους παράγοντες, αφού όλοι οι παιδαγωγοί με ηλικία έως τα 30 έτη απάντησαν ότι θα επέλεγαν την αξιοποίηση του μουσείου στην εκπαιδευτική πράξη και όλοι οι παιδαγωγοί άνω των 50 ετών ότι δεν είναι στα σχέδια τους αυτή η αξιοποίηση. Αυτή η διαπίστωση συμφωνεί με την βιβλιογραφία αφού τόσο ο Talboys (2016) όσο και οι Δημητριάδη & Μαλαφάντη (2022) στις έρευνες τους ανέδειξαν ότι οι μικρότεροι σε ηλικία είναι περισσότερο θετικά προδιατεθειμένοι στην αξιοποίηση των μουσείων, στην δεύτερη, μάλιστα, που πραγματοποιήθηκε σε φοιτητές παιδαγωγικών σχολών παρατηρήθηκε η αντίθεση ανάμεσα σε όσα βρέθηκαν στην βιβλιογραφία, δηλαδή ότι οι παιδαγωγοί είναι απρόθυμοι να διασυνδέσουν το σχολείο με το μουσείο και δεν επιθυμούν να το χρησιμοποιήσουν παιδαγωγικά (Ανδρέου κ.α., 2007· Καλογιάννη, 2015· Σηφάκη, 2017). Τα παραπάνω μπορούν να δικαιολογηθούν ως προς το ότι οι παιδαγωγοί μικρότερης ηλικίας είναι άνθρωποι με περισσότερο ενθουσιασμό να εφαρμόσουν τις θεωρητικές γνώσεις που έχουν λάβει κατά τις ακαδημαϊκές τους σπουδές και πιο δεκτικοί σε νέες προτάσεις και παιδαγωγικές προσεγγίσεις. Πιθανόν, οι παιδαγωγοί μικρότερης ηλικίας υποτιμούν τις δυσκολίες και τα εμπόδια που θα έχουν να αντιμετωπίσουν εν αντιθέσει με τους παιδαγωγούς μεγαλύτερης ηλικίας που έχουν καλύτερη αντίληψη αυτών (Talboys, 2016).

Ελέγχθηκε και η σχέση που μπορεί να υπάρχει ανάμεσα στα έτη προϋπηρεσίας των παιδαγωγών και στην επιλογή τους ή όχι να αξιοποιήσουν τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι δεν κάποια σημαντική συσχέτιση μεταξύ των δυο αυτών παραγόντων. Αυτή η διαπίστωση συμφωνεί και με τα αποτελέσματα της έρευνα των Χατζημαρκάκη, & Σηφάκη (2017) όπου και αυτοί ανακάλυψαν ότι οι παιδαγωγοί επέλεξαν σε ίδιο βαθμό την συμμετοχή σε μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα ανεξαρτήτως εμπειρίας.

Τέθηκε και μια δεύτερη ερώτηση στους παιδαγωγούς της παρούσας έρευνας, για το ποια μουσεία θα επέλεγαν να επισκεφτούν μελλοντικά με την τάξη τους και δόθηκε ως πιο συνηθισμένη απάντηση το «Παιδικό μουσείο», όπου είναι μια αναμενομένη επιλογή εφόσον τα παιδιά προσχολικής ηλικίας μαθαίνουν μέσω του παιχνιδιού και αυτό το μουσείο παρέχει αυτή την δυνατότητα στο απόλυτο. Για τους λόγους επιλογής των μουσείων δεν δόθηκε καμία απάντηση, κάτι που είναι δυσάρεστο αφού δεν μπορεί να εξεταστεί σαν ζήτημα.

4^ο Ερευνητικό ερώτημα: Ποιες τεχνικές και ποιους τρόπους χρησιμοποιούν οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας για να προωθούν την εμπλοκή των παιδιών προσχολικής ηλικίας σε δραστηριότητες σχετικές με τα μουσεία και τις μουσειακές συλλογές; Ποιοι παράγοντες συμβάλλουν στην επιλογή αυτών; Σε αυτό το ερευνητικό ερώτημα αναζητήθηκαν οι τεχνικές και οι τρόποι με τους οποίους οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας προωθούν την εμπλοκή των μικρών παιδιών με δραστηριότητες που σχετίζονται με τα μουσεία. Ως προς τις τεχνικές που χρησιμοποιούν διαπιστώθηκε ότι τόσο στην ερώτηση για το αν επιδιώκουν την εισαγωγή της έννοιας του μουσείου στα μικρά παιδιά όσο και στην ερώτηση για το αν επιλέγουν να αξιοποιούν τα μουσεία και τα προγράμματα τους στην διδασκαλία των παιδιών, η πιο συχνή απάντηση ήταν το «Σπάνια» από τους μισούς και παραπάνω παιδαγωγούς, αναδεικνύοντας έτσι την μη επιλογή τους ως τεχνικές. Αλλά και στην ερώτηση για το αν οργανώνουν δραστηριότητες προσανατολισμένες ή σχετικές με τα μουσεία η πιο συχνή απάντηση ήταν το «Ποτέ». Αξιοσημείωτο είναι ότι κανένας παιδαγωγός δεν επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» και «Πάρα πολύ» αποδεικνύοντάς, έτσι, ότι καμία από αυτές τις τεχνικές δεν ακολουθείται από τους ίδιους.

Ως προς τους τρόπους που χρησιμοποιούν οι παιδαγωγοί για να προωθήσουν την εμπλοκή των παιδιών αποδείχθηκε ότι από τις επιλογές που δόθηκαν από την ερευνήτρια αυτές που συγκέντρωσαν τις περισσότερες θετικές απαντήσεις ήταν «Η προβολής εικόνων ή βίντεο από τον χώρο του μουσείου», «Η συζήτηση για το μουσείο», «Μέσω αισθητηριακών παιχνιδιών» και «Μέσω παιχνιδιών ανακάλυψης». Οι συγκεκριμένοι τρόποι είναι λογικό να επιλεγθούν από τους παιδαγωγούς, αφού οι ίδιοι έχουν να διαχειριστούν παιδιά μικρής ηλικίας και η προβολή εικόνων ή βίντεο και η συζήτηση είναι μέσα που χρησιμοποιούνται συνεχώς στον παιδικό σταθμό. Πέραν των άλλων, τα παιχνίδια αισθήσεων αλλά και ανακάλυψης είναι κατάλληλα για αυτή την ηλικία, όπως ορθώς επιλέχθηκαν.

Αντιθέτως, οι τρόποι οι οποίοι δεν επιλέχθηκαν από τους παιδαγωγούς είναι η χρήση των μουσειοσκευών (93,3% έδωσε αρνητική απάντηση), κάτι που αποδεικνύει ότι δεν γνωρίζουν τι είναι και για αυτό και δεν το επιλέγουν. Επίσης, δεν επιλέγεται ως τρόπος το να επισκεφθούν το μουσείο, το να ξεναγηθούν ψηφιακά στο μουσείο μέσω ενός υπολογιστή από τον χώρο της τάξης και δεν χρησιμοποιούν διαδικτυακά παιχνίδια με θέμα το μουσείο. Σαν τρόποι εμπλοκής των παιδιών με τα μουσεία δεν χρησιμοποιούν, ακόμη, τη δημιουργία δραστηριοτήτων με έμπνευση τα εκθέματα των μουσείων και η δημιουργία ιστοριών σχετικών με τα εκθέματα μουσείων. Γενικότερα, οι παιδαγωγοί που συμμετείχαν στην έρευνα φάνηκε ότι δεν χρησιμοποιούν πολλούς τρόπους για να

γνωρίσουν τα παιδιά τα μουσεία και τα εκθέματα αυτών, παρόλο που έχουν τρόπους να προωθήσουν αυτή την εμπλοκή παιδιού- μουσείου. Σημειωτέο είναι ότι υπήρξε μια παιδαγωγός που δεν επέλεξε κανένα από τους παραπάνω τρόπους και επέλεξε να δώσει την απάντηση «Κανένα» στο πεδίο «Άλλο» δείχνοντας, έτσι, την αντίθεση της απέναντι στην εμπλοκή των παιδιών με τα μουσεία.

Σκεπτόμενη ότι μπορεί να υπάρχει σχέση ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης που έχουν φτάσει οι παιδαγωγοί και στην επιλογή ή όχι κάποιων τρόπων εμπλοκής των παιδιών προσχολικής ηλικίας σε δραστηριότητες σχετικές με τα μουσεία και τις μουσειακές συλλογές εξετάστηκαν αυτοί οι δυο παράγοντες μαζί. Ωστόσο, φάνηκε ότι δεν υπάρχει σχέση μεταξύ του επιπέδου εκπαίδευσης των παιδαγωγών και της επιλογής των τρόπων εμπλοκής.

Στη βιβλιογραφία ως εκπαιδευτικά εργαλεία που μπορούν να βοηθήσουν στην εμπλοκή των παιδιών με τα μουσεία αναφέρονται τα ίδια τα εκθέματα, τα οποία μπορούν να τα επεξεργαστούν με διάφορους τρόπους τα παιδιά, οι παιδαγωγοί της παρούσας έρευνας δεν τα επιλέγουν. Κάτι που υποστηρίζεται στη βιβλιογραφία ότι χρησιμοποιείται ευρέως για αυτό το σκοπό είναι οι μουσειοσκευές, τα βαλιτσάκια που περιέχουν αντικείμενα από το μουσείο και μπορούν να διανεμηθούν σε σχολεία, όμως, ούτε αυτά επιλέχθηκαν από τους παραπάνω παιδαγωγούς (Χατζηασλάνη, 2002). Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, ότι στην παρούσα έρευνα δεν επιλέχθηκε ούτε η ψηφιακή ξενάγηση από το χώρο της τάξης, αν και παρέχεται από τα μουσεία για διευκόλυνση των παιδαγωγών. Γενικότερα, στην παρούσα έρευνα οι τρόποι εμπλοκής που χρησιμοποιούνται από τους παιδαγωγούς είναι πολύ λίγοι, αφού τους παρέχεται μεγάλη γκάμα επιλογών, που δεν αξιοποιείται.

5^ο Ερευνητικό ερώτημα: Ποια είναι τα οφέλη για τα παιδιά, σύμφωνα με τους παιδαγωγούς πρώιμης παιδικής ηλικίας, που προκύπτουν από την εμπλοκή των παιδιών με τα μουσεία και τα εκπαιδευτικά προγράμματα αυτών; Στο πέμπτο ερευνητικό ερώτημα διερευνώνται τα οφέλη που προσφέρει η επαφή των παιδιών προσχολικής ηλικίας με τα μουσεία και τα εκπαιδευτικά προγράμματα τους. Παραπάνω από τους μισούς παιδαγωγούς (56,7%) ανέφεραν ότι τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα αποτελούν μια «πολύ» σημαντική μαθησιακή εμπειρία. Επιπρόσθετα, οι παιδαγωγοί πρόσθεσαν ότι τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα συμβάλλουν στην ανάπτυξη καινούργιας γνώσης, στην εμπέδωση της γνώσης και στην κατανόηση της διαφορετικότητας. Την απάντηση «Πολύ» δώσανε οι μισοί παιδαγωγοί και στο ότι μια επίσκεψή στο μουσείο βοηθάει στον εμπλουτισμό του τρόπου διδασκαλίας, στην διέγερση της φαντασίας του παιδιού, στην ανάπτυξη της κοινωνικοποίησης του ατόμου, στην παροχή αισθημάτων χαράς και ευχαρίστησης και στην επαφή με διαφορετικούς τρόπους επικοινωνίας και δημιουργικής έκφρασης. Με λίγο χαμηλότερα ποσοστά, γύρω στο 40% ήταν οι παιδαγωγοί που υποστήριζαν ότι η μουσειακή επίσκεψη συμβάλει στην μάθηση μέσω της εμπειρίας και στην ανάπτυξη καινούργιων ενδιαφερόντων στο άτομο. Τα δυο οφέλη που φάνηκε ότι δεν υποστήριζαν, ιδιαιτέρως, οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας είναι η συμβολή του μουσείου στην ανάπτυξη δεξιοτήτων των μικρών παιδιών και η βοήθεια στην αύξηση της αυτοεκτίμησης του παιδιού, που συγκέντρωσαν περισσότερες φορές την απάντηση «Μέτρια», οπότε διχάστηκαν αρκετά οι παιδαγωγοί.

Όσα διαπιστώθηκαν από την παρούσα έρευνα ταυτίζονται με όσα έχουν βρεθεί στην βιβλιογραφία. Σύμφωνα με την Νάκου (2008) η επαφή του παιδιού με το μουσείο και η συμμετοχή σε μουσειακά προγράμματα βοηθάει στην ενδυνάμωση της παρατηρητικότητας, της δημιουργικότητας και της φαντασίας. Ακόμη, η επαφή με τα μουσεία υποστηρίζεται ότι βοηθάει στην ανάπτυξη της κριτικής και δημιουργικής σκέψης, αφού η τέχνη δίνει την δυνατότητα να διερευνήσει, να εκφραστεί, να επικοινωνήσει και να δημιουργήσει το άτομο. Πέρα από τα παραπάνω το παιδί αναπτύσσεται και κοινωνικά και αισθητικά, αφού μαθαίνει, από την μια, να συνεργάζεται με αλλά παιδιά (Οικονομίδης,2011) και έρχεται σε επαφή, από την άλλη, με ποιοτικά αισθητικά ερεθίσματα που μπορούν να αποτελέσουν πηγή προβληματισμού, συνειδητοποίησης, έμπνευσης και δημιουργίας Κολιόπουλος, 2005).

Έρευνες που έχουν γίνει απέδειξαν ότι οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας υποστηρίζουν την επαφή των παιδιών με τα μουσεία, διότι τα τελευταία προάγουν την ενεργό συμμετοχή των παιδιών, την πρωτοβουλία τους (Δημητριάδη & Μαλαφάντη,2022· Ρούση, 2022) και συμβάλλουν θετικά στην γνωριμία των παιδιών προσχολικής ηλικίας με τον πολιτισμό και την πολιτιστικής κληρονομιά της πόλης αλλά, ταυτόχρονα, και στην ανάπτυξη της κοινωνικής συνείδησης και ατομικής ταυτότητας (Ζαρκάλη & Πανόπουλος,2021). Στα ίδια αποτελέσματα έφτασαν και έρευνες που έγιναν σε παιδαγωγούς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όπου οι τελευταίοι υποστήριζαν τα θετικά στοιχεία που παρέχει η επαφή των παιδιών με τα μουσεία (Καλογιάννη, 2010· Τσιάκα, 2022). Κάτι που δεν παρουσιάστηκε στην παρούσα έρευνα αλλά αναφέρθηκε στην έρευνα της Παπαγιαννούλη (2022) είναι το βασικότερο όφελος που παρέχει αυτή η επαφή παιδιού-μουσείο που είναι η διαφυγή από την μονοτονία της τάξης και η δυνατότητα που δίνεται στα παιδιά να δουν με διαφορετικό τρόπο τα μουσεία.

6^ο Ερευνητικό ερώτημα: Σε τι βαθμό είναι δεκτικοί οι γονείς των παιδιών προσχολικής ηλικίας ως προς την αξιοποίηση των μουσείων και των μουσειακών προγραμμάτων ως μέσο μάθησης, σύμφωνα με τους παιδαγωγούς πρώιμης παιδικής ηλικίας; Σε αυτό το ερευνητικό ερώτημα διερευνήθηκε ο βαθμός δεκτικότητας των γονέων που έχουν παιδιά προσχολικής ηλικίας ως προς την αξιοποίηση των μουσείων και των μουσειακών προγραμμάτων ως μέσο μάθησης, σύμφωνα με τις απαντήσεις των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας. Για να διαπιστωθεί αυτό, τέθηκαν τρία ερωτήματα στους παιδαγωγούς όσον αφορά τους γονείς, με το πρώτο να αναφέρεται στο αν θεωρούν ότι οι γονείς είναι θετικοί ως προς την επαφή με των παιδιών με το μουσείο και την αξιοποίηση του τελευταίου στην μαθησιακή διαδικασία, με τους περισσότερους παιδαγωγούς να δίνουν την απάντηση «Μέτρια», ενώ μεγάλο ποσοστό έδωσε και την απάντηση «Πολύ» (23,3%). Στην δεύτερη ερώτηση οι παιδαγωγοί διερωτήθηκαν σχετικά με το αν θεωρούν ότι οι γονείς μοιράζονται την άποψη ότι τα εκπαιδευτικά προγράμματα των μουσείων επιδρούν θετικά στη μάθηση των παιδιών, πάλι η πιο συχνή απάντηση που δόθηκε ήταν το «Μέτρια», ενώ η αντίστοιχη απάντηση δόθηκε και στην επόμενη απάντηση- ήτοι αν οι γονείς είναι πρόθυμοι να συνεργαστούν με τους παιδαγωγούς για την παρακολούθηση ενός μουσειακού εκπαιδευτικού προγράμματος. Στην τελευταία ερώτηση,

το ποσοστό που απάντησε «Μέτρια» ήταν σαφώς μεγαλύτερο συγκριτικά με τις άλλες απαντήσεις, αφού το 46,7% έδωσε αυτή την απάντηση, σχεδόν, δηλαδή οι μισοί παιδαγωγοί. Σημαντικό είναι ότι οι παιδαγωγοί που επέλεξαν την απάντηση «Δεν γνωρίζω» ήταν ελάχιστοι, κάτι που αποδεικνύει ότι οι παιδαγωγοί ενδιαφέρθηκαν να δώσουν μια απάντηση στην ερώτηση. Μέσα από το σύνολο των προηγούμενων απαντήσεων γίνεται κατανοητό ότι οι παιδαγωγοί δεν έχουν κάποια εμπεριστατωμένη άποψη ως προς τις απόψεις των γονέων απέναντι στην αξιοποίηση του μουσείου στην παιδαγωγική πράξη, διότι δεν έδωσαν ούτε αρνητική ούτε θετική απάντηση, αλλά προτίμησαν την μεσαία απάντηση. Στην βιβλιογραφία δεν βρέθηκε κάτι αντίστοιχο, ωστόσο, σε έρευνα που έγινε σε γονείς σχετικά με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα *Teddy's Night* και τις απόψεις τους για την αξιοποίηση της μουσειακής αγωγής κατά την μαθησιακή πράξη ανέφεραν ότι η μουσειακή αγωγή είναι αρκετά σημαντική για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας και δήλωσαν ότι τάσσονται υπέρ αυτής της αξιοποίησης. Έδειξαν, επίσης, την επιθυμία τους να πραγματοποιούνται δραστηριότητες στα μουσεία, ώστε να συμμετέχουν είτε ως οικογένεια είτε στα πλαίσια του σχολείου (Δοξανάκη & Παππά, 2021).

7^ο Ερευνητικό ερώτημα: Ποια είναι τα σημαντικότερα εμπόδια και προκλήσεις στην αξιοποίηση των μουσείων στους παιδικούς σταθμούς, σύμφωνα με τους παιδαγωγούς πρώιμης παιδικής ηλικίας; Για αυτό το ερευνητικό ερώτημα εξετάστηκαν τα εμπόδια και οι προκλήσεις που παρουσιάζονται στους παιδαγωγούς κατά την αξιοποίηση των μουσείων στους παιδικούς σταθμούς. Οι απαντήσεις που δόθηκαν από τους παιδαγωγούς είναι πολλές, με πιο συχνή την δυσκολία μετακίνησης. Άλλες απαντήσεις που δόθηκαν από τους παιδαγωγούς είναι το νεαρό της ηλικίας των παιδιών, η έλλειψη γνώσεων και η δυσκολία συνεργασίας με τους γονείς. Μόλις δυο παιδαγωγοί έδωσαν ως απάντηση σε αυτή την ερώτηση την διαφορετική γλώσσα των παιδιών, που θα δυσκολέψει την συνεννόηση μαζί τους και την μη οργάνωση κάποιας αντίστοιχης δράσης στο παρελθόν (κάτι που το κάνει πιο δύσκολο), αντίστοιχα. Στην βιβλιογραφία παρουσιάζονται όλα τα εμπόδια που αναφέρθηκαν και από τους παιδαγωγούς πρώιμης παιδικής ηλικίας στην έρευνα που διεξήχθη. Η μεταφορά στο χώρο του μουσείου, που παρουσιάστηκε ως πολυπληθέστερη απάντηση στην έρευνα, παρουσιάζεται και στην βιβλιογραφία σε συνδυασμό με το οικονομικό κόστος της επίσκεψης και την ευθύνη για την ασφάλεια και τη συμπεριφορά των παιδιών μέσα στο μουσείο, που λειτουργούν ανασταλτικά στην αξιοποίηση των μουσείων ως παιδαγωγικά εργαλεία από τους παιδαγωγούς (Anderson, Kisiel & Storksdieck, 2006· Kisiel, 2007· Michie, 1995, 1998· Tilling, 2004· Yu, 2005). Επιπλέον, και η έλλειψη γνώσεων παρουσιάζεται ως παράγοντας αποφυγής αλλά και ως δικαιολογία για την μη αξιοποίηση του μουσείου, υποστηρίζοντας ότι δεν υπάρχουν αξιόλογες επιλογές μουσείων, θεματικών και εκπαιδευτικού υλικού που παρέχονται από αυτά (Michie, 1998). Στην έρευνα της Παπαναούμ (2005) αναφέρεται ως πρόβλημα η διαχείριση της τάξης, που είναι δύσκολη για έναν παιδαγωγό σε ένα ξένο, για αυτόν, χώρο. Ένα βασικό εμπόδιο που δεν παρουσιάστηκε στην έρευνα αλλά αναφέρεται στην βιβλιογραφία είναι η μη έγκριση

ή η δυσκολία έγκρισης της επίσκεψης από τη διοίκηση του σχολείου, μαζί με τις αντιρρήσεις των γονέων και το νεαρό της ηλικίας των παιδιών, που δυσχεραίνουν την όλη συνθήκη (Kisiel, 2005).

Συνοψίζοντας, γίνεται κατανοητό ότι οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας δεν είναι αρκετά ενημερωμένοι σχετικά με τα μουσεία και τα μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα, κάτι που απαιτεί ενέργειες από μεριάς της εκπαιδευτικής κοινότητας, η οποία έχει χρέος να οργανώσει ημερίδες σχετικά με αυτά. Αυτό θα βοηθήσει τους παιδαγωγούς να ενισχύσουν τις γνώσεις τους, να νιώσουν μεγαλύτερη ασφάλεια για τον εαυτό τους και να εμπλουτίσουν τον τρόπο μάθησης των παιδιών προσχολικής ηλικίας. Εάν πραγματοποιηθούν αυτά, είναι, αρκετά, πιθανό να αυξηθεί ο αριθμός παιδαγωγών που βλέπουν θετικά την αξιοποίηση του μουσείου σε παιδιά μικρότερης ηλικίας.

6.2 Περιορισμοί της έρευνας

Όπως σε κάθε ερευνητική προσπάθεια, έτσι και στην παρούσα υπάρχουν ορισμένοι περιορισμοί. Οι περιορισμοί της έρευνας αφορούν τόσο το μέγεθος του δείγματος όσο και την αντιπροσωπευτικότητα του. Τα αποτελέσματα της έρευνας δεν μπορούν να γενικευθούν καθώς το δείγμα αποτέλεσαν παιδαγωγοί από έναν Δήμο ενός Νομού της χώρας. Επιπλέον, δεν συμμετείχε κανένας άνδρας στην έρευνα, εφόσον στο συγκεκριμένο Δήμο απασχολούνται μόλις πέντε άνδρες παιδαγωγοί, οι οποίοι επέλεξαν να μην απαντήσουν στο ερωτηματολόγιο, γεγονός που δεν είναι βολικό, διότι δεν εκπροσωπείται στις απαντήσεις το ανδρικό φύλο.

Η συγκεκριμένη έρευνα δεν εξαντλεί, ακόμη, όλους τους παράγοντες που επηρεάζουν τη επιλογή αξιοποίησης ή όχι του μουσείου στην διδακτική πράξη από τους παιδαγωγούς πρώιμης παιδικής ηλικίας. Κάποιοι από αυτούς τους παράγοντες είναι η επιθυμία του ατόμου να αξιοποιήσει το μουσείο, η ελευθερία κινήσεων που έχει από τον χώρο που εργάζεται για να προβεί σε αυτή την αξιοποίηση, η υποστήριξη ή εναντίωση από τους γονείς κλπ. Περαιτέρω έρευνες είναι απαραίτητες προκειμένου να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα που μπορούν να οδηγήσουν σε μια πιο ολοκληρωμένη γνώση της μουσειακής αγωγής και των αντιλήψεων των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας ως προς την αξιοποίηση των μουσείων και των οφελών που εκλαμβάνουν τα παιδιά.

6.3 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Η έρευνα που παρουσιάστηκε «ανοίγει» τον δρόμο για πολλές άλλες. Πρώτα από όλα δίνεται η δυνατότητα σε άλλους ερευνητές να μελετήσουν την αξιοποίηση της μουσειακής εκπαίδευσης σε παιδιά προσχολικής ηλικίας άλλων χωρών και να πραγματοποιήσουν μια συγκριτική έρευνα που θα μελετά την ανάπτυξη και την αξιοποίηση της μουσειακής αγωγής στην Ελλάδα και στις υπόλοιπες χώρες. Η συγκεκριμένη έρευνα θα μπορούσε να επεκταθεί και σε νηπιαγωγούς, ώστε να γίνει συσχέτιση των δυο ερευνών, για να διαπιστωθούν οι διαφορετικές απόψεις παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας- νηπιαγωγών, οι οποίοι έχουν να διαχειριστούν παιδιά διαφορετικής- αλλά κοντινής- ηλικίας. Οι συγκεκριμένες προτάσεις θα μπορούσαν να υποστηριχθούν με συνδυασμό ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων έρευνας.

Αναφορές

- Anderson, D., Kisiel, J., & Storksdieck, M. (2006). Understanding Teachers' Perspectives on Field Trips: Discovering Common Ground in Three Countries. *Curator*, 49(3), 365-386.
- Black, G. (2009). *Το ελκυστικό μουσείο. Μουσεία και επισκέπτες*. Αθήνα: Εκδόσεις Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς.
- Caulton, T. (1998). *Hands-on Exhibitions: Managing Interactive Museums and Science Centres*. New York: Routledge.
- Commission of the European Communities. (2000). *A Memorandum on Lifelong Learning*. Commission Staff Working Paper.
- Creswell, J. (2011). *Η έρευνα στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις ΙΩΝ.
- Desvallées, A., & Mairesse, F. (2014). *Βασικές Έννοιες της Μουσειολογίας*. Αθήνα: ICOM-Ελληνικό Τμήμα (Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων).
- Fadl, M. A. (1999). Attitudes of Male and Female Art Education and History Students Towards Museums and Their Staff. *Journal of King Saud University. Educational Sciences and Islamic Studies*, 11(1), 41-72.
- Falk, J. H., & Dierking, L. D. (2000). *Learning from museums: Visitor experiences and the making of meaning*. New York: AltaMira Press.
- Griffin, J., & Symington, D. (1997). Moving from task-oriented to learning-oriented strategies on school excursions to museums. *Science Education*, 81(6), 763-779.
- Hein, G. (1995). The constructivist museum. *Journal of education in Museums*, 15(21), 3.
- Hein, G. E. (1998). *Learning in the museum*. London: Routledge.
- Hooper Greenhill, E. (1994). *Museums and Their Visitors*. London: Routledge.
- Hooper-Greenhill, E. (1999). *The educational role of the museum*. London: Psychology Press.
- International Council of Museums (ICOM). (2019). *Social Media Guidelines for ICOM Committees*. 1-54.
- International Council of Museums (ICOM). (2022). *Towards Decolonisation*. Ανάκτηση από <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>
- Kim, K. Y., & Crowley, K. (2010). *Negotiating the goal of museum inquiry: How families engineer and experiment. Instructional Explanations in the Disciplines*. New York: Springer.
- Kisiel, J. (2007). Examining teacher choices for science museum worksheets. *Journal of Science Teacher Education*, 18, 29-43.
- Kisiel, J. F. (2003). Teachers, museums and worksheets: a closer look at a learning experiences. *Journal of Science Teacher Education*, 14(1), 3-21.
- Kisiel, J. F. (2005). Understanding Elementary Teacher Motivations for Science Field trips. *Science Education*, 89(6), 936-955.
- Kriekouki – Nakou, I. (1996). *Pupils» historical thinking within a museum environment. Thesis submitted to the University of London for the degree of Doctor of Philosophy*. London: University of London – Institute of Education.

- Maguire-Fong, M. J. (2020). *Teaching and learning with infants and toddlers: Where meaning making begins* (2nd εκδ.). New York: Teachers College Press.
- Michie, M. (1995). Evaluating teacher»s perceptions of programs at a field study center. *Science Teachers Association of the Northern Territory Journal*, 15, 82-92.
- Michie, M. (1998). Factors influencing secondary science teachers to organize and conduct field trips. *Australian Science Teacher» s Journal*, 44(4), 43-50.
- Okpoko, A. (2006). *Fundamentals of museum practice*. Africa: Afro-Orbis Pub. Co.
- Pearche, S. (2002). *Μουσεία, Αντικείμενα και Συλλογές*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας.
- Peithman, R. (1975). Live Animals in Museums. *Curator: The Museum Journal*, 18, 109-114.
- Schweibenz, W. ((1998). The " Virtual Museum": New Perspectives For Museums to Present Objects and Information Using the Internet as a Knowledge Base and Communication System. *ISI*(34), 185-200.
- Shaffer, S. E. (2015). *Engaging young children in museums*. New York: Routledge.
- Sheridan, L. (2016). Examining changes in pre-service teachers» beliefs of pedagogy. *Australian*, 41, 1-20.
- Sheridan, L. (2016). Examining changes in pre-service teachers» beliefs of pedagogy. *Australian Journal of Teacher Education*, 41(3), 1-20.
- Stavrova, O., & Urhahne, D. (2010). Modification of a School Programme in the Deutsches Museum to Enhance Students' Attitudes and Understanding. *International Journal of Science Education*, 32, 2291 - 2310.
- Storksdieck, M. (2001). Differences in teachers» and students» museum field-trip experiences. *Visitor Studies Today!*, 4(1), 8-12.
- Tal, T., Bamberger, Y., & Morag, O. (2005). Guided school visits to Natural History Museums in Israel: teachers» roles. *Science Education*, 89(6), 920-935.
- Talboys, G. (2016). *Using museums as an educational resource: An introductory handbook for Students and Teachers*. New York: Routledge.
- Tilling, S. (2004). Fieldwork in UK secondary schools: influences and provision. *Journal of Biological Education*, 38(2), 54-58.
- Valavanidou, A., & Nikonanou, K. (2001). Pilot evaluation in a Greek Technical Museum: a useful contribution to museum planning. *Visitor Studies Today!*, 4(2), 12-16.
- Vemi, V., & Kanari, H. (2008). School Teachers and Museum Education: A Key Factor in Expanding the Inclusive Character of Museums. *The International Journal of the Inclusive Museum*, 1(3), 1-8.
- Yu, J.-C. (2005). Museum field trips in Taiwan: Teachers» perceptions of large group visits to a Science museum. *Visitor Studies Today*, 8(3), 11-16.
- Ανδρέου, Α., Κασίδου, Σ., Κυρίδης, Α., & Τσεκίριδου, Ε. (2007). “Το Μουσείο είναι σχολείο” Οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για τα μουσεία και την εκπαιδευτική τους αξιοποίηση. Στο Α. Μπούνια, Ν. Νικονάνου, & Μ. Οικονόμου (Επιμ.), *Η Τεχνολογία στην υπηρεσία της πολιτισμικής κληρονομιάς* (σ. 313–322). Καλειδοσκόπιο.

- Βασιλείου, Α., & Χατζίδου, Β. (2018). *Σχεδιασμός Εκπαιδευτικού Υλικού για ένα Μουσείο Φυσικής Ιστορίας: Η περίπτωση του αστικού περιβάλλοντος*. (Πτυχιακή εργασία): Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης Στην Προσχολική Ηλικία.
- Βέργου, Μ., Κουτσούμπα, Μ., & Μουζάκης, Χ. (2016). Η συμπληρωματική εξ αποστάσεως εκπαίδευση στη νηπιακή ηλικία μέσα από το παράδειγμα μιας έρευνας δράσης στη μουσειακή αγωγή. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*(12).
- Βούρη, Σ. (2002). *Μουσείο και συγκρότηση εθνικής ταυτότητας*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Γκάζη, Α. (1999). Από τις Μούσες στο Μουσείο: η ιστορία ενός θεσμού διά μέσου των αιώνων. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 70, 39-46.
- Δαλακούρα, Ν. (2008). *Μουσεία : πολιτισμός, τέχνες, διαχείριση ελεύθερου χρόνου*. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων - Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων.
- Δάλκος, Γ. (2000). *Σχολείο και Μουσείο*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Δημητριάδη, Σ., & Μαλαφάντης, Κ. (2022). Το μουσείο ως παιδαγωγικό εργαλείο για τη μάθηση: Παράγοντες που επηρεάζουν την πρόθεση αξιοποίησής του από φοιτητές τμημάτων αγωγής της πρώιμης παιδικής και εκπαίδευσης της προσχολικής και της σχολικής ηλικίας. *Preschool and Primary Education*, 10(2), 122-152.
- Δοξανάκη, Α., & Παππά, Β. Χ. (2021). Νυχτερινές εκπαιδευτικές δράσεις για οικογένειες με παιδιά προσχολικής ηλικίας. Η δράση Teddy's Night του Βιομηχανικού Μουσείου Φωταερίου της Αθήνας. *MusEd: Μουσείο, Σχολείο, Εκπαίδευση*, 2(1), 29-43.
- Ζαρκάλη, Ο., & Πανόπουλος, Β. (2021). *Οι δυνατότητες ένταξης του πολιτιστικού περιπάτου στην καθημερινή ζωή του παιδικού σταθμού, ως μελέτη περίπτωσης. Απόψεις εκπαιδευτικών της πρώιμης παιδικής ηλικίας, σε παιδικούς σταθμούς εντός του αστικού ιστού της πόλης της Άρτας*. (Μεταπτυχιακή εργασία): Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Σχολή Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας, Τμήμα Βιοϊατρικών Επιστημών.
- Ζωγράφου -Τσαντάκη,, Μ. (2000). *Μουσειακή Εκπαίδευση, Τα παιδιά γνωρίζουν την πολιτιστική τους κληρονομιά*. Γιαννιτσά: Εκδόσεις Υδρογείος.
- Κακούρου – Χρόνη, Γ. (2015). *Μουσείο – Σχολείο. Αντικριστές πόρτες στη γνώση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Καλεσοπούλου, Δ. (2011). (επιμ.) *Παιδί και εκπαίδευση στο μουσείο. Θεωρητικές αφετηρίες, παιδαγωγικές πρακτικές*. Αθήνα: Πατάκης.
- Καλεσοπούλου, Δ. (2014). *Μουσειακοί χώροι για παιδιά: οργάνωση και χρήση του εκθεσιακού περιβάλλοντος*. (Διδακτορική Διατριβή): Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας/ΠΤΠΕ., Βόλος.
- Καλεσοπούλου, Δ. (2018). Η συμβολή των παιδικών μουσείων στην προσοικείωση του αστικού τοπίου. *Χώροι για το Παιδί ή Χώροι του Παιδιού;*, 1. Στο Τσουκαλά, Κ., Γερμανός, Δ., Γκλούμπου, Α., Κατσαβουνίδου, Γ., Παντελιάδου, Π., Τόμπρου, Π. (Επιμ.) *Πρακτικά συνεδρίου «Χώροι για το παιδί ή χώροι του παιδιού; Όταν η συνθήκη αγωγής και εκπαίδευσης τέμνεται με την καθημερινότητα της πόλης»*. Τμήματα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών και Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, σε συνεργασία με τις Αρχιτεκτονικές Σχολές ΕΜΠ και

Πολυτεχνείου Κρήτης, 19-21 Μαΐου 2017 (1023-1037). Διαθέσιμο στη διεύθυνση <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/childspace>

- Καλογιάννη, Α. (2010). *Οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για την παιδαγωγική αξιοποίηση των σχολικών επισκέψεων σε μουσεία*. (Διπλωματική Εργασία): Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Σχολή Επιστημών του Ανθρώπου, Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης.
- Καλούρη-Αντωνοπούλου, Ρ. (1988). *Το Μουσείο μέσο τέχνης και αγωγής. Θεωρητική παιδαγωγική προσέγγιση*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Καραδημητρίου, Κ., Ρούσσου, Μ., & Ρουσιδίου, Α. (2012). Αξιολόγηση των ψυχαγωγικών και εκπαιδευτικών χαρακτηριστικών ενός ψηφιακού διαδραστικού παιχνιδιού σε έναν χώρο άτυπης εκπαίδευσης. *Συνέδρια της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας, 1*.
- Κεραμά, Α. (2018). *Η Τέχνη ως παιδαγωγικό υλικό: σχεδιασμός μουσειοσκευής για την ανάπτυξη της συναισθηματικής νοημοσύνης μέσω της Τέχνης στο νηπιαγωγείο*. Μεταπτυχιακή εργασία: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Τμήμα Επιστημών της προσχολικής αγωγής και του εκπαιδευτικού σχεδιασμού, Ρόδος .
- Κόκκινος, Γ., & Αλεξάκη, Ε. (2002). *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Κόκκοτας, Π., & Πήλιουρας, Π. (2016). *Το Μουσείο ως χώρος εκπαίδευσης στις Φυσικές Επιστήμες: Σύγχρονες τάσεις και προοπτικές*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Κολιόπουλος, Δ. (2005). *Η διδακτική προσέγγιση του Μουσείου φυσικών επιστημών*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Κουβέλη, Α. (2000). *Η σχέση των μαθητών με το μουσείο*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Κύρδη, Κ. (2010). Αξιοποίηση μουσειακών χώρων στο πλαίσιο της σχολικής πράξης στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Στο Μ. Βέμη, & Ε. Νάκου, (Επιμ.), *Μουσεία και Εκπαίδευση*, Αθήνα: Νήσος.
- Μαραβέλη, Α., Σβίρου, Ε., & Πλιόγκου, Β. (2014). Απόψεις νηπιαγωγών για τη συμβολή των εικαστικών τεχνών στην προσχολική αγωγή. *Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού*(13).
- Μαυρίδης, Α., & Σμαροπούλου, Α. (2021). Ο ρόλος των Μουσείων στη διαμόρφωση του Διαπολιτισμικού Σχολείου. *MusEd – Museum School Education, 2*(2).
- Μαυροπούλου – Τσιούμη, Χ. (1991). *Μουσειακή εκπαίδευση-πανεπιστημιακές σημειώσεις*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.-Υπηρεσία Δημοσιευμάτων.
- Μίτσελλ, Ε. (2006). *Εκπαιδευτικά προγράμματα και παιδαγωγικές εφαρμογές των μουσείων* (Τόμ. Α). (Διδακτορική Διατριβή): Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης .
- Μπούνια, Α. (2004). Τα πολυμέσα ως ερμηνευτικά εργαλεία στα ελληνικά μουσεία: γενικές αρχές και προβληματισμοί. *Πρακτικά συνεδρίου «Μουσείο, Επικοινωνία και Νέες Τεχνολογίες»*. Μυτιλήνη, 31 Μαΐου- 2 Ιουνίου 2022 (17-27).
- Μπούνια, Α., & Νικονάνου, Ν. (2008). *Μουσειακά αντικείμενα και ερμηνεία: Δημιουργώντας την εμπειρία, επιδιώκοντας την επικοινωνία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Νάκου, Ε. (2001). *Μουσεία: εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.

- Νάκου, Ε. (2008). *Αξιοποίηση μουσείων και ιστορική εκπαίδευση στην προσχολική ηλικία*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Επίκεντρο.
- Νάκου, Ε., & Γκάτζη, Α. (2015). *Η προφορική ιστορία στα Μουσεία και στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.
- Νικονάνου, Ν. (2009). *Μουσειοπαιδαγωγική. Από τη θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Νικονάνου, Ν. (2010). *Μουσειοπαιδαγωγική από θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Νικονάνου, Ν. (2010β). «Μουσειοπαιδαγωγική». Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Νικονάνου, Ν. (2015α). Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα. Στο Ν. Νικονάνου (Επίμ.), *Μουσειακή Μάθηση και Εμπειρία στον 21ο αιώνα*: Κεφ. 9 (σσ. 203–224): Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα. doi:www.kallipos.gr
- Νικονάνου, Ν. (2015β). Εισαγωγή. Στο Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα. Στο Ν. Νικονάνου (Επίμ.), *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα*: Κεφ. 1 (σσ. 13–23).: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα: www.kallipos.gr. doi:www.kallipos.gr
- Νικονάνου, Ν. (2015γ). *Εκπαιδευτικά εργαλεία: Έντυπα και υλικά*. Στη Μουσειακή μάθηση. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα. doi:www.kallipos.gr
- Οικονομίδης, Β. (2011). Μουσείο και Νηπιαγωγείο. Διαδρομές ασύμπτωτες ή τεμνόμενες;. *Πρακτικά συνεδρίου «Η Άνοιξη των Μουσείων. Συνάντηση για τα εκπαιδευτικά προγράμματα και τη μουσειακή αγωγή»*. Ρέθυμνο: ΚΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Ιστορική και Αρχαιολογική Εταιρεία Ρεθύμνου. 8-10 Μαΐου. Ανάκτηση από <https://eclass.edc.uoc.gr/modules/document/file.php/PTPE211/%CE%9F%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82%2C%20%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CE%BD%CE%B7%CF%80%CE%B9%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%B5%CE>
- Οικονόμου, Μ. (2003). *Μουσείο: Αποθήκη ή ζωντανός οργανισμός; Μουσειολογικοί προβληματισμοί και ζητήματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Παπαγιαννούλη, Ε. (2022). *Απόψεις και πρακτικές εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του Ν. Πιερίας για την αξιοποίηση των εκπαιδευτικών επισκέψεων σε μουσεία, μνημεία και ιστορικούς χώρους για το μάθημα της ιστορίας: Ποιοτική έρευνα*. Φλώρινα: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Παπαναούμ, Ζ. (2005). *Ο ρόλος της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών στην επαγγελματική τους ανάπτυξη: γιατί, πότε, πώς*. Στο Γ. Μπαγάκη (Επίμ.), *Επιμόρφωση και επαγγελματική ανάπτυξη του εκπαιδευτικού* (σελ. 82-91). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Πετρακάκη, Α. (2017). *Ταξιδεύοντας μ' ένα αγγείο κι ένα Μίτο: γνωριμία με την πολιτισμική μας παράδοση, μέσα από το ζωντανέμα των ελληνικών μυθικών πλασμάτων*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Επιστημών προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης.
- Ρούση, Ε. (2022). *Το μουσείο ως άτυπο περιβάλλον μάθησης για την προσχολική αγωγή. Μελέτη περίπτωσης των μουσείων της Θεσσαλονίκης: Απόψεις εκπαιδευτικών*. (Μεταπτυχιακή εργασία): Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών.

- Σηφάκη, Σ. (2017). *Μουσείο και Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση: Οι απόψεις των εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης της Θεσσαλονίκης για τα μουσεία και τους μουσειοπαιδαγωγούς*. (Διδακτορική διατριβή): Ιόνιο Πανεπιστήμιο.
- Συντυχάκη, Γ. (2022). *Αλληλεπίδραση και μετάδοση πληροφορίας σε εικονικά μουσεία*. (Μεταπτυχιακή Διατριβή): Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Τμήμα Πληροφορικής.
- Τζιαφέρη, Σ. Γ. (2005). *Το σύγχρονο μουσείο στην ελληνική εκπαίδευση μέσα από το παράδειγμα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αδερφών Κυριακίδη.
- Τσιάκα, Β. (2022). *Η συμβολή της αξιοποίησης της τέχνης στην εκπαίδευση. Οι απόψεις νηπιαγωγών του Ν. Μαγνησίας και οι επιμορφωτικές τους ανάγκες*. (Μεταπτυχιακή εργασία): Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Τμήμα Επιστήμες της αγωγής.
- Φαναριώτου, Α. (2003). *Η διδασκαλία της ιστορίας σε παιδιά προσχολικής ηλικίας μέσα από το περιβάλλον και τα μουσεία*. (Πτυχιακή εργασία): Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης.
- Φιλιππουπολίτη, Α. (2015). «Εκπαιδευτικές θεωρίες και μουσειακή μάθηση». Στο Ν. Νικονάκου. *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα*(Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών), 27-28.
- Χατζηασλάνη, Κ. (2002). Εκπαιδευτικές Μουσειοσκευές-Εκπαιδευτικά προγράμματα στην Ακρόπολη. *ICOM- «Μουσείο-Σχολείο» Πρακτικά του Περιφερειακού Σεμιναρίου σε Εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο νομό Καβάλας*. Καβάλα.
- Χατζηλιάδου, Ζ. (2016). *Η Διδακτική Αξιοποίηση Του Μουσείου Στις Φυσικές Επιστήμες*. Πτυχιακή Εργασία: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Τμήμα Επιστημών Της Εκπαίδευσης Στην Προσχολική Ηλικία, Αλεξανδρούπολη.
- Χατζημαρκάκη, Δ., & Σηφάκη, Ε. (2019). Τα εκπαιδευτικά προγράμματα ως μέσο επικοινωνίας του μουσείου με το μαθητικό κοινό. Ευαισθητοποίηση και συμμετοχή της σχολικής κοινότητας στο χώρο του μουσείου. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 10. doi:10.12681/icodl.2305

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Παράρτημα Α. Έντυπο Ενημέρωσης

Έντυπο ενημέρωσης για τη συμμετοχή στη μελέτη με τίτλο «Οι αντιλήψεις των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας ως προς την αξιοποίηση των μουσείων με παιδιά προσχολικής ηλικίας. Η περίπτωση του Δήμου Δέλτα Θεσσαλονίκης»

Αγαπητοί παιδαγωγοί,

Καλείστε να συμμετάσχετε σε επιστημονική έρευνα με τίτλο: «Οι αντιλήψεις των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας ως προς την αξιοποίηση των μουσείων με παιδιά προσχολικής ηλικίας. Η περίπτωση του Δήμου Δέλτα Θεσσαλονίκης». Η έρευνα γίνεται στο πλαίσιο εκπόνησης διπλωματικής εργασίας στο ΔΠΜΣ «Επιστήμες της Αγωγής μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και Βιοϊατρικών Προσεγγίσεων» του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής από τη φοιτήτρια Γιάνναρου Δήμητρα, παιδαγωγό πρώιμης ηλικίας, με επιστημονικά υπεύθυνη τη Δέσποινα Καλεσοπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια ΠΑΔΑ.

Η έρευνα έχει εγκριθεί από την Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής (Αρ. Πρωτ. **107946**).

Σκοπός της παρούσας επιστημονικής έρευνας είναι η διερεύνηση των απόψεων των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας των δημοσίων βρεφονηπιακών σταθμών του Δήμου Δέλτα Θεσσαλονίκης σχετικά με την αξιοποίηση των μουσείων ως μέσο μάθησης από τα παιδιά προσχολικής ηλικίας. Ο Δήμος Δέλτα θα χρησιμοποιηθεί ως μια ενδιαφέρουσα μελέτη περίπτωσης για τη διερεύνηση των απόψεων των εν ενεργεία παιδαγωγών ως προς τη μουσειακή αγωγή των παιδιών πρώιμης παιδικής ηλικίας.

Έχετε προσκληθεί να συμμετάσχετε στην έρευνα αυτή γιατί είστε εργαζόμενος/η ως παιδαγωγός πρώιμης παιδικής ηλικίας σε έναν από τους Δημοτικούς βρεφονηπιακούς σταθμούς του Δήμου Δέλτα Θεσσαλονίκης. Η συμμετοχή σας στην έρευνα θα γίνει μέσω της συμπλήρωσης ερωτηματολογίου και είναι απολύτως εθελοντική. Ο χρόνος συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου είναι περίπου 20 λεπτά. Δεν προβλέπεται κάποια αμοιβή για τη συμμετοχή σας στην έρευνα, ούτε θα επιβαρυνθείτε με οποιοδήποτε κόστος. Μπορείτε να αρνηθείτε να συμμετάσχετε χωρίς καμία αιτιολογία ή δικαιολογία. Μπορείτε να αλλάξετε γνώμη ανά πάσα στιγμή και να αποχωρήσετε από την έρευνα χωρίς καμία αιτιολογία ή δικαιολογία και χωρίς καμία συνέπεια για σας. Μπορείτε να μην απαντήσετε καθόλου ή να μην απαντήσετε σε κάποιες ερωτήσεις.

Τα δεδομένα σας θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς, επιστημονικούς και στατιστικούς σκοπούς και θα διατηρηθούν σε προσωπικό υπολογιστή με χρήση κωδικού πρόσβασης και ισχυρό αντικό πρόγραμμα στην οικία της ερευνήτριας και μετά την ολοκλήρωση της ανάλυσης, θα διαγραφούν από τον προσωπικό υπολογιστή και θα αποθηκευτούν για τα επόμενα δύο έτη σε εξωτερικό σκληρό δίσκο χωρίς πρόσβαση στο διαδίκτυο.

Η ανωνυμία σας διασφαλίζεται καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας και κατά τη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων σε συνέδρια, επιστημονικά περιοδικά, κτλ. Τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια θα επιστραφούν στις διευθύντριες των παιδικών σταθμών, από τις οποίες θα τα παραλάβει ερευνήτρια, μέσα σε κλειστό φάκελο που θα παρασχεθεί από την ερευνήτρια, προκειμένου να διασφαλιστεί η ανωνυμία τους σε όλη τη φάση της συλλογής δεδομένων. Με τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων δίνεται αυτομάτως τη συγκατάθεσή σας για συμμετοχή στη μελέτη και την επεξεργασία των ως άνω αναφερόμενων προσωπικών δεδομένων.

Για οποιαδήποτε καταγγελία σχετικά με τη διεξαγωγή της έρευνας μπορείτε να απευθυνθείτε στην Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής (ethics@uniwa.gr). Για οποιαδήποτε καταγγελία σχετικά με τη διαχείριση των προσωπικών σας δεδομένων μπορείτε να απευθυνθείτε και στον Υπεύθυνο Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, κ. Αγιοπετρίτη Ιωάννη (agiop@uniwa.gr). Σε περίπτωση μη επίλυσης του προβλήματός σας μπορείτε να απευθυνθείτε στην Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων, συμπληρώνοντας το σχετικό έντυπο που βρίσκεται στην ιστοσελίδα αυτής (complaints@dpa.gr).

Για περαιτέρω πληροφορίες ή διευκρινήσεις σχετικά με την έρευνα, παρακαλώ επικοινωνήστε μαζί μας: στο τηλέφωνο 69*****88 ή στο e-mail: dimitragiannarou@gmail.com .

Παράρτημα Β. Ερωτηματολόγιο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Τίτλος έρευνας: «Οι αντιλήψεις των παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας ως προς την αξιοποίηση των μουσείων με παιδιά προσχολικής ηλικίας. Η περίπτωση του Δήμου Δέλτα Θεσσαλονίκης»

Πληροφοριακά στοιχεία

Φύλο:

Αντρας Γυναίκα Άλλο /Προτιμώ να μη το δηλώσω

Ηλικιακό φάσμα στο οποίο ανήκετε :

Έως 30
31-40
41-50
50+

Ποιο είναι το επίπεδο της εκπαίδευσής σας:

Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση
Μεταδευτεροβάθμια Εκπαίδευση
ΑΕΙ/ ΤΕΙ
Μεταπτυχιακό
Διδακτορικό

Έτη προϋπηρεσίας ως παιδαγωγός πρώιμης παιδικής ηλικίας:

Έως 5 χρόνια 20-30 χρόνια
10-20 χρόνια 30+ χρόνια

Γνώσεις και πρακτικές σχετικά με τα μουσεία

1. Τι είναι για εσάς το μουσείο;

.....
.....
.....
.....

Στις επόμενες ερωτήσεις σημειώστε την απάντησή σας με ένα «χ»

2. Έχετε παρακολουθήσει κάποια επιμόρφωση σχετικά με μουσειακή εκπαίδευση;

ΝΑΙ ΟΧΙ

3. Αν ναι, τι είδους;

Στο πλαίσιο των προπτυχιακών σπουδών μου

Επιμορφωτικό σεμινάριο

Μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών

Άλλο:.....

4. Τι είδους μουσεία γνωρίζετε ότι υπάρχουν στον Νομό Θεσσαλονίκης; (Μπορείτε να δώσετε παραπάνω από μια απαντήσεις)

Αρχαιολογικά	☐	Φυσικής Ιστορίας	☐
Λαογραφικά	☐	Ιστορίας	☐
Πολεμικά	☐	Τέχνης	☐
Φωτογραφίας	☐	Αθλητισμού	☐
Γεωλογίας	☐	Τεχνολογικά	☐
Εθνογραφικά	☐	Άλλο:.....	☐
Επιστημών και Τεχνολογίας	☐	Δεν γνωρίζω	☐

5. Γνωρίζετε την ύπαρξη μουσείων που είναι εξ ολοκλήρου επικεντρωμένα στα παιδιά;

ΝΑΙ ΟΧΙ

6. Γνωρίζετε ότι υπάρχουν εκπαιδευτικά προγράμματα μουσείων που απευθύνονται σε παιδιά προσχολικής ηλικίας και πραγματοποιούνται στη Θεσσαλονίκη;

ΝΑΙ ΟΧΙ

7. Συμμετείχατε μαζί με την τάξη σας σε κάποιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα Μουσείου;

ΝΑΙ ΟΧΙ

8. Ως παιδαγωγός:

	Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά	Πολύ Συχνά
Προσπαθώ να εισάγω την έννοια του μουσείου στα μικρά παιδιά					
Επιλέγω να αξιοποιώ τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα στην διδασκαλία των μικρών παιδιών					

Οργανώνω στην τάξη μου δραστηριότητες που σχετίζονται με τα μουσεία					
---	--	--	--	--	--

9. Με ποιους από τους παρακάτω τρόπους προωθείται την εμπλοκή των μικρών παιδιών σε δραστηριότητες σχετικές με τα μουσεία και τις μουσειακές συλλογές; (Μπορείτε να δώσετε παραπάνω από μια απαντήσεις, σημειώνοντας «x»)

- Μέσω της συζήτησης για το μουσείο
- Μέσω της επίσκεψης σε μουσείο
- Μέσω της προβολής εικόνων ή βίντεο από τον χώρο του μουσείου
- Μέσω της χρήσης μουσειοσκευών
- Μέσω της χρήσης διαδικτυακών παιχνιδιών με θέμα το μουσείο
- Μέσω της ψηφιακής ξενάγησης στον χώρο της τάξης
- Μέσω δημιουργικών δραστηριοτήτων με έμπνευση τα εκθέματα των μουσείων
- Μέσω αισθητηριακών παιχνιδιών
- Μέσω παιχνιδιών ανακάλυψης
- Μέσω της δημιουργίας ιστοριών σχετικών με τα εκθέματα μουσείων
- Άλλο.....

Απόψεις ως προς τα παιδαγωγικά οφέλη της αξιοποίησης των μουσείων

Στις επόμενες ερωτήσεις παρακαλώ σημειώστε ένα «x» στην κλίμακα που ταιριάζει στην απάντησή σας.

10. Κατά την άποψη σας:

	Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ
Θεωρείτε τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα αποτελούν μια σημαντική μαθησιακή εμπειρία για τα μικρά παιδιά;					
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο συμβάλλει στην ανάπτυξη καινούργια γνώσης;					

Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο συμβάλλει στην εμπέδωση της γνώσης;					
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο συμβάλλει στην κατανόηση της διαφορετικότητάς;					
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο συμβάλλει στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων των μικρών παιδιών;					
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο συμβάλλει στον εμπλουτισμό του τρόπου διδασκαλίας;					
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο συμβάλλει στην μάθηση μέσω της εμπειρίας;					
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο συμβάλλει στην διέγερση της φαντασίας των μικρών παιδιών;					
Θεωρείτε ότι μέσω μιας εκπαιδευτικής επίσκεψης στο μουσείο αναπτύσσεται και η κοινωνικοποίηση των μικρών παιδιών;					
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο προσφέρει αισθήματα χαράς και ευχαρίστησης στα μικρά παιδιά;					
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο φέρνει τα μικρά παιδιά σε επαφή με διαφορετικούς τρόπους επικοινωνίας και δημιουργικής έκφρασης;					
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο βοηθά στην ανάπτυξη καινούργιων ενδιαφερόντων;					
Θεωρείτε ότι η εκπαιδευτική επίσκεψη στο μουσείο συμβάλλει στην αύξηση αυτοεκτίμησης των μικρών παιδιών;					

Απόψεις ως προς τις στάσεις και τις αντιλήψεις των γονέων σχετικά με τα μουσεία

11. Ως παιδαγωγοί:

	Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ	Δεν γνωρίζω
Θεωρείτε ότι οι γονείς των παιδιών είναι θετικοί στην επαφή των παιδιών με το μουσείο και τη χρήση του για τη διδασκαλία;						
Θεωρείτε ότι οι γονείς ενστερνίζονται την άποψη πως τα εκπαιδευτικά προγράμματα των μουσείων ασκούν επίδραση στη μάθηση των μικρών παιδιών;						
Θεωρείτε ότι οι γονείς των παιδιών θα συνεργαστούν μαζί σας για την παρακολούθηση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος στο μουσείο;						

Απόψεις παιδαγωγών πρώιμης παιδικής ηλικίας σχετικά με την δυνατότητα αξιοποίησης των μουσείων και της μουσειακής εμπειρίας

12. Ως παιδαγωγός:

	Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ
Για μένα, το να αξιοποιήσω το μουσείο και τη μουσειακή εμπειρία ως παιδαγωγικά εργαλεία στη τάξη μου θα είναι εύκολο					
Αισθάνομαι ότι έχω την ικανότητα και τις δεξιότητες να αξιοποιήσω το μουσείο και τη μουσειακή εμπειρία ως					

παιδαγωγικά εργαλεία στη τάξη μου					
Αισθάνομαι ότι η επίσκεψη στο μουσείο και/ή η αξιοποίηση της μουσειακής εμπειρίας στην τάξη θα είναι κάτι ενδιαφέρον για μένα					
Αισθάνομαι ότι η επίσκεψη στο μουσείο και/ή η αξιοποίηση της μουσειακής εμπειρίας στην τάξη θα είναι κάτι ευχάριστο για μένα					

13. Σκοπεύω να προγραμματίσω μια μουσειακή επίσκεψη με τους μαθητές μου τη φετινή σχολική χρονιά;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

14. Τι είδους μουσεία και για ποιους λόγους θα επιλέγατε να τα επισκεφθείτε με τους μαθητές σας;

.....

.....

.....

15. Ποια είναι τα σημαντικότερα εμπόδια και προκλήσεις στην αξιοποίηση των μουσείων από την ομάδα σας στον Παιδικό Σταθμό;

.....

.....

.....

Σας ευχαριστώ θερμά για τη συμμετοχή σας!